

MÜSEYİB İLYASOV

PEŞƏ, İXTİSAS SEÇİMİ

(Yeniyetmə və gənclər üçün elmi - metodik vəsait)

Kitab Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
pedaqogika və psixologiya fakültəsinin Elmi Şurasının
27 may 2014 - cü il tarixli qərarı ilə çap edilir (Protokol
№ 8).

BAKI – 2015

**Elmi redaktor və
ön sözün müəllifi:**

prof. İ.N. İsayev

Rəyçilər:

**prof. V.C.Xəlilov
dos. K.R.Quliyeva**

**M.İ. İlyasov. Peşə, ixtisas seçimi. Bakı: ADPU, 2015,
100 s.**

İnsan müəyyən seçimlər qarşısında qaldıqda düzgün qərar qəbul edə bilməsi onun ən üstün keyfiyyətlərindəndir. Bu seçimlər içərisində peşə, ixtisas seçimi həyat üçün ən zəruri seçimlərdən biridir. Lakin insan hər zaman bu seçimi istədiyi kimi edə bilmir. Bunun əsas səbəblərindən biri peşə seçiminin elmi əsasları haqqında onun müəyyən biliyə, məlimata malik olmamasıdır.

Yeniyetmələr və gənclər üçün nəzərdə tutulan bu kitab peşə, ixtisas seçimində onlara ən yaxın köməkçi, bələdçi ola biləcəkdir. Onlar burada özlərinin gələcək həyat yollarını müəyyənləşdirərkən hansı məsələlərə daha çox diqqət vermələri, bacarıq və qabiliyyətlərini düzgün qiymətləndirə bilmələri, istəklərinə uyğun qərar qəbul edə bilmələri üçün nə etməli olduqları haqqında biliklər ala biləcəklər.

Kitab müəllimlər, valideynlər, məktəb psixoloqları və gənc tədqiqatçılar üçün də faydalıdır.

Gənclərin həyat hazırlığına layiqli töhfə

Müasir dövrdə ölkəmizin sosial – iqtisadi, mədəni – maarif həyatında baş verən intensiv tərəqqinin tələblərinə uyğun kompleks islahatlar proqramı həyata keçirilir. Təxirəsalınmaz islahatların mühüm tərkib hissələrindən biri kimi inkişafımızın strategiyasına cavab verə biləcək təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi daha da aktuallaşır. Əsas məqsəd formalaşmaqda olan gənc nəslə kiçik yaşlardan həyata uğurlu hazırlamaqdan ibarətdir. Həyata, əməli fəaliyyətə hazırlıq isə ölkədə gedən yeni iqtisadi inkişaf tempinin tələbinə müvafiq ixtisaslı peşə sahiblərinin yetişdirilməsini özündə ehtiva etməsidir. Təsadüfi deyil ki, təhsilin bu strateji istiqaməti Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramında xüsusi yer tutur:

“Bazar münasibətləri, iqtisadiyyatın infrastrukturunun kökündən dəyişməsi. Orta və kiçik müəssisələrin iqtisadiyyatda hakim mövqə tutmalı, qarışıq iqtisadiyyatın rəqabət sisteminin formalaşmasından asılı olaraq istehsal profillərinin tez – tez dəyişməsi qısa müddətdə və daha az xərclə çevik tərəkürlə malik təşəbbüskar mütəxəssislər tələb edir. Bu zaman respublika iqtisadiyyatının üstün inkişaf etdirilməsi sahələrinin müasir tələblərə cavab verən kadrla təmin olunması, onların hazırlığının aparıcı istiqaməti olmalıdır”. Göründüyü kimi, ümumtəhsil sisteminə peşə hazırlığına prioritet məsələlərdən biri kimi üstünlük verilir. Bu kontekstdə bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətdə davamlı ixtisas və peşə sahiblərinin hazırlığı kimi mühüm problemin həlli bilavasitə kiçik yaşlardan başlayır, yeniyetməlik və gənclik illərində davam etdirilərək onların həyata hazırlanması işinin düzgün və effektiv təşkilini təmin edir.

Yeniyetmə və gənclərin həyata hazırlanmasının əsas göstəricisi olan peşə seçiminin lazımı səviyyədə təşkili məqsədini özündə ehtiva edən Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin İnkişaf Konsepsiyasında (2006-cı il) bu məramın reallaşdırılması vacibliyi irəli sürülmüşdür. Bu da təhsil sisteminin bütün

pillələrində peşəyönümü işinin səmərəli təşkilini aktuallaşdırır, islahatın müvəffəqiyyətlə aparılmasına rəvac verir. Məhz həmin səbəbdəndir ki, son dövrlər problemin məqsədyönlü həlli iqtisadçıların psixoloq və pedaqoqların elmi – tədqiqat obyektinə çevrilmiş, bu sahədə bir sıra səmərəli araşdırmalar aparılmış, kitablar yazılmışdır. Öz tədqiqatlarını bu problemə həsr edən və bu sahədə Respublikada kifayət qədər tanınmış peşəkar alimlərdən biri pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Müseyib İlyasovdur.

M.İlyasovun tədqiqat dairəsinə daxil etdiyi bu vacib problemlə bağlı respublikada və xaricdə nəşr etdirdiyi çoxsaylı məqalələri, "Məktəbdə peşəyönümü işinin sistemi" (1997), "Şagirdlərin peşə seçməyə hazırlanması" (2009), "Peşəyönümünün əsasları" (2011) kimi monoqrafiya və kitabları onun bu sahədə xüsusi nüfuza malik bir araşdırıcı olduğunu bir daha təsdiqləyir. Onun çapa hazırladığı "Peşə, ixtisas seçimi" adlı kitabı da bu mərəmə müvafiq olub, özünün mahiyyət və məzmunu ilə diqqəti cəlb edir.

Təcrübə göstərir ki, müasir dövrdə peşələrin kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə kifayət qədər çox spektrli və rəngarəng olması yeniyetmələrin bu peşə müxtəlifliyi qarşısında düzgün və zəruri seçim edə bilməmələrinə səbəb olur.

Müəllifi belə bir kitabı yazmağa təhrik edən səbəb də məhz bu problem olmuşdur. O, kitabda peşə və ixtisas seçmək məqsədinə müvafiq olaraq yeniyetmə və gənclərə kömək etmək, yol göstərmək üçün onların qarşılaşdığı çətinliklərin aradan qaldırılmasına çalışır və yeniyetmə və gənclərə əsl yol xəritəsi təqdim edir. Əminliklə demək olar ki, kitabda yeniyetmə və gənclər "Gələcək həyat yolunu müəyyənləşdirərkən hansı məsələlərə diqqət yetirməlidir?", "Bacarıq və qabiliyyətlərini necə qiymətləndirməlidir?", "İstəklərinə, peşə və ixtisaslara uyğun müstəqil qərar qəbul edə bilirlərmi?" və s. suallara asanlıqla cavab tapa biləcəklər. Diqqəti cəlb edən cəhət ondan ibarətdir ki, prof. M.İlyasov kitab yazılışında tapdanmış və yaxud klassik yazı tərzindən imtina edərək, daha effektiv yazı formalarından isti-

fadə etmiş və fikirlərini daha aydın çatdırmaq məqsədilə “dialog” formasına üstünlük vermişdir. Müəllif sanki peşə və ixtisas seçimi ilə bağlı hər bir yeniyetmə və gəncə söhbət edir, onlarla polemikaya girir, məsləhət və tövsiyələrini bildirir, onlara səmərəli yol göstərir.

Bu xüsusda müəllif kitabı uşaqlara ünvanlanan “Əziz dost!” ifadələri ilə başlayır. Müəllif uşaqlara məxsus peşə və ixtisas seçimi ilə bağlı düşüncələri virtual formada ifadə edib, məktəb təhsilindən başlayaraq gələcək əmək fəaliyyəti barədə onlarla söhbət aparır, qarşılaşdıqları suallara cavab axtarır və belə qənaətə gəlir ki, “Sizə təqdim olunan və “Peşə, ixtisas seçimi” adlanan bu kitab qarşılaşdığınız suallara cavab tapmaqda və insanın həyatında ikinci doğuluş adlandırılan peşə seçimində bələdçiniz olacaq və sizə yaxından kömək edəcəkdir”. Biz də əminik ki, bu belə olacaqdır.

Kitabın “Peşə özünüdəyini”, “Özünü dərk et” başlıqlarında müəllif haqlı olaraq birinci növbədə “Kim olmalı?”, “Hansı peşəni seçməli?”, “Gələcək karyeranı necə qurmalı?”, “Necə olmalı?” suallarına cavab tapmaq üçün özünüdəyində, özünə nəzarətin, özünüdəhlilin xüsusi önəm daşdığını diqqət mərkəzinə çəkir, onların mahiyyətini, məzmununu və özünü inkişafətdirmə yollarını mərhələli formada ümumiləşdirir. Birinci mərhələyə “Özünüdəşahidə”ni qoyan müəllif uşaqların dili ilə deyilən “Mən necə insanam?”, “Hansı bacarıqlara malikəm?” və s. suallara cavab verilir. Özünə kənardan baxıb, özünü qiymətləndirmə, xüsusiyyətlərini xarakterizə etmək bacarığını formalaşdırmağı ön plana çəkir. İkinci mərhələdə özünüqiymətin obyektiv, düzgün olmasının vacibliyi, üçüncü mərhələdə peşə marağı ilə bilik, bacarıq və qabiliyyətlər arasında uyğunluq səviyyəsinin aşkarlanmasına istiqamətlənən fikirlər öz əksini tapır. Nəhayət, son mərhələdə gələcəyi planlaşdırmaq üçün “özünüdəhlil və özünüqiymətləndirmə”nin real imkanları qiymətləndirilir. Sonra kitabda mərhələlər üzrə formalaşdırılmalı xüsusiyyət və keyfiyyətlərə ailənin, yaşlıların, yoldaşlarının, dostlarının, müəllimlərinin və s. təsir imkanları (müsbət və mən-

fi təsir) araşdırılır. Burada şəxsin peşə planı, marağı, meyli tələbatları kimi amillərə də istinad edilməsi müəllifin qoyulan məsələlərin həllinə peşəkar yanaşma tərzini təsdiq edir.

“Özünü sına” başlığı altında müəllif oxucu ilə dialoqu davam etdirərək deyir: “Artıq sən seçim qarşısındasan. Özünü sınaqdan keçirmək lazım gələcəkdir”. Bunun üçün kitaba oxucunun özünü yoxlama məqsədilə testlərdən istifadə etmək təklif edilir (70 test). Bununla da seçiminin düzgün olub olmadığını yoxlamağın mümkünlüyü göstərilir. Testlərə verilən cavablar təhlil olunur. Şəxsiyyətin sosial tipi təyin edilməklə peşə seçimi imkanları müəyyənləşdirilərək əsaslandırılır.

Kitabın “Peşələr aləmi” başlığı altında müəllif “Peşə” və “İxtisas” məfhumlarının mahiyyətini, məzmununu aydınlaşdırır, onun oxşar və fərqli cəhətlərini oxucunun diqqətinə çatdırır. İnsanların əmək predmetləri ilə məşğulluğunun əməyin xarakterinə uyğun tiplərini nəzərdən keçirilir. “İnsan – texnika”, “İnsan – insan”, “İnsan – təbiət”, “İnsan – işarələr sistemi”, “İnsan – bədii obraz” kimi tiplərin məzmun istiqaməti elmi əsaslara söykənən izahlarla müşayiət olunur. Əməyin məqsədi, əmək vasitələri, əmək şəraiti yeniyetmə və gənclərin peşəyə istiqamətləndirilməsində mühüm amil kimi qruplaşdırılır. Daha sonra hər bir peşə və ixtisasın özünəməxsus fəaliyyət növləri, əməyin məzmunu və xarakteri nəzərə alınaraq, ibtidai sinif müəllimi, dövlət yol polisi, menecer, mühəndis – texnoloq ixtisasları, vergi müfəttişi peşəsi, fotoqraf peşəsi və s. peşələrin xüsusiyyətləri təhlil edilir. Belə müqayisəli təhlillər, həmin peşə və ixtisaslar haqqında verilən məlumatlar oxucunun peşələr barədə təsəvvürlərini daha da zənginləşdirir. Yeniyetmə - gənclərdə peşə və ixtisasa obyektiv, düzgün münasibət formalaşdırmağa əsaslı kömək edir, peşə biliklərinin inkişafına səbəb olur. Müəllif peşə və ixtisaslar barədə məlumatlar verərkən müasir dövrdə əmək bazarı və onun tələblərinin nəzərə alınmasının vacibliyini də ön plana çəkir.

Təbii ki, seçilən ixtisas və peşə hər bir şəxsin istək və arzusuna, cəmiyyətin sosial – iqtisadi tələbinə müvafiq olmaqla

bərabər, seçim edənün də gələcək həyatını təmin edəcək səviyyədə olmalıdır. Bu baxımdan müəllif peşə seçərkən məktəblilərin aşağıdakı tələbləri nəzərə almalarını məsləhət bilir:

- Seçilən peşə nüfuzlu olmalıdır.
- Əməkhaqqı münasib olmalıdır.
- Peşə maraqlı olmalı, sahibini özünə cəlb etməlidir.
- Əmək şəraiti yaxşı olmalıdır.
- Valideynlərin arzu və marağı nəzərə alınmalıdır.
- Seçim bazarın tələblərinə uyğun olmalıdır.
- Seçim gələcək karyera üçün təminatlı olmalıdır.

Bununla yanaşı, müəllif peşə seçimində səhvə yol verməmək üçün maraqlı, motiv, bacarıq və qabiliyyət kimi psixoloji amillərin nəzərə alınmasını vacib şərt hesab edir. Bu isə bir müxtəssis kimi onun yüksək psixoloji metodik hazırlığa malik olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Kitabın sonrakı hissələrində peşə özünü təhsili, tərbiyəsi, valideyn – müəllim məsləhətləri və s. bəhrələnməyin vacibliyi ön plana çəkilir.

Kitabı maraqlı edən, oxucunu özünə cəlb edən cəhətlərdən biri müəllifin nümunələrə, həyatı misallara müraciət etməsi, yeri gəldikcə onlardan istifadə etməsidir.

Yeniyyət və gənclərin peşə və ixtisaslara düzgün istiqamətləndirilməsi və onların şüurlu, məqsədyönlü seçim etmələri üçün geniş imkanları özündə birləşdirən bu önəmli kitabın nüxtəlif istiqamətli əhəmiyyətini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

* Yeniyyət və gənclər üçün əhəmiyyəti:

Hər bir yeniyyət və gəncə ölkədə sosial – iqtisadi inkişaf tempinin tələblərinə müvafiq peşə seçimi etmək və gələcək uğurlu həyat yolunu düzgün müəyyənləşdirmək imkanı yaradar.

* Müəllimlər üçün əhəmiyyəti:

Müəllimlər ölkədə mövcud olan və yeni yaranan peşələrə şagirdləri istiqamətləndirmək məqsədilə onların müxtəlif peşələrə yararlılıq səviyyəsini aşkarlamaq və peşələrə şüurlu münasibət tərbiyə etmək sistemi əldə edərlər.

* Valideynlər üçün əhəmiyyəti:

Valideynlər kitabda göstərilən metodika və yanaşma tərzi ilə övladlarının müxtəlif peşələrə münasibətini, maraq və meyllərini düzgün müəyyən edə bilirlər.

* Cəmiyyət üçün əhəmiyyəti:

Gənclərin elmi – texniki tərəqinin və sosial – iqtisadi inkişafının tələb etdiyi müasir peşələrə və ixtisaslara dərinlən yiyələnməsi səriştəli və rəqabətqabiliyyətli mütəxəssislərin formalaşmasına, ölkədə istehsal proseslərinin keyfiyyətində müsbət dəyişikliklərin olmasına və sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrində yüksəlişə gətirib çıxarar.

Əminik ki, bu kitab yeniyetmə və gənclərlə yanaşı, geniş oxucu kütləsinin də marağına səbəb olacaq, peşə, ixtisas seçimi qarşısında duran hər bir gəncə yol xəritəsi, onların müəllimlərinə və valideynlərinə isə metodik yardımçı olacaqdır.

İramin İsayev

*ADPU-nun Ümumi pedaqogika
kafedrasının müdiri, professor.*

Giriş

*Bunu bizdən deyiblər əqdəm,
Sənəti olmayan deyildir adəm.
S.Ə.Şirvani*

Əziz dost!

Yəqin ki, uşaq vaxtlarında gələcəkdə kim olacağın haqqında öz xəyallarını qurmuş və dostlarına, soruşanlara öz arzularını bildirmisən. İndi o vaxtdan xeyli vaxt keçib. Sən artıq böyümüş və ötən illərdə tez–tez dəyişən fikrini dəqiqləşdirmək, qətiləşdirmək üzərində düşünür və müəyyən götür – qoy edirsən. Bu, belə də olmalıdır. Axı indi sənin qarşında olan yolları aydın görürsən: 1) tam orta məktəbin onuncu sinfində təhsilini davam etdirmək; 2) kollecə daxil olmaq, kollec təhsili almaq; 3) texniki–peşə məktəblərində müəyyən bir peşə – sənət öyrənmək; 4) bu və ya digər sahədə əmək fəaliyyətilə məşğul olmaq. Yollar çox, arzular geniş. Bəs necə etmək ki, səhvə yol verməyəsən, seçdiyən yol sənə və valideynlərinin ürəyincə olsun. Müəyyən vaxt keçəndən sonra peşimançılıq hissi keçirməyəsən. Nə özünü, nə də valideynlərini qınamayasan. Nə vaxtsa peşəni dəyişəcəyən haqqında düşünməyəsən və ş.

Sən çox çətin bir yolun ayrıcındasan. Bəlkə də artıq arzunu, marağını dəqiqləşdirmisən. Amma nəzərə al ki, bu çətin işi tək cə maraqla həll etmək mümkün deyildir. Burada nəzərə alınmalı amillər onlardır, yüzlərlədir.

Peşə, sənət, ixtisas seçmək insanın həyata vəsiqəsinin başlanğıcıdır. Sənin gələcək həyatın, quracağın karyera bu seçimdən çox asılıdır. Bəs bu seçimdə nələrin əsas olduğunu, səhvə yol verməmək üçün nə etmək, hansı məsələlərə daha çox diqqət yetirmək lazım olduğunu bilirsənmi?

Zənnimcə, əlinə aldığın **“Peşə, ixtisas seçimi”** adlanan bu kitab sənə qarşılaşdığın bu suallara cavab tapmaqda və insanın həyatında ikinci doğuluş adlandırılan peşə seçimində bələdçin olacaq və sənə yaxından kömək edəcəkdir.

Hər şeyi zaman həll etdiyindən gənclik vaxtından, əlinizdə olan zamandan səmərəli və düzgün istifadə etməyə çalışsanız, vaxtı boş keçirməsəniz çox şeyə qadir olarsınız. “Gənclik əbədi deyildir, həyat yolunda bizə verilən bir roldur. Zaman keçdikcə insan dəyişir, rollar başqalaşır. Gənclik insana verilən böyük bir sərvətdir. Bu, düzgün şəkildə xərclənməlidir. Gənclik... inanmaqdır, yaşamağa dəyən bir fürsətdir.”¹ Əsas məsələ bu fürsəti əldən verməmək, onun qaynarlığından isinmək, gələcək üçün lazım olacaq bir çox məsələləri həll etməkdir. Zaman heç nəyi gözləmir. Nizami babamız demişkən:

Vaxtı boş keçirmə, qələm al ələ,
Zəhmət çək, dünyada bilik kəsb elə.

Bəli zaman gözləmir. Bir də yaddan çıxarmayın ki, bu gün əldə edəcəyiniz bir şeyi bəlkə də sabah əldə edə bilməyəcəksən. Yaxşı işləri sonraya saxlamaq olmaz. Bu gün edəcəyinizi, edə biləcəyinizi elə bu gün də edin, sabah özü ilə daha başqa, daha yeni problemlər gətirəcəkdir. Onda da işin çoxluğu, vaxtın isə azlığı sizi dilə gətirəcəkdir. Buna yol verməmək üçün hər günün, hər saatin qədrini bilmək gərəkdir.

Sizi böyük həyat gözləyir. Bu həyatın astanasında bir yox, beş yox, daha çox yolayrıcları, daha çox aşırımlar vardır. Bunlardan yaxşısını seçmək, inamla irəliləmək, dözümlü, dəyanətli olmaq sizdən, məhz sizin özünüzdən asılıdır. Yaxşı bilik əldə etmək, hədəfi düzgün müəyyənləşdirmək və bu istiqamətdə inamla irəliləmək! Bax budur sizi gələcəyə aparacaq yollar.

Bəs hansı peşəni, hansı ixtisası seçmək ki, daha böyük uğurlara imza atmaq mümkün olsun? Burada da sizin düzgün qərar qəbul edə bilməyiniz, yolunuzu özünüzdən bilik, bacarıqlarınıza uyğun seçə bilməyiniz mühümdür. Belə bir deyim vardır ki, pis peşə yoxdur, onu yaxşı edən də, pis edən də onun

¹ Əbdürrəhman Dönər. Yeniyetməlik dövrünün yol xəritəsi. Bakı: Xəzər nəşriyyatı, 2009, s. 22.

sahibləridir. Buna görə də nəyi, hansı peşə və ixtisası seçəcəksinizsə, onun bütün incəliklərinə yiyələnmək lazımdır. Onda görə bilərsiniz ki, bütün peşələr yaxşıdır.

İnanıram ki, əlinizə aldınız bu kitab böyük həyata gedən yolda, peşə və sənət yolunda, ixtisas seçimində sizə yaxından bələdçilik edəcək, seçiminizin düzün, elmi şəkildə həll edilməsində yardımçınız olacaqdır. Uğurlar arzusu ilə:

Müəllif.

I. Peşə özünüdəyini

*Hər kəs öz yerni tapsa həyatda,
Sanki, xəzinə var başının altda.
M.Şəhriyar.*

“Kim olmalı?”, “Hansı peşə və ixtisası seçməli?”, “Gələcək karyeranı necə qurmalı?” Onlarla, yüzlərlə müxtəlif cavabları olan bu suallara düzgün və düşünülmüş cavabların verilməsi peşə özünüdəyininin müəyyənləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır. Peşə özünüdəyini peşə seçən yeniyetmə və gəncin peşə və ixtisas yolununun mahiyyətini düzgün dərk etməklə seçimini dəqiq təyin edə bilməsidir. Bu prosesin nəticəsi şəxsiyyətin peşə və həyat yolu seçiminə əqli və mənəvi hazırlığını təmin edən biliklərin, bacarıqların, motivlərin, dəyərlərin, peşə borcu və məsuliyyəti haqqında təsəvvürlərin hansı səviyyədə formalaşmasında öz ifadəsini tapır. Peşə özünüdəyininin formalaşması şəxsiyyətin inkişafının elə bir mərhələsidir ki, o, şəxsiyyəti daha da kamilləşdirir və özünün bir sıra keyfiyyətlərini – “Mən”ini dərk etməsinə səbəb olur.

Öz “Mən”ini dərk edən hər bir gənc, yeniyetmə özünün mənəvi və fiziki gücünü, bacarığını, bilik səviyyəsini dözgün dərk etməklə özünü gələcəyə hazırlayır. O, təkə “Kim olmalı?”– sualına deyil, həm də “Necə olmalı?”– sualına da cavab verməyə çalışır. Özünün psixoloji, fizioloji imkanlarına nəzər yetirir, seçmək istədiyi peşənin tələbləri ilə özünün imkanlarını müqayisə edir, ona necə yiyələnmək haqqında düşünür. Belə “özünənəzər” və “özünüdəhlil” şəxsiyyətin seçəcəyi peşəyə, ixtisasa münasibətinin bir sıra tərəflərini üzə çıxarır və peşəözünüdəyini şagird şəxsiyyətinin inkişaf səviyyəsini, peşəyönümünün və peşəözünüdərkini ayrılmaz bir hissəsi kimi çıxış edir. Buna görə də Sənin peşəözünüdəyini düzgün həll edə bilməyin özünün imkanlarını bu peşənin tələblərinə uyğunlaşdırmağa səbəb olacaq və bu sahədə uğur əldə edə biləcəyinə

inamın artacaqdır. Bu inam isə səndə marağ göstərdiyin peşənin tələblərinə nə dərəcədə cavab verə biləcəyini aydın dərk etməyinə səbəb olacaq, özünü seçdiyən peşəyə hazırlaya biləcəksən. Amerika psixoloqu A. Maslounun qeyd etdiyi – öz potensialını artırmaq tələbatları kimi təzahür edən özünüaktallaşdırma tələbatları meydana çıxacaq ki, bu da sənin özünü ifadə etməyinə gətirib çıxaracaqdır. Burada başlıca məsələlərdən biri özünə kənardan baxa bilmək və özünü dərk etməkdir.

II. Özünü dərk et

Özünü dərk et!

Spartalı Xilon

Qədim yunan filosofu Sokrat: “Şeylərin təbiəti dərk-edilməzdir, insan yalnız özünü dərk edə bilər” – demişdir. Doğrudanmı insan yalnız özünü dərk edə bilər. Yəni bu, şeylərin təbiətini dərk etməkdən asandırımı? Axı bəşəriyyət bu sözlərin deyildiyi zamandan çox – çox uzağa getmişdir. İndi bəlkə də bunun əksi daha doğrudur. İnsanın özünü dərk etməsi heç də acan məsələ deyildir.

Nədir özünüdərk? Bunun üçün nə etmək lazımdır?

Özünüdərk – özündə olan müsbət və mənfi cəhətləri aydın görə bilmək, özünün nəyə qabil olduğunu, bacarıq və qabiliyyətinin, biliyinin səviyyəsini düzgün qiymətləndirə bilmək və özünü təkmilləşdirmək istiqamətində fəaliyyət göstərməkdir. Özünüdərk meylləri də formalaşdıqdan sonra bu keyfiyyətlər onda özünə nəzər salmaq, özündə olan mənfi və müsbət cəhətləri qiymətləndirmək, özündə görmək istədiyi bir sıra keyfiyyətləri formalaşdırmaq, yəni **özünü tərbiyə** etmək motivlərinin inkişaf etməsinə səbəb olur.

XVII əsr ispan yazıçısı və mütəfəkkiri Baltasar Qarsian “Kamillik elmi” adlı fəlsəfi traktatında yazırdı: “Öz xasiyyətini, aqlını, fikirlərini, həvəslərini dərk et. Özünü tanımasan, özünü idarə edə bilməzsən. Özünə güzgüdə baxa bilərsən, amma qəlbin güzgüsü yoxdur; qoy özün haqqında sağlam düşüncən qəlbinin güzgüsü olsun. Öz xarici görkəmini unuda bilərsən; amma daxili

aləmin haqqında, onu yaxşılaşdırmaq və kamilləşdirmək üçün daima düşün. Kamalda nə qədər möhkəm, fəaliyyət göstərməyə nə qədər qadir olduğunu yoxla. Coşqunluğunu sınaqdan çıxar, qəlbinin dərinliyini yoxla, qabiliyyətlərini götür – qoy et.”²

Aparılan çoxsaylı tədqiqatlar sübut edir ki, çox vaxt insanın özünün özünə verdiyi qiymət başqalarının ona verdiyi qiymətlə heç də mütənasib olmur. Özünün qiyməti ya real qiymətdən yüksək (təəssüf ki, çox vaxt belə olur), ya da aşağı olur. Hər iki hal zərərli olduğundan başqalarının real qiymətinə ehtiyac duyulur. Görkəmli rus yazıçısı və pedaqoqu L.N. Tolstoy yazırdı ki, insan bir kəsrə bənzəyir: bu kəsrin surətində onun özü, məxrəcində isə özünə verdiyi qiymət dayanır. Kəsrin məxrəci böyüdükcə onun qiyməti azaldığı kimi, insanın özünə verdiyi qiymət də artdıqca onun özünün qiyməti kiçilir.

Özünü aydın dərk etmək bu qiymətin düzgün olmasında mühüm rol oynayır.

Bəs bunu necə, hansı yollarla etmək lazımdır?

İlk addım özünümü şahidədir.

Özünümü şahidə – insanın özünə kənardan, başqa adamın gözü ilə baxması, özündə olan keyfiyyətləri görə bilməsidir.

Özünümü şahidə şəxsiyyətin özü haqqında, özünün maraqları, qabiliyyətləri və dəyərləri haqqında məlumat toplamasına geniş imkanlar yaradır. Bu məlumatlar peşə seçmək astanasında olan hər bir şəxsə aşağıdakı suallara cavab tapmağa kömək edir:

1. Mən necə insanam? Özüm haqqında nəyi bilirəm?
2. Hansı növ iş görməkdən zövq alıram?
3. Mənim maraq və qabiliyyətlərim nəyədir?
4. Hansı bacarıqlara malikəm?
5. Gələcək peşəmlə bağlı hansı qərara gələ bilərəm?
6. Öz maraq, bacarıq və qabiliyyətlərimi dərindən öyrənmək üçün hansı yenilikləri əlavə edə bilərəm?

² Baltasar Qarsian. Kamillik elmi. Bakı: “Qanun” nəşriyyatı, 2001, s. 36.

Şəxsi məlumatlılıq sahəsində aşağıdakı tapşırıqlar üzərində fikirləşmək faydalıdır:

- təlim müvəffəqiyyətinə nəzər salaraq hansı fənnin sənə daha asan, hansınınsa çətin olduğunu aydınlaşdır;
- öz asudə vaxtını necə keçirdiyinə nəzər sal;
- şəxsi marağını qeydə al və gələcəkdə kim olacağını aydınlaşdır.

Aparılan bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, bu proses şəxsiyyətin inkişafı ilə sıx bağlıdır. Şəxsiyyət inkişaf etdikcə onun elə parametrləri üzə çıxır ki, bunlar şəxsiyyətin özünə kənardan baxmasına və özündə olan bir sıra keyfiyyətləri qiymətləndirməsinə səbəb olur. Buna görə də özünə kənardan baxa bilmək özünün müsbət və mənfi cəhətlərinə daha obyektiv yanaşmaq baxımından faydalıdır.

Özünə kənardan baxa bilmək bu qiymətin daha dəqiq olmasına mühüm təsir göstərir. Sanki, başqa bir adama baxıb onu xarakterizə edirsən. Özünün qabiliyyətini, bacarığını, psixi xüsusiyyətlərini müşahidə edir, maraq göstərdiyin peşə və ixtisasla bacarıq və qabiliyyətlərinin uyğunluq səviyyəsini araşdırır, arzu etdiyən peşəni seçməyə mane olan çətinlikləri görməyə və aradan qaldırmağa, nəhayət, imkanlarını real qiymətləndirməklə düzgün seçim etməyə çalışırsan.

Özünə kənardan baxmaq insanı ona verilən kənar qiymətlərə daha da yaxınlaşdırır. Təkcə müsbət cəhətlər deyil, mənfi cəhətlər də müşahidə obyektinə çevrilir. İnsan onu görə və qiymətləndirə bilir ki, bu da seçim astanasında olan hər bir şəxsi öz potensial imkanlarını artırmağa sövq edir.

İkinci mərhələ müşahidə “materiallarının” **obyektiv, düzgün** olmasına çalışmaqdır. Nə artırmadan, nə azaltmadan verilən qiymət uğurlu yolun başlanğıcı kimi sənə özünü tanımağa, yaxın gələcəkdə nələrə daha çox diqqət yetirməli olacağına təkan verəcəkdir.

Üçüncü addım peşə marağı ilə bilik, bacarıq və qabiliyyət arasında **uyğunluq səviyyəsini** aşkara çıxara bilməkdir. Bunlar bir–biri ilə uzlaşırsa, seçim üçün əla şans var. Yoxdursa,

düşünmək və ciddi götür – qoy etmək: maraq və motiv güclüdürçə, qərar qətidirsə bilik, bacarıq və qabiliyyəti inkişaf etdirmək, yaxud bacarıq və qabiliyyətin hazırkı səviyyəsi ilə hesablaşaraq marağı onlara uyğunlaşdırmaq zəruridir.

Nəhayət, **özünütəhlil və özünüqiymətləndirmə**. Bu mərhələ gələcəyi planlaşdırmaq üçün peal imkan yaradır. Nə etməli? Hansı seçimi etməli? Əlbəttə, burada valideyn məsləhətini, müəllim sözünü də unutmamaq olmaz. Necə deyərlər: yüz ölçüb bir biçmək lazımdır. Çünki qəlbində tükənməyən arzular, qarşında geniş sahələr və çoxsaylı peşələr aləmi vardır. Bu aləmi tədqiq etmək, yəni araşdırmaqla axtardığını tapa bilərsən. İnsanın özünün yaxşı cəhətlərini bilməsi onun ən üstün keyfiyyət-lərindən biridir.

Lakin, yekun qərarın qəbulundan əvvəl peşəyönümü problemi üzrə görkəmli mütəxəssis, psixoloq E.A.Klimovun «Peşə seçmədə **səkkiz bucaq** situasiyası»nın da nəzərdən keçirilməsi, peşə seçiminə bu bucaqlardan baxılması və bunların bir – biri ilə hansı səviyyədə uyğun gəlib – gəlmədiyini aydınlaşdırmaq da faydalıdır.

1. Ailənin yaşlı üzvlərinin mövqeyi. Bu mövqe Azərbaycan şəraitində olduqca mühüm yer tutur. Əksər hallarda problemi məhz böyüklər, xüsusən ata və analar həll etdiklərindən heç də həmişə uğurlu nəticələrə nail olunmur. Lakin ailənin yaşlı üzvləri məsələyə övladlarının arzu və bacarığı prizmasından yanaşdıqda uşaqların öz gələcəkləri haqqında düşüncəsi, atdıqları addım daha inamlı, daha müstəqil və sərbəst olur. Ailənin yaşlı üzvləri ilə uşaqlar həmfikir olduqda, onların fikirləri üst–üstə düşdükdə məsələnin həlli daha məzmunlu olur.

2. Yoldaşların, rəfiqələrin, dostların mövqeyi. Bəzən peşəseçməyə edən bu təsir başqa təsirlərdən daha güclü olur. Bu, xüsusən peşəseçmədə dərin və davamlı marağa malik olmayan, “təki ali təhsil olsun”– fikri ilə seçim edənlərdə özünü daha çox göstərir. Dostlar, rəfiqələr bir birlərindən ayrılmamaq üçün belə bir addım ata bilirlər. Bu da peşəseçmədə müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olur. Yeniyetmə və ya gənc başqalarının

təsiri və təkidi ilə peşə seçmək məcburiyyətində olur ki, bunun da nəticəsi heç də həmişə uğurlu olmur. Çünki, sənin arzunu, marağını, bacarıq və qabiliyyətini qiymətləndirməkdə onların da kifayət qədər səriştəsi yoxdur. Buna görə də belə təsirlər yalnız o halda faydalı ola bilər ki, onlar səni anlayır, başa düşür və seçiminə hörmətlə yanaşırlar.

3. Müəllimlərin, sinif rəhbərlərinin mövqeyi. Müəllim yalnız dərs deyən, öyrədən deyildir. O, həm psixoloq, həm də dərin müşahidəçidir. Bəzən nə sən, nə də sənənin valideynlərinin görüb duya bilmədikləri müəyyən bacarıq və qabiliyyətini müəllim daha yaxşı görür və qiymətləndirməyi bacarır. Buna görə də peşə seçmək astanasında fənn müəllimlərinin, bir neçə il sizin sinif rəhbərlik edən sinif rəhbərinin mövqeyini bilmək, məsləhətlərinə qulaq asmaq olduqca faydalıdır. Öz seçiminizlə bu fikirləri müqayisə etmək, onların arasında uyğunluq və oxşarlıqları görmək, uyğunsuzluq varsa onun mahiyyətinə varmaq, səbəbləri araşdırmaq və düzgün istiqaməti seçmək bu baxımdan zəruridir.

4. Şəxsi peşə planı (özünün planı). Peşə seçmənin ən müvəffəqiyyətli, ən zəruri amillərindən olan şəxsi peşə planının olması peşə seçimində əsas yer tutur. Özünüqiymətləndirmə və öz arzu və marağını reallaşdırma bilmə nöqtəyi nəzərindən şəxsi peşə planı məqsəd və ona çatmağın real mənzərəsini əks etdirən kompas rolunu oynayır. Peşə seçmənin düzgün həll olunması peşə planının hərtərəfli tərtibindən, məqsədin, ona çatmağın yol və vasitələrinin düzgün seçilməsindən çox asılıdır. Buna görə də bu istiqamətdə aydın fikrin olması, hədəfin düzgün seçilməsi və ona çatmağın yollarının düzgün müəyyənləşməsi olduqca vacibdir. Bunun üçün aşağıdakı məsələləri diqqət mərkəzində saxlamaq faydalıdır:

– əsas məqsəd və motivlərin müəyyənləşdirilməsi. Başqa peşənin, ixtisasın deyil, nə üçün məhz bu peşənin, ixtisasın seçilməsini zəruri hesab etdiyini əsaslandırmaq və seçiminin etibarlılığına inanmaq; bu seçimdə yaxın, orta və uzaq perspektivləri müəyyənləşdirmək. Yəni seçəcəyiniz peşə və ixtisas

haqqında, ona haralarda yiyələnməyin mümkünlüyü barədə məlumat toplamaq, sorğu–məlumat xarakterli kitablara baxmaq, böyüklərdən və bu sahədə işləyən adamlardan məsləhət almaq; gələcək iş yeri, iş şəraiti haqqında ətraflı məlumata yiyələnmək; peşənin səndən tələb edəcəyi psixoloji, fizioloji və mənəvi tələblərin nələrədən ibarət olduğunu bilmək və s.

– seçmək istədiyiniz peşəyə, ixtisasa yiyələnmək yollarını müəyyən etmək. Bu seçməyə təsir edən müsbət və mənfi amilləri müəyyənləşdirmək, əks təsir göstərə biləcək maneələri neytrallaşdırmaq planını nəzərdə tutmaq;

– planın ayrı–ayrı bəndləri üzrə sistem və ardıcılığı müəyyənləşdirmək, planın həyata keçirilmə texnologiyalarını işləyib hazırlamaq; fəaliyyətdə fasiləsizliyi təmin etmək.

– alternativ variant hazırlamaq, digər yardımçı vasitələri nəzərdə tutmaq.

Plan əhatəli olmaqla yanaşı, konkret olmalı, özünü bu peşəyə hazırlamağın bütün təfərrüatları orada öz əksini tapmalıdır.

Qeyd edək ki, peşə planının tərtibində, müstəqil olmağa və nəzərdə tutduğunuz planı həyata keçirməyə çalışın. Çünki söhbət məhz sizin seçəcəyiniz sahədən gedir.

5. Qabiliyyətlər. “Səkkizbucaqlı”da qabiliyyətlər mühüm yer tutur. Peşə, ixtisas seçimində bunun öz yeri və mühüm rolu vardır. Hər bir sahə özünün tələblərinə müvafiq olaraq müəyyən qabiliyyətlər tələb edir. Onları görə bilmək, fərqləndirmək olduqca vacibdir. Qabiliyyətin uyğun gəldiyi peşə və ixtisası seçmək əsl xoşbətləkdir. Çünki o sahədə müvəffəqiyyət əldə etmək üçün imkanlar, həm də təbii imkanlar daha çoxdur. Qabiliyyətin uyğun gəlmədiyi peşə və ixtisasın seçilməsi müvəffəqiyyətsizliyin başlanğıcıdır. Bunu nəzərdən qaçırmaq olmaz. Ona görə də istər peşə seçən gəncin özü, istərsə də valideynlər və müəllimlər kimin hansı sahəyə qabiliyyətinin müvafiq olmasına dərinədən fikir verməlidirlər.

6. İddia səviyyəsini ictimaiyyətə tanıtmə. Bu, iddiasında olduğun peşə və ixtisası seçmək üçün hansı arqumentlərinin

olduğunu (uşaqlıqdan bu peşəni seçmək arzusunda olduğunu, mövcud bacarıqlarını, qabiliyyətinin ona müvafiqliyini, valideynlərin davamçısı olmaq iddiasında olduğunu, bu istiqamətdə olan tədris fənlərini daha yaxşı bildiyini, bu sahədə qazana biləcəyin uğurların daha çox ola biləcəyini və s.) ətrafdakılara – valideynlərinə, yoldaşlarına, müəllimlərinə çatdırma bilməkdir. Burada hər bir şəxsin öz iddia səviyyəsini düzgün dərk etmək olduqca vacibdir. Bununla yanaşı, iddia səviyyəsini qoruyub saxlamaq, onu tərbiyə etmək də əsas şərtlərdəndir. Bunun üçün bu sahədə biliklərini genişləndirmək, uğursuzluqlardan qorxmaq, müvəffəqiyyəti artırmaq üçün müntəzəm çalışmaq lazımdır. Bir növ bu sahədə özünü təqdim etməyi bacarmalısan. Buna həm bilik və bacarıqların, həm də digər şəxsi keyfiyyətlərin (məsuliyyət hissinin olması, səliqəlilik, diqqətlilik, inamlı olmaq və s.) olduğunu göstərə bilməkdir.

7. Məlumatlılıq. “Səkkizbucaqlı”da mühüm yer tutan bu amilə ciddi yanaşmaq tələb olunur. Seçiləcək peşə və əmək sahəsi haqqında məlumatların genişliyi, dərinliyi və düzgünlüyü nə qədər çoxdursa, seçimdə səhvlərin az olacağı ehtimalı da bir o qədər böyükdür. Peşə və ixtisas haqqında ətraflı məlumata yiyələnmədən, onların mahiyyəti ilə bağlı olmayan digər amilə əsaslanılaraq və yalnız onun zahiri tərəflərinə baxaraq seçim edilməsi çox vaxt istənilən və gözlənilən nəticələr vermir. Buna görə də seçiləcək sahə haqqında kifayət qədər məlumat toplamaq tələb olunur. Burada hər bir peşə və ixtisasa aid olan professioqramları ətraflı bilmək olduqca faydalıdır.

8. Meyllilik. Meyllər hər hansı bir fəaliyyəti həyata keçirmək istəyidir. Müəyyən bir peşə və əmək sahəsinə meylin olması o sahədə fəal, yaradıcı işə istiqamətlənməkdir. Buna görə də burada söhbət marağdan daha güclü olan meyllərdən gedir. Meylin olması marağın da olması demək olduğundan E.A. Klimov məhz marağı deyil, meyli götürmüşdür. Marağın olması hələ fəaliyyət olması demək olmadığından burada meyllərin vacibliyi diqqətə çatdırılır.

Beləliklə, peşə seçimi sahəsində təqdim olunan bu “səkkiz-bucaqlı”nın hər bir bucağının xarakterinə, onun tələblərinə və nəhayət onun tamlıqla əhatə olunmasına riayət edilməsi seçimdə müvəffəqiyyətə əminlik yaradır.

Lakin bunlar da son deyildir. Peşə seçmədə qarşılaşacağınız elə məqamlar, incəliklər olacaq ki, bunlara da cavab tapmalı olacaqsınız. Bu çoxsaylı sualların düzgün cavabları sizi real seçimə daha da yaxınlaşdıracaqdır. Buna görə də bu prosesdə tələskənliyə, tez qərar çıxarmağa yol vermək olmaz. Gecikmək də zərərliyə. Hər işi vaxtında görmək faydalı olduğundan peşə seçmə məsələsini də vaxtında həll etmək lazımdır. Bəs bu vaxtın neçə yaşdan başladığını bilirsinizmi? Yəqin ki, yox.

Bu sahədə çoxlu fikirlər, müxtəlif məsləhətlər vardır. Real vəziyyət isə heç də hamı üçün eyni deyildir. Kimi lap uşaqlıqdan, hələ ibtidai məktəbdə oxuduğu vaxtlardan hər hansı bir peşə, ixtisas seçmək arzusunda olurlar. Fikir qəti olduqda orta təhsili başa vurduqdan sonra həmin peşə və ya ixtisası seçirlər, ya da bu vaxta qədər bir–neçə dəfə fikirlərini dəyişmiş olurlar. Bəziləri fikirlərini yeniyetməlik dövründə dəqiqləşdirmiş olurlar. Əksəriyyət isə doqquzuncu sinifdə öz gələcək həyat yollarına nəzər yetirir, gələcək peşə planını qururlar. Onlar ya təhsilin tam orta məktəb pilləsində seçdikləri peşə və ixtisasa uyğun fənn blokları üzrə təlim məşğələlərinə davam edir, ya da peşə–ixtisas təhsili müəssisələrinə – peşə məktəblərinə, peşə liseylərinə və orta ixtisas məktəblərinə üz tuturlar. Təcrübə göstərir ki, seçimin məhz tam orta təhsil pilləsinə keçməzdən əvvəl, yəni ümumi orta təhsil zamanı, doqquzuncu sinifdən gec olmayaraq edilməsi daha faydalıdır.

III. Özünü sına

*Xoşlamadığınıza səbr etməsəniz,
xoşladığınızı əldə edə bilməzsəniz.
İsa peyğəmbər.*

Artıq sən seçim qarşısındasan. Özünü sınaqdan keçirmək lazım gələcəkdir. Bunun üçün müxtəlif testlərdən istifadə etməli olacaqsan. Testlərə düzgün cavab verməklə seçiminin düzgün olub – olmadığını müəyyən edə biləcəksən. Gəlin əvvəlcə “səkkizbucaqlı”dan başlayaq.

1. Ata – ana və ailənin digər yaşlı üzvləri sənə hansı peşə və ixtisası seçməyi məsləhət görür?

2. Sınıf yoldaşların, rəfiqələrin, dostların nə fikirdədirlər, onların məsləhəti nədir?

3. Müəllimlərinin və sənə bir neçə ildir yaxından tanıyan sınıf rəhbərinin məsləhəti nədir?

4. Sən özün hansı peşə və konkret ixtisası seçmək arzusundasın? Gələcək karyeranı necə qurmağı planlaşdırmısan?

5. Hansı qabiliyyətə malik olduğunu araşdırmısanmı? Sənə bu haqda bir şey deyiblərimi?

6. İddia etdiyən peşə və ixtisas haqqında fikirlərini, hisslərini və ya əməli fəaliyyətini ətrafındakı insanlara hər hansı səviyyədə çatdırıbilmisənmi?

7. Arzu etdiyən peşənin məzmunu, əmək obyektı, predmeti, əmək şəraiti, əmək haqqı və karyera imkanları haqqında hansı məlumatların vardır?

8. Arzusunda olduğun peşəyə yiyələnmək üçün necə fəaliyyət göstərirsen?

Bu suallara düşüncə ilə verdiyin cavabları nəzərdən keçir və aşağıdakı suallara cavab axtarmağa çalış.

1. Seçəcəyən yolda israrlısanmı?

2. Alternativ variantın varmı?

3. Sənin fikrinlə ata–ananın və ailənin digər yaşlı üzvlərinin fikirləri üst – üstə düşür, yoxsa fərqlidir? Fərqlidirsə, nə etmək fikrindəsən?

4. Yoldaşların, rəfiqələrin və dostlarının fikri necə, sənin fikrinə uyğundurmu?

5. Müəllimlərin və sınıf rəhbərinin məsləhət gördüyü peşə ilə sənin arzuladığın peşə və ixtisas uyğundurmu? Uyğun deyilsə, fikrin nədir?

6. Seçəcəyiniz peşə və ixtisas yönündə bacarıq və qabiliyyətinizi sınınamısanız? Bunlar seçəcəyiniz peşənin tələblərinə uyğun gəlirmi?

7. Ən yüksək qiymətləndirdiyiniz qabiliyyətin nədir?

8. Fiziki imkanların və sağlamlıq vəziyyətin seçəcəyiniz peşənin tələbləri ilə uzlaşır mı?

Necədir, uyğunluqları və uyğunsuzluqları müəyyən edə bildinmi? Diqqət yetir, əgər bu sadalananlar arasında uyğunluq, bir–biri ilə mütənəsiblik varsa, demək seçim əladır, başqa variantları düşünməsən də olar. Yox, əgər burada çoxlu uyğunsuzluq və bir–birinə münasib olmayan hallar varsa onda həm alternativ variantlar haqqında düşünmək, həm də maraq və qabiliyyət, valideynin arzusu ilə arzu və istəyi arasında münasibətləri götür–qoy etmək lazım gələcəkdir. Burada şəxsiyyət tipinin xarakteri haqqında məlumatının olması da olduqca önəmlidir. Bunun üçün aşağıdakı test üzərində işləməyinizi məsləhət görürük.

Sizə şəxsiyyətin sosial tipinin təyini üçün aşağıdakı 70 sualdan ibarət test (Keyrissi testi)³ təqdim edilir. Burada iki cavab verilmişdir. Cavablar blankında Siz razılaştığınız variantı qeyd edin. Əgər tərəddüd edirsinizsə, seçim etməyə çalışın. Lakin cavablar üzərində çox düşünməyin.

1) Kompaniyada Siz:

a) naməlum insanlar da daxil olmaqla hamı ilə ünsiyyətə girirsiniz;

b) ancaq tanışlarla ünsiyyət qurursunuz.

2) Siz daha çox:

a) nəzəriyyəçi yox, realistsiniz;

b) realist yox, nəzəriyyəçisiniz.

3) Sizcə, nə daha pisdir:

a) «göylərdə» gəzmək;

b) sınaqdan çıxaracağınız yollara və üsullara arxalanmaq.

³ Юнг К.Г. Психологические типы /Пер. с нем. Софии Лорис: перераб. и доп. В.Зеленским. М.: «Университетская книга АСТ, 1998, s. 406 – 495.

4) Siz daha çox:

- a) qanunların, prinsiplərin;
- b) emosiyaların, hisslərin təsirinə həssassınız.

5) Siz daha çox meyllisiniz:

- a) inandırmağa;
- b) hisslərə toxunmağa.

6) Siz üstünlük verirsiniz:

- a) hər şeyi vaxtında yerinə yetirməyə;
- b) müəyyən müddətlə özünüzü məhdudlaşdırmamağa.

7) Siz seçim etməyə meyllisiniz:

- a) çox ehtiyatla;
- b) impulsiv, qəfildən.

8) Kompaniyada Siz:

- a) yorğunluq bilməyib gecəyədək çalışırsınız;
- b) tez yorulub gedirsiniz.

9) Sizi daha çox cəlb edir:

- a) sağlam düşüncələr;
- b) zəngin fantaziyası olanlar.

10) Sizə maraqlıdır:

- a) gerçəklikdə baş verənlər;
- b) baş verə biləcək hadisələr.

11) İnsanların hərəkətlərinə qiymət verərkən Siz nəzərə alırsınız:

- a) qanunun tələblərini;
- b) qanunun tələblərindən çox situasiyanı.

12) Başqalarına müraciət edərkən Siz meyllisiniz:

- a) etiketə əməl etməyə;
- b) öz şəxsi, fərdi keyfiyyətlərini büruzə verməyə.

13) Siz:

- a) hər işi vaxtında yerinə yetirən, dəqiqsiniz;
- b) ləngsiniz.

14) Sizi narahat edir:

- a) işi sona çatdırmamaq zərurəti;
- b) işi mütləq sona çatdırmaq zərurəti.

15) Tanışlar arasında Siz, adətən:

- a) burada baş verənlər haqqında hər şeyi bilirsiniz;
- b) yeniliklərdən çox gec xəbər tutursunuz.

16) Gündəlik işləri:

- a) hamılıqla qəbul edilmiş üsulla yerinə yetirməyi;
- b) öz orijinal üsulunuzla yerinə yetirməyi xoşlayırsınız.

17) Sizin necə dostlardan xoşunuz gəlir:

- a) öz fikirlərini birbaşa söyləyən;
- b) fikrini dolaylı yolla, çoxmənalı çatdıran.

18) Sizi daha çox cəlb edir:

- a) düşüncə tərzini;
- b) insan münasibətlərinin harmoniyası.

19) Siz özünüzü daha inamlı hiss edirsiniz:

- a) məntiqi əqli nəticələrdə;
- b) situasiyaların praktiki qiymətləndirməsində.

20) Siz o hallara üstünlük verirsiniz ki:

- a) iş yerinə yetirilib, hər şey qaydasındadır;
- b) heç nə həll olunmayıb.

21) Sizcə, Siz:

- a) ciddisiniz;
- b) qayğısız insansınız.

22) Telefon danışdıqlarında:

- a) demək lazım olduğunu əvvəlcə düşünmürsünüz;
- b) demək lazım olduğu fikirdə «məşq» edirsiniz.

23) Sizcə, faktlar:

- a) öz-özlüyündə vacibdir;
- b) ümumi qanunauyğunluqlardan təzahür edir.

24) Xəyalpərəstlər:

- a) Sizi əsəbiləşdirir;
- b) Sizin xoşunuza gəlir.

25) Siz:

- a) soyuqqanlı;
- b) tez özündən çıxan insansınız.

26) Sizcə, hansı daha pisdir:

- a) ədalətsiz olmaq;
- b) qəddar olmaq.

27) Adətən Siz hərəkət edirsiniz:

- a) bütün imkanlarınızı qiymətləndirib;
- b) təsadüfə arxalanıb.

28) Sizin üçün xoşdur:

- a) nəyi isə almaq;
- b) nəyi isə almaq imkanının olması.

29) Kompaniyada Siz:

- a) söhbətə birinci başlayırsınız;
- b) gözləyirsiniz ki, başqası başlasın.

30) Adi düşüncə tərz:

- a) nadir hallarda səhv edir;
- b) tez-tez səhvlərə yol verir.

31) Uşaqlar çox vaxt:

- a) praktik olurlar;
- b) onların fantaziyası, təxəyyülü az olur.

32) Qərarları qəbul edərkən Siz rəhbər tutursunuz:

- a) qəbul edilmiş normaları;
- b) hisslərinizi.

33) Siz:

- a) sərt;
- b) yumşaq insansınız.

34) Sizcə, ən çox təəssürat bağışlayır;

- a) təşkilatçılıq bacarığı;
- b) nailiyyətlərlə kifayətlənmək bacarığı.

35) Siz daha çox qiymətləndirirsiniz:

- a) konkretliyi;
- b) çoxvariantlılığı.

36) İnsanlarla yeni və qeyri-standart münasibətlər:

- a) Sizi həvəsləndirir;
- b) Sizi yorur.

37) Siz çox vaxt:

- a) praktiki düşüncəli;
- b) orijinal, qeyri-adi insan kimi hərəkət edirsiniz.

38) Siz daha çox meyllisiniz:

- a) insanlarla münasibətdən faydalanmağa;

- b) başqalarının hisslərini və düşüncələrini anlamağa.
- 39) Siz daha çox zövq verir:**
- a) mübahisəli məsələnin hərtərəfli müzakirəsi;
b) mübahisəli məsələ ilə bağlı razılığın əldə edilməsi.
- 40) Siz daha çox:**
- a) ağılı;
b) ürəyinizi rəhbər tutursunuz.
- 41) Siz daha asanlıqla yerinə yetirirsiniz:**
- a) əvvəlcə razılaşdırılmış işi;
b) təsadüfən tapılmış işi.
- 42) Siz arxalanırsınız:**
- a) qayda-qanuna;
b) təsadüfə, gözlənilməzliyə.
- 43) Siz üstünlük verirsiniz:**
- a) az müddətdə çoxlu dostlarınızın olmasına;
b) bir neçə köhnə dostlara.
- 44) Siz daha çox rəhbər tutursunuz:**
- a) faktları;
b) prinsipləri, ümumi müddəaları.
- 45) Sizi daha çox maraqlandırır:**
- a) məhsulun istehsalı və satışı;
b) layihələşdirmə və tədqiqatlar.
- 46) Siz kompliment kimi qəbul edirsiniz:**
- a) «Siz çox məntiqli insansınız»;
b) «Siz incə, həssas insansınız».
- 47) Siz daha çox qiymət verirsiniz:**
- a) heç bir halda öz durumunu dəyişməməyə;
b) bir şeylə həvəslə məşğul olmağa.
- 48) Siz söyləməyə üstünlük verirsiniz:**
- a) bitmiş, dəqiq fikirləri;
b) qeyri-dəqiq, ilkin fikirləri.
- 49) Siz özünüzü daha yaxşı hiss edirsiniz:**
- a) qərarı qəbul etdikdən sonra;
a) qərarı qəbul edəndə kimi.
- 50) Tanış olmayan adamlarla ünsiyyətdə Siz:**

- a) uzun söhbətlərə asanlıqla başlayırsınız;
- b) söhbətdə ümumi mövzuları heç də həmişə tapmırsınız.

51) Siz daha çox inanırsınız:

- a) öz təcrübənizə;
- b) öz hisslərinizə.

52) Siz özünüzü:

- a) yaradıcıdan çox praktiki insan;
- b) praktikdən çox yaradıcı insan kimi hiss edirsiniz.

53) Kim daha yaxşıdır:

- a) ağıllı, sağlam düşünən insan;
- b) çox həssas insan.

54) Siz meyllisiniz:

- a) qərəzsizliyə;
- b) insanların halına yanmağa.

55) Sizcə nə yaxşıdır:

- a) hər şeyin hazır olduğuna, qaydaya salındığına əmin olmaq;
- b) hadisələri öz axarı ilə getməyə buraxmaq.

56) İnsanlar arasında münasibətlər qurulmalıdır:

- a) əvvəlcədən razılaşma əsasında;
- b) situasiyadan asılı olaraq.

57) Telefon zəng çalanda:

- a) birinci yanaşmağa çalışırsınız;
- b) başqasının yanaşmasını gözləyirsiniz.

58) Ən çox qiymətləndirirsiniz:

- a) reallıq hissini olmasını;
- b) zəngin təxəyyülü.

59) Daha çox əhəmiyyət verirsiniz:

- a) nə deyilibsə;
- b) necə deyilibsə.

60) Ən böyük yanlış:

- a) həddindən artıq emosionallıq, özündən çıxma;
- b) obyektivlik, qərəzsizlik.

61) Siz özünüzü:

- a) ayıq və praktik;

b) qayğıkeş hesab edirsiniz.

62) Hansı situasiyalar Sizi daha çox cəlb edir:

a) nizamlanmış;

b) nizamlanmamış.

63) Siz:

a) şiltaq yox, pedantsız;

b) pedant yox, şiltaqsız.

64) Siz üstünlük verirsiniz:

a) ürəyi açıq olmağa;

a) gizli, qapalı olmağa.

65) Ədəbi əsərlərdə Siz:

a) konkretliyi, hərfiliyi;

b) obrazlılığı qiymətləndirirsiniz.

66) Sizin üçün daha çətinidir:

a) başqaları ilə dil tapmaq;

b) öz mənafeyi üçün başqalarından istifadə etmək.

67) Özünü nə arzulardınız:

a) düşüncə aydınlığı;

b) başqalarının halına yanmaq bacarığı.

68) Nə daha pisdir:

a) heç nəyə fikir verməmək;

b) hər şeyə fikir vermək.

69) Siz üstünlük verirsiniz:

a) planlaşdırılmış hadisələrə;

b) planlaşdırılmamış hadisələrə.

70) Siz hərəkət edirsiniz:

a) impulsiv yox, düşünülmüş qaydada;

b) düşünülmüş qaydada yox, impulsiv.

Hər sual üçün iki variantda cavab nəzərdə tutulur. Bunlar «Hə» və ya «Yox» cavablarıdır. İş blank variantında yerinə yetirilməlidir və əldə olan nəticələr metodik göstərişlər əsasında təhlil edilməlidir. Nəzərə alın ki, bu 16 psixoloji portret tiplərindən hər birində insanın davranışının hazırda arzuolunan və gələcəkdə gözlənilən ətraflı təsviri vardır.

Testləri cavablandırdıqdan sonra aşağıdakı «Qeydiyyat vərəqləri»ni nəzərdən keçirin .

Qeydiyyat vərəqi

1	2	3	4	5	6	7							
1. ab	2. ab	3. ab	4. ab	5. ab	6. ab	7. ab							
8. ab	9. ab	10. ab	11. ab	12. ab	13. ab	14. ab							
15. ab	16. ab	17. ab	18. ab	19. ab	20. ab	21. ab							
22. ab	23. ab	24. ab	25. ab	26. ab	27. ab	28. ab							
29. ab	30. ab	31. ab	32. ab	33. ab	34. ab	35. ab							
36. ab	37. ab	38. ab	39. ab	40. ab	41. ab	42. ab							
43. ab	44. ab	45. ab	46. ab	47. ab	48. ab	49. ab							
50. ab	51. ab	52. ab	53. ab	54. ab	55. ab	56. ab							
57. ab	58. ab	59. ab	60. ab	61. ab	62. ab	63. ab							
64. ab	65. ab	66. ab	67. ab	68. ab	69. ab	70. ab							
Σ a_1	Σb $_1$	Σ a_2	Σ b_2	Σ a_3	Σ b_3	Σ a_4	Σ b_4	Σ a_5	Σ b_5	Σ a_6	Σ b_6	Σ a_7	Σ b_7
		$\Sigma a_2 + \Sigma$ a_3	$\Sigma b_2 + \Sigma$ b_3	$\Sigma a_4 + \Sigma$ a_5	$\Sigma b_4 + \Sigma$ b_5	$\Sigma a_6 + \Sigma$ a_7	$\Sigma b_6 + \Sigma$ b_7						

Qeydiyyat vərəqində aşağıdakı əməliyyatların yerinə yetirilməsi lazımdır:

I sütunda «a» hərflərinin cəmini tapın. Alınmış rəqəmi « Σa_1 » variantı altında göstərin. Həmin sütunda «b» hərflərinin cəmini tapın və « Σb_1 » variantı altında yazın. Beləcə 2 – 7– yə qədər bütün sütunlarda a və b cavablarının cəmini göstərin.

2–7 sütunlarında alınmış rəqəmlərlə (cəmlərlə) aşağıdakı kimi işləməli: Σa_2 və Σa_3 -lə, Σa_4 və Σa_5 -lə, Σa_6 -ni Σa_7 -lə, Σb_2 --

ni $\sum b_3$ -lə, $\sum b_4$ -ü $\sum b_5$ -lə, $\sum b_6$ -ni $\sum b_7$ ilə toplayın və alınmış rəqəmləri bu cəmlər altında müvafiq sütuna yazın.

Sonra dörd rəqəm cütləri üzrə alınmış rəqəmləri təhlil etməli (bu cütlər cədvəlin axırncı sətirində bölgülərlə qeyd olunub). Alınmış cəmlərin hər cütündən ən böyüyünü seçin. Cədvəlin sonuncu sətirinə seçilmiş ən böyük cəmə uyğun gələn 4 hərfi aşağıdakı işarələr üzrə yazın: [$a_1=E$; $b_1=I$]; [$a_2+ a_3=S$; $b_2 + b_3 =N$]; [$a_4+ a_5=T$; $b_4 + b_5 =A$]; [$a_6 + a_7 =J$; $b_6 + b_7 =P$].

[E – ekstravert, I – introvert], [S – sensorik, N – intuitiv], [T – rasionallıq, F – həssas], [J – statik, P – dinamik].

Beləliklə, siz 4 şərti hərfi işarələrdən ibarət kompozisiya əldə etdiniz. Bu kompozisiya insanın şəxsi keyfiyyətlərinin xüsusiyyətlərini xəbər verir.

Nəticələrin təhlili

Bundan sonra aşağıdakı cədvələ baxın. Cədvəl üzrə sizdə bu şərti işarələrin 16 kompozisiyasının hansının alındığını tapın:

Şəxsiyyətin sosial tipinin tipik xassələri

Kompozisiya və onun adı	Şəxsi keyfiyyətlər	Peşə baxımdan mühüm keyfiyyətlər
ESTJ «Inzibati»	Borc hissi, rasionallıq, ardıcılıq, mənsədyönlülük, praktiklik	İşin planlılığı, etibarlılıq, təbəçilik və rəhbər rollarını yerinə yetirmək bacarığı
ISTJ «Himayədar»	Qonaqpərvərlik, sakit təbiətlilik, dəqiqlik, məntiqilik, rasionallıq, inadkarlıq	Etibarlılıq, yaxşı hafizə, tələbkarlıq, öhdəliyini yerinə yetirən
ESTP «Oyunçu»	İtiəğillik və enerjili olmaq, fəallıq, nikbinlik, riskli iradə, hər şeylə maraqlanmaq	İşgüzarlıq (qarşılıqlı münasibətlərdən faydalana bilmək bacarığı), müstəqillik
JSTP	Enerjililik, optimizm,	Müstəqil işə can atma,

«Hər şeyin ustası»	müstəqillik, düşüncəlilik, risklilik	hər alətlə işləməyi bacaran, müxtəlifliyə meylli, karyerist olmayan
ENTJ «Feldmarşal»	Məntiqilik, ardıcılıq, enerjilik, özünə inam	Qanunauyğunluqları axtarmağa meyllilik, texnologiyaların müxtəlif modellərinin axtarılmasına meyllilik, işqabiliyyətlilik
ENTP «İxtiraçı»	Təşəbbüskarlıq, intuitivlik	Geniş maraq dairəsi, qərarların qeyri-standartlılığı, fəaliyyətin praktiki yönəlişliyi
INTS «Alim»	Sakit təbiətlilik, özünə inam, təmkinlilik, məntiqilik, təhlil qabiliyyəti, intuitivlik, erudisiyalılıq	Yaradıcı meylli, sərbəstlik, məqsəd-yönlülük, prinsipiallıq
INTP «Memar»	İnduktivlik, özünüdərəkə meyl, təbiətin dərkinə meyl, geniş erudisiya, nisbi yekəxanalıq	Yeni ideyaların mənbəyi, əqlin sintetik tərz
ENFI «Pedaqoq»	Yaxşı hafizə, diqqət, əhval–ruhiyyə adamı, nikbin, yaradıcı yönüm	Təşkilatçılıq qabiliyyətləri, liderlik, məsuliyyət, uşaqları yaxşı başa düşmək
JNFI «Yazıçı»	Özünüdərəkə, özünüinkişafa yönəlişlik, zəngin təxəyyül, sözə həssaslıq, məhəbbətə tələbatlı, intuitiv	Analitik ağıl
ENFP «Jurnalist»-	Entuziazm, nikbin, geniş erudisiya, həssaslıq	Yaradıcılığa meyl, baxışlarının özünəməxsusluğu
JNFP «Filosof»	Həyatın mənasını axtarmağa meyllilik, mənəviyyatlılıq	Təbiətdə, insan həyatında həyatın mənasını tapmağa meyllilik

ESFJ «Kommersant»	Sağlam düşüncə, həyatı sevmək, nikbinlik	Praktiklik, hər situasiya-dan faydalanmağı bacarmaq, kommersiya qabiliyyətləri
JSFP «Rəssam»	Çılgınlıq, müstəqillik, öz zəif cəhətlərinə tabe olmaq, əhval-ruhiyyənin davamsızlığı	Həssaslıq, şöhrətpərəst
JSFI «Konservator»	Sakittəbiətlilik, təmkinlilik, təsərrüfatçılıq, dəqiqlik, özünə inam, borc hissi	İşdə tələbkarlıq, təşkilatçılıq, planlılıq, dəqiq məqsədlərə üstünlük vermək, məsuliyyətlilik, praktiklik
ESFP «Qonaqpərvər sahib»	Nikbinlik, özünə inam, səxavətlilik, ürəyi açıqlıq, mehriban, həyatı prinsiplərin dəqiqliyi	Praktiklik, insan naturasını yaxşı bilmək

Siz buradan özünüzün şəxsi keyfiyyətlərinizin nələrdən ibarət olduğunu və peşə baxımından hansı mühüm keyfiyyətlərə malik olduğunuzu aydın görə biləcəksiniz. Bu da seçiminizin uğurlu olub – olmaması haqqında bir daha ətraflı məlumat almağınız deməkdir.

Əziz dostlar, nəzərə alın ki, psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatlarda onlarla, yüzlərlə bu tipli testlər vardır. Digər kitablardan, mənbələrdən də istifadə etməklə belə testlərdən faydalanmaq olar. Burada başlıca məsələlərdən biri müraciət etdiyiniz testlərin, anketlərin diaqnostika işlərində nə dərəcədə səmərəli olub-olmadığını bilmək və onlardan düzgün istifadə etməkdir.

IV. Peşələr aləmi

*Kişi bir sənəti bilər xalis,
Çoxuna meyl edən qalar naqis.
S.Ə.Şirvani*

Peşə nədir, ixtisas nədir? Maraqlıdır ki, bunlar bəzən mübahisəyə səbəb olur, bəzən eyniləşdirilir, bəzən də tamam fərqli cəhətlərə malik anlamlar kimi izah olunur. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində **peşə** – sənət, iş, məşğuliyyət kimi, **ixtisas** – elmin, texnikanın, sənətin, yaxud incəsənətin ayrıca sahəsi, xüsusi hazırlıq nəticəsində əldə edilmiş bilik, sənət, peşə kimi xarakterizə edilir. Peşə daha geniş anlayışdır. Ixtisas isə peşənin nisbətən dar, daha konkret bir sahəsi üzrə olan məşğuliyyət növünə deyilir. Məsələn müəllim, həkim, mühəndis peşələrdir, tarix müəllimi, kardioloq, avtomobil mühəndisi isə ixtisaslardır.

Peşə və ixtisas insanın öz həyatını davam etdirməsi, həyatda öz yerini tuta bilməsi, ailəsini maddi və mənəvi cəhətdən təmin edə bilməsi, arzu və istəklərini reallaşdırması və cəmiyyət daxilində özünü ifadə edə bilməsi üçün zəruri bir vasitədir. Peşə insana fərəh gətirməli, seçdiyi peşə sahəsində çalışmaq hər kəsə mənəvi zövq və başqalarına da fayda verməlidir.

Peşə təkcə vasitə yox, zəruri ehtiyacdır. Bu ehtiyacın təmin olunması insanı bir çox cəhətdən – həm mənəvi, həm də maddi tərəfdən təmin etmiş olur. Elə bu əhəmiyyətinə görə bütün görkəmli şəxsiyyətlər, aqıl adamlar, müdriklər peşə, sənət seçməyə, insanın müəyyən bir sənətə yiyələnməsinə böyük əhəmiyyət vermiş və onu həyatda ən böyük var–dövlət hesab etmişlər. Peşəyönümü sahəsində bir çox tədqiqatların müəllifi olan rus psixoloqu E.A.Klimov isə peşə seçməni insanın ikinci doğuluşu adlandırmışdır. Qeyd etmək vacibdir ki, bu “doğuluş” düzgün olduqda, seçim peşə seçən gəncin zövqünə, biliyinə, bacarıq və qabiliyyətinə, imkanlarına müvafiq gəldikdə o həmişə öz işindən, çəkdiyi zəhmətdən zövq alır. İşini sevir, onu

həvəslə, zövqlə icra edir. Bu seçim düzgün aparılmadıqda isə insan həmişə özündən, öz peşə və ixtisasından narazı qalır. Ya bütün həyatı boyu bu narazılıqlar içərisində yaşayır, ya da peşə və ixtisas sahəsini dəyişmək, başqa sahələrə üz tutmaq məcburiyyətində qalır. Bi isə əlavə vaxt və vəsait itgisi, əlavə çətinliklərlə qarışdırmaq deməkdir.

Peşə seçiminə ciddi yanaşılmalıdır. Buna görə də o elmi şəkildə həll edilməlidir. Lakin təssüf ki, bəzi hallarda buna nail olmaq mümkün olmur.

Peşələr çox və rəngarəngdir. Təxmini hesablamalara görə 3 mindən artıq peşə, 40 mindən çox ixtisas vardır. İqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni–yeni istehsal sahələri və bunlara müvafiq yeni peşələr, ixtisaslar da yaranır. Eyni zamanda, bəzi peşələr modernləşdirilir. Bu da insanlardan yeni biliklər və bacarıqlar tələb edir. Düzgün deyilmişdir ki, pis peşə yoxdur, pis peşəkar vardır. Hər bir peşə və ixtisasın özünəməxsus cəlbediciliyi, romantikası və çətinliyi vardır. Buna görə də seçmək üçün peşələr aləmini tədqiq etmək, araşdırmaq lazımdır.

Peşələr aləminin tədqiqi – şəxsi maraqlarına uyğun ola biləcək peşə, ixtisas və iş haqqında məlumat toplamaq prosesidir. Bu zaman aşağıdakı suallar meydana çıxır ki, bunların üzərində düşünməyə çalışmalısınız:

1. Seçəcəyiniz peşə və ixtisas üzrə hər hansı bir işdə hansı təhsil tələb olunur?

2. Seçəcəyiniz peşə və ixtisas üzrə işin müsbət və mənfi cəhətləri hansılardır?

3. Kənardan baxdıqda seçmək istədiyiniz konkret peşə haqqında ilkin təsəvvürlərin necədir?

4. Seçmək istədiyiniz peşə, ixtisas və konkret iş növünün tələbləri (şəxsiyyətə verdiyi tələblər) nələrədən ibarətdir?

5. Bu sahədə (peşə, ixtisas)çalışanların əmək haqqı nə qədərdir?

Bu suallara cavab tapmaq üçün aşağıdakı tövsiyələrə diqqət yetirilməsi məqsədamüvafiqdir:

- peşələr haqqında, eyni zamanda seçmək istədiyiniz peşə haqqında çox məlumat topla;
- bu peşədə işləyən insanlarla görüş və onlara müvafiq suallar ver, məlumatlar əldə et;
- bu peşədə sizin məsuliyyətiniz nədən ibarət olacaqdır;
- başqa peşə sahəsində də işləyərsənmi;
- seçəcəyiniz peşədə xoşuna gələn və ya gəlməyən nədir;
- bu sahədə hansı bacarıqlar tələb olunur, bunlar səndə varmı;
- seçəcəyiniz peşənin gələcək perspektivlərini (imkanlarını) necə görürsünüz;
- bu peşə üzrə işləmək istəyənlərə hansı məsləhətlər verərdiniz.

Mövcud peşələr haqqında ətraflı məlumat almaq peşə seçmək üçün zəruridir. Burada məqsəd müxtəlif peşələr haqqında biliklərlə silahlanmaq, hər bir peşə üzrə əmək fəaliyyətinin məzmunu, peşələrin insanlara nə kimi tələblər verdiyi haqqında ətraflı elmi dəlil və sübutlara əsaslanan məlumatlar əldə etməkdir. Çünki, seçilən peşə birincisi, insanda xoş hisslər yaratmalı, ona xoşbəxtlik gətirməli, ikincisi, bacarıq və qabiliyyətə uyğun olmalı, üçüncüsü, cəmiyyət və insanlar üçün faydalı, lazımlı olmalıdır. Bunlar peşə seçmədə – «**Istəyirəm**», «**Bacarıram**», «**Lazımdır**» – kimi üç mühüm baza amillərini əlaqələndirir ki, bu da peşə seçiminin uğurlu həlli hesab olunur.

Ötən əsrin 70-ci illərində görkəmli psixoloq E.A.Klimov⁴ əməyin dörd ünsürünü: əmək predmeti, əmək məqsədi, əmək vasitələri və əmək şəraitini əsas götürməklə peşələrin aşağıdakı təsnifatını vermişdir.

Əmək predmeti üzrə peşələrin təsnifatında adamların iş prosesində qarşılıqlı əlaqədə olduğu obyektlər, yəni insanın hansı əmək predmeti ilə məşğul olması əsas götürülür və peşələr bu əsasda, yəni əməyin xarakterini nəzərə almaqla aşağıdakı beş tipə ayrılır:

⁴ Климов Е.А. Путь в профессию. Л.: Лениздат, 1974.

1. **“İnsan–texnika”**. Bu qrupa daxil olan peşə və ixtisaslar bilavasitə maşınlarla, mexanizmlərlə, yəni texnika ilə bağlı olan peşələr və ixtisaslardır.

2. **“İnsan–insan”**. Bu qrupa daxil olan peşə və ixtisaslar elə peşə və ixtisaslardır ki, həmin peşə və ixtisas sahibləri bilavasitə insanlarla və ya insan qrupları ilə məşğul olurlar. Onların əmək predmeti əsasən insanlardır.

3. **“İnsan–təbiət”**(torpaq, su). Bu qrupa daxil olan peşə və ixtisas sahibləri əsasən təbiətlə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bu peşə qrupu özü də iki yerə – “İnsan–canlı təbiət” və “İnsan – cansız təbiət” qruplarına ayrılır.

4. **“İnsan–işarələr sistemi”**. Bu qrupa elə peşə və ixtisaslar daxil edilir ki, burada insanlar müəyyən işarələr sistemi və ya şərti işarələrlə məşğul olurlar. Məsələn, proqramçı, etnoqraf, tərcüməçi, çertyojçu və s.

5. **“İnsan–bədi obraz”**. Bu qrupa daxil olan peşə və ixtisasların sahibləri bədi obrazlarla, ədəbiyyat və incəsənət əsərləri ilə məşğul olurlar. Rəssam, aktyor, heykəltəraş, yazıçı, bəstəkar və c. peşələri bu qrupa nümunə göstərmək olar.

Əməyin məqsədinə görə təsnifatda əməyin hansı məqsəd daşması əsas götürülür və bu qrup özü də üç növə bölünür: idrakı, dəyişdirici və axtarıcı.

İdrakı məqsəd daşıyan qrupa elə peşə və ixtisaslar daxil edilir ki, burada əsas yeri idrak prosesi, diqqətlilik, müşahidəçilik qabiliyyətləri tutur. **Dəyişdirici peşələr** elə peşələrdir ki, bu peşə sahibləri öz fəaliyyətlərində dəyişdirici praktik işlərlə məşğul olurlar. **Axtarıcı** qrupa daxil olan peşələr və ixtisaslarda əməyin məqsədi məhz axtarıcılıq, fikirləşmək, axtarılıb-tapmaq, işə yaradıcı yanaşmadır.

Əmək vasitələrinə görə peşələr özləri də dörd yarımqrupda təsnif edirlər: 1) əl əməyinin icrası ilə bağlı olan peşələr. Bu yarımqrupa daxil edilən peşələrdə əl əməyindən və əməyin mexanikləşdirilmiş alətlərindən istifadə edilir; 2) əl ilə idarə edilən maşınlardan istifadə ilə əlaqədar olan peşələr. Bu yarımqrupa daxil olan peşələr ixtisas tələb edir və bu peşə

adamlarından tək cə texnoloji biliklər deyil, həm də əl əməyi bacarıqları, gözlənilməz signal və hadisələrə hazır olmaq vərdişləri tələb olunur; 3) avtomatlaşdırılmış və avtomat sistem və aparatların icrası ilə əlaqədar olan peşələr. Bu yarımqrupa daxil olan peşələr istehsalatın avtomatlaşdırılması dərəcəindən asılı olaraq müxtəlif hazırlıqlı ixtisasçı mütəxəssislər tələb edir; 4) əmək alətləri funksional vasitələr olan peşələr. Bura daxil olan peşələrdə əmək aləti kimi funksional hərəkət vasitələri və insanın nitqi, mimikası, sözü, emosional intonasiyası, jesti və s. əsas rol oynayır. Bu yarımqrupa daxil olan peşə sahiblərindən nəzarət və özünənəzarət bacarıqları, bir çox qaydaları yadda saxlaya bilmək qabiliyyəti tələb olunur.

Əmək şəraitinə görə peşələr dörd qrupa bölünür: 1) adi mikroiklim şəraitində olan peşələr; 2) temperaturun və iqlim şəraitinin birdən–birə dəyişilə biləcəyi qeyri–adi əmək şəraitində olan peşələr; 3) qeyri–adi şəraitdə, məsələn, yer altında, su altında, yüksəklikdə, açıq havada və s. olan peşələr; 4) insanın həyatı, sağlamlığı, mənəvi keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi və maddi məsuliyyətlə bağlı olan peşələr.

Bunlarla yanaşı, peşələr əməyin müxtəlifliyi və genişliyi üzrə də müxtəlif növlərə bölünür: universal, qismən ixtisaslaşmış və dar ixtisaslaşmış. **Universal** peşə sahibləri müxtəlif istehsalat sahələrində işləyə bilir və bir neçə iş növünü yerinə yetirə bilir. **Qismən ixtisaslaşmış** peşə sahibi bir peşə sahəsində, bir sahə üzrə olan alətlərlə və müəyyənləşdirilmiş bir iş növünü yerinə yetirir. **Dar ixtisaslaşmış** peşə sahibi isə ümumi məhsul hazırlığı prosesində bir neçə əməliyyatı yerinə yetirir.

Lakin nəzərə alın ki, bu təsnifatı mütləq bölgü kimi qəbul etmək olmaz. Çünki, peşələrin əksəriyyəti öz xarakterinə görə elə səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir ki, onların predimetləri bəzən bir deyil, bir neçə sahəni əhatə edir. Buna görə də onu konkret olaraq bir əmək sahəsinə aid etmək mümkün deyildir. Bunlara baxmayaraq, peşə seçimində sərbəstliyə nail olmaq üçün bu təsnifat haqqında müəyyən məlumatla malik olmağınız olduqca

vacibdir. Hər bir gənc oğlan və qız seçəcəyi peşənin əmək predmeti və vasitələri, heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən əmək şəraiti haqqında müfəssəl məlumatla malik olmalıdır. Yaddan çıxarmayın ki, bu sahələrin hər birinin peşə seçmək istəyənlərə fərqli tələbləri vardır. Məsələn elə son dövrlər gənclərimizdə dərin maraq oyadan **psixoloq** ixtisasını götürək. Psixoloqlar insanlarla daim təmasda olduqlarından ilk növbədə onların taktiki danışmaq tərzini, inandırıcı, tələqinedici nitq qabiliyyəti olmalıdır. Analitik tərffəkkürə malik olmalı, kommunikativ ünsiyyətə demokratik tərzinə yiyələnmişdir. Görmə, eşitmə, əsəbilik problemləri olmamalıdır. Həmçinin, məsuliyyətli olmalı, dərin müşahidəçilik qabiliyyətinə yiyələnmiş, məntiqli və obrazlı yaddaşa malik olmalıdır.

Peşə seçmək dəbə uyğun hər hansı bir geyim əşyası seçmək deyildir. Burada dəb, moda, zahiri parlaqlıq, az əmək sərf etməklə çox pul qazanmaq kimi mənfə meyllər heç də seçimin düzgünlüyünə səbəb olmur. Buna görə də seçiləcək peşə yaxşı öyrənilməli, onun haqqında müfəssəl məlumatlar toplandıqdan sonra qəti qərar verilməlidir.

V. Peşə və ixtisas tələbləri

*Təkcə insan peşələri seçmir,
peşələr də insanları “seçir”.*

Hər bir peşə və ixtisasın özünəməxsus əmək sahələri, bu sahələrin də hər birinin özünəməxsus fəaliyyət növləri, əməyin məzmunu və xarakteri vardır. Bəzən peşə, ixtisas seçilir, lakin yeniyetmə və gənc seçdiyi sahədə əməyinin məzmununun nələrdən ibarət olacağı, hətta bəzən təhsil aldıqdan sonra hansı sahələrdə işləyə biləcəyi, nə işlər görəcəyi haqqında geniş təsəvvürə malik olmur. Bu məlumatlılıq və informasiya azlığı seçilən peşə və ixtisasın əmək sferası, karyera imkanları, peşə seçən şəxslərə verilən tələblər və s. nələrdən ibarət olduğunu

aydınlaşdırmaq imkanlarını məhdudlaşdırır ki, bu da peşə və ixtisas seçimində müəyyən uğursuzluqların yaranmasına səbəb olur.

Ayrı – ayrı peşə və ixtisaslara xas olan əməyin məzmunu, əmək və iş şəraiti, zəruri bilik, bacarıq və vərdislər, tibbi əks göstəricinin nələrdən ibarət olması və s. problemlər heç də passiv xarakter daşmır. Onlar həmin sahələr üzrə peşə, ixtisas seçən şəxslərə qarşı bir sıra tələblər irəli sürür ki, bu tələblərin də nələrdən ibarət olması, onların məzmunu və xarakterinin nəzərə alınması peşə seçimində olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tələbləri nəzərə almadan aparılan peşə seçimi isə heç də uğurlu nəticələr vəd etmir.

Peşə seçimi ikitərəfli prosesdir. İnsanlar peşələri seçdiyi kimi, peşələr də insanları seçir. Belə ki, peşə seçən gəncin psixofizioloji xüsusiyyətləri bu peşə və ixtisasın insanlara verdiyi tələblərə tam uyğun gəlməlidir. Məhz belə bir uyğunluq peşə seçimində uğurlu başlanğıc kimi özünü göstərir. Buna görə də hər bir yeniyetmə və gənc, onların valideynləri və müəllimləri sonradan müəyyən problemlərlə üzləşilməmək üçün seçim prosesində bu amilə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Peşə seçimi probleminin bu xüsusiyyətini nəzərə alaraq hər bir peşə qrupu üzrə populyar olan bir neçə peşə və ixtisasın qısa xarakteristikasını və onların ixtisas tələblərini nəzərdən keçirək.

İbtidai sinif müəllimliyi ixtisası

İbtidai sinif müəllimliyi ixtisası *əmək predmetinə görə* “**İnsan – İnsan**” peşələr qrupuna daxildir.

İbtidai sinif müəlliminin əməyinin məzmununa aşağıdakılar daxildir:

- kiçik yaşlı (6 –10 yaşlı) şagirdlərin təlimini, təhsilini və tərbiyəsini həyata keçirir;
- uşaq şəxsiyyətinin formalaşmasını, şəxsiyyətin ümumi mədəniyyətini və sosiallaşmasını təmin edir;
- dövlət təhsil standartları çərçivəsində dövlət təhsil proqramını həyata keçirir;

– təlim və tərbiyənin müasir forma, metod və vasitələrindən istifadə etməklə şagirdləri milli və ümumbəşəri dəyərlərlə silahlandırır;

– ixtisası üzrə müxtəlif elmi-tədqiqat və metodik işlər aparır.

İbtidai sinif müəlliminin əmək şəraiti və iş yeri:

Normal həyat şəraitinə malik, zəruri avadanlıq və vəsaitlərlə təmin olunmuş, yüksək estetik tərtibatı olan məktəb və sinif otağı.

İbtidai sinif müəllimi bilməlidir:

– Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununu;
– ümumtəhsil məktəbi haqqında Əsasnaməni;
– ibtidai təhsil pedaqogikası, ümumi psixologiya, yaş və pedaqoji psixologiya fənlərini;

– uşaq anatomiyası və fiziologiyasını;

– canlı və cansız təbiətə aid olan fənləri;

– ibtidai sinif proqramlarını və dərsliklərini;

– respublikamızda və dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələrində elmin və təhsilin inkişaf istiqamətlərini;

– uşaq ədəbiyyatını.

İbtidai sinif müəllimi bacarmalıdır:

– uşaq kollektivini təşkil etməyi və ona rəhbərliyin metodlarını;

– şagirdlərlə rəngarəng təlim və tərbiyə işləri aparmağı;

– valideynlərlə müxtəlif forma və məzmununda söhbətlər apara bilməyi;

– nəzəri bilikləri praktikaya tətbiq etməyi;

– şagirdlərin və onların valideynlərinin hörmət və məhəbbətini qazanmağı;

– gözlənilməz situasiyalarda tez və düzgün qərar qəbul edə bilməyi.

İbtidai sinif müəllimi yiyələnəməlidir:

– müasir təlim və tərbiyə texnologiyalarına;

– Azərbaycan ədəbi dil normalarına;

– aktyorluq və rejissorluq qabiliyyətlərinə;

- emosional və gözəl nitq qabiliyyətinə;
- pedaqogika və psixologiya elmlərinin son nailiyyətlərinə;
- didaktik, təşkilatçılıq, kommunikativ, perseptiv və digər pedaqoji qabiliyyətlərə.

İbtidai sinif müəllimi üçün zəruri peşə keyfiyyətləri:

- humanistlik;
- diqqətlilik;
- emosionallıq;
- kommunikativlik və təşkilatçılıq;
- yumor hissinə malik olmaq;
- tələbkarlıq və obyektivlik;
- dözümlülük;
- nikbinlik.

İbtidai sinif müəlliminə ixtisas tələbləri:

Pedaqoji institut və universitetlərin pedaqoji fakültələrində, müəllimlər institutunda, pedaqoji kolleclərdə ali və ya orta ixtisas təhsilinə yiyələnmək.

İbtidai sinif müəlliləri üçün tibbi əks göstərici:

- qüsurlu nitq;
- hövsələsizlik;
- müxtəlif əsəb, infeksiya və dəri xəstəliklərinin olması;
- görmə və eşitmədə zəiflik;
- əl, qol, hərəkət və dayaq sistemində ciddi qüsurlar.

Dövlət yol polisi ixtisası

Dövlət yol polisi ixtisası *əmək predmetinə görə* “**İnsan – İnsan**” peşələr qrupuna daxildir.

Dövlət yol polisi əməyinin məzmununa aşağıdakılar daxildir:

- yol hərəkəti qaydalarının düzgün yerinə yetirilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirir;
- nəqliyyat və piyadaların küçə hərəkətlərini nizamlayır;
- yol–nəqliyyat hadisələrində sürücülərə, sənişinlərə, piyadalara və zərərçəkənlərə kömək göstərir.

Dövlət yol polisinin əmək şəraiti və iş yeri:

İlin bütün fəsillərində, hər cür hava şəraitində açıq hava və yollar.

Dövlət yol polisi bilməlidir:

- yol hərəkəti normativlərini və qaydalarını;
- hərəkətin təhlükəsizliyinin təmin olunması qaydalarını;
- hərəkət vasitələrinin konstruksiyasını və texniki vəziyyətini.

Dövlət yol polisi bacarmalıdır:

- nəqliyyat vasitələrini idarə etməyi;
- müxtəlif xarakterli və temperamentli insanlarla ünsiyyət yaratmağı;
- ekstermal situasiyalarda tez qərar qəbul edə bilməyi.

Dövlət yol polisi yiyələnməlidir:

- yüksək fiziki hazırlığa;
- diqqəti bir neçə obyekt üzərinə paylaya bilmək qabiliyyətinə;
- güclü yaddaşa.

Dövlət yol polisinin zəruri peşə keyfiyyətləri:

- güclü fiziki hazırlıq;
- hadisə və proseslərə tez reaksiya verə bilmək;
- cəldlik;
- çeviklik;
- diqqəti bir neçə obyekt üzərinə paylaya bilmək;
- soyuqqanlılıq;
- görmə yaddaşına malik olmaq.

Dövlət yol polisinə ixtisas tələbləri:

Polis Akademiyasında və ya müvafiq kolleclərdə ali və orta ixtisas təhsili almaq.

Tibbi əks göstərici:

- fiziki zəiflik;
- boyun kiçik olması;
- görmə və eşitmə orqanlarının zəif olması;
- əsəbilik və psixi xəstəlik;
- hafizə və yaddaşın qeyri – mütəşəkkilliyi.

Menecer ixtisası

Menecer ixtisası *əmək predmetinə görə* “**İnsan – İnsan**” peşələr qrupuna daxildir.

Menecer əməyinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalatın və kommersiya fəaliyyətinin təşkili;
- xarici və daxili ticarət əməliyyatlarının təşkili;
- kommersiya danışıqlarının aparılması;
- marketinqlə məşğul olmaq;
- ticarət rəqabətinin strategiya və taktikasını hazırlamaq.

Menecer bilməlidir:

- əmək qanunvericiliyini;
- kommersiya danışıqlarının aparılması texnikasını;
- kommersiya fəaliyyətinin təlimatlarını, qanunvericiliyini və əsasnaməsini;
- istehsalatın təşkili mexanizmini;
- kredit və bank işini;
- marketinq işini.

Menecer bacarmalıdır:

- yaxşı təşkilatçı olmağı;
- işgüzar əlaqələr yaratmağı;
- diqqətli və həssas olmağı;
- tez qərar qəbul edə bilməyi.

Menecer yiyələnəməlidir:

- yüksək təşkilatçılıq bacarığına;
- riyazi və məntiqi təfəkkürə;
- ünsiyyət bacarığına;
- inandırıcı nitqə.

Menecerin zəruri peşə keyfiyyətləri:

– kommunikativ və təşkilatçılıq bacarıqlarının yaxşı inkişaf etməsi

- möhkəm yaddaş;
- məsuliyyətlik;
- məntiqi düşüncə tərzini;
- tez qərar qəbul edə bilmək;
- fikri dəqiq ifadə edə bilmək.

Menecerin ixtisas tələbləri:

Ali məktəblərin müvafiq fakültələri.

Tibbi əks göstərici:

- əsəb sisteminin ciddi xəstəliyi;
- görmə və eşitmə orqanlarının xəstəliyi.

Mühəndis texnoloq ixtisası

Mühəndis texnoloq ixtisası əmək predimetinə görə “**İnsan – texnika**” peşələr qrupuna daxildir.

Mühəndis texnoloqun əməyinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- müəssisələrin istehsal etdiyi məhsulların texnologiyasını hazırlayır və tətbiq edir;
- texnoloji əməliyyatların icrası qaydalarını hazırlayır;
- məhsulun keyfiyyətinə nəzarətin əsas metodlarını müəyyənləşdirir;
- texniki sənədləşmələr aparır;
- eksperimental işlərin aparılmasında və istehsalın keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə təşkilati–texniki tədbirlərdə iştirak edir.

Mühəndis texnoloq bilməlidir:

- istehsalatda texnoloji hazırlıq üzrə normativ və metodik materialları;
- məhsul istehsalının texnologiyasını və texniki xarakterini;
- analoji texnologiyaların texniki xarakterini və iqtisadi göstəricilərini;
- fizika, kimya, texniki mexanika, o cümlədən psixologiya, sosiologiya elmlərini, əmək qanunvericiliyini və s.

Mühəndis texnoloq bacarmalıdır:

- texnoloji bilikləri tətbiq etməyi;
- texnoloji avadanlıqlardan istifadə etməyi;
- səmərələşdirici təkliflər verməyi;
- texnoloji əməliyyatların icra qaydalarını hazırlamağı və onların üzərində nəzarət etməyi;
- texnoloji əməliyyatların sənədlərini hazırlamağı və s.

Mühəndis texnoloq yiyələnəməlidir:

- yüksək texnoloji biliyə;
- bilikləri tətbiq edə bilmə bacarıqlarına;
- analitik və texniki təfəkkürə;

- iqtisadi biliklərə;
- kollektivdə işləyə bilmək səriştəsinə və s.

Mühəndis texnoloq üçün zəruri peşə keyfiyyətləri:

- məntiqi tərakkür;
- analitik bacarıqlar;
- müstəqillik;
- möhkəm xarakter;
- təşkilatçılıq bacarığı;
- kommunikativ bacarıqlar və s.

İxtisas tələbləri:

- ali təhsilə malik olmaq.

Tibbi əks göstərici:

- əsəb sisteminin xəstəliyi;
- psixi xəstəlik;
- hipertoniya xəstəlik.

Vergi müfəttişi peşəsi

Vergi müfəttişi ixtisası əmək predimetinə görə “**İnsan–işarələr sistemi**” peşələr qrupuna daxildir.

Vergi müfəttişi əməyinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- vergi qanunvericiliyinə nəzarəti həyata keçirir;
- vergi və digər ödənişlərin büdcəyə daxil olmasına nəzarət edir;
- pul sənədlərini yoxlayır;
- mühasibat sənədlərini – kitabları, hesabatları, smetanı və digər sənədləri yoxlayır;
- yoxlama nəticələrini təhlil edir, qayda pozğunluqlarını aşkara çıxarır, qayda pozanlara maliyyə sanksiyaları tətbiq edir.

Vergi müfəttişi bilməlidir:

- vergi qanunvericiliyinin əsaslarını;
- mühasibat uçotu və hesabatların bütün növlərini və formalarını;
- hesabatların hazırlanması metodikasını;
- arbitraj fəaliyyətinin prinsirlərini.

Vergi müfəttişi bacarmalıdır:

- nəzarətin müxtəlif forma və metodlarla həyata keçirilməsini;
- istehsalçı və istehlakçıları vergi qanunvericiliyinə tabe etdirməyi;
- vergi qanunvericiliyinin pozulmasının qarşısının alınmasını;
- insanları inandırmağı;
- obyektiv olmağı və dövlət qanunvericiliyini üstün tutmağı və s.

Vergi müfəttişi yiyələnəməlidir:

- vergi qanunvericiliyinin prinsip, forma və metodlarının əsaslarına aid biliklərə və bacarıqlara;
- inandırıcı nitqə, arqument və dəlillər gətirməyə;
- dövlət qanunvericiliyini qorumaq vərdişlərinə;
- analitik təfəkkürə və çevik ağıla.

Vergi müfəttişininin zəruri peşə keyfiyyətləri:

- analitik təfəkkür;
- diqqəti bir neçə obyekt üzərində paylaya bilmək;
- emosional – hissi davamlılıq;
- vicdanlılıq;
- düzgünlük;
- kommunukativ bacarıqlar.

İxtisas tələbləri: maliyyə–iqtisad yönümlü ali məktəblərində təhsil almaq.

Tibbi əks göstərici:

- görmə orqanlarının pozulması
- əsəbi və psixi xəstəliklər;
- ürək–damar xəstəlikləri.

Fotoqraf peşəsi.

Fotoqraf peşəsi “**İnsan–bədii obraz**” peşələr qrupuna daxildir.

Fotoqraf əməyinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- fərdi portretlərin fotoçəkilişini aparır;
- kiçik qrupların studiyada və ondan xaricdə fotoçəkilişini həyata keçirir;

– vacib obyektlərdə qapalı və açıq şəraitdə texnoloji çəkilişlər aparır;

– panoram çəkilişlər aparır;

– işıqlandırma variantlarının seçilməsini həyata keçirir.

Fotoqraf bilməlidir:

– fotoşəkil çəkməyin texnikasını;

– işıqlandırmanın əsas sxemini;

– aşkarlayıcı və möhkəmləndirici maddələrin təyinatını;

– fotomaterialların xüsusiyyətlərini;

– işıqlandırmanı vəs.

Fotoqraf bacarmalıdır:

– müxtəlif fotoaparətlərlə işləməyi;

– müasir fototexnika ilə işləməyi;

– retuş və fotoşop etməyi;

– fotoçəkiliş üçün münasib şərait seçməyi;

– fotoplyonkaları aşkarlamağı və fotoşəkil çıxarmağı və s.

Fotoqraf yiyələnəməlidir:

– fotoqrafiya biliklərinə;

– şəkil çəkmək və çıxarmaq bacarığına;

– obyektləri düzgün seçə bilmək bacarıqlarına vəs.

Fotoqrafın zəruri peşə keyfiyyətləri:

– bədii zövqü;

– diqqətlilik;

– hövsələ;

– işıq hissiyyəti;

– yaxşı görmə qabiliyyəti.

İxtisas tələbləri: texniki peşə məktəblərində və ya liseylərində fotoqraf təhsili almaq.

Tibbi əks göstərici:

– zəif görmə;

– işıq hissiyyətinin pozulması.

Ekoloq ixtisası.

Ekoloq ixtisası “**İnsan–təbiət**” peşələr qrupuna daxildir.

Ekoloq əməyinin məzmunu aşağıdakılardan ibarətdir:

- təbii və insanlar tərəfindən yaradılan bioloji sistemlərin strukturunu və funksiyalarını öyrənmək;
- ekoloji maarifləndirmə;
- ətraf aləmin qorunması üzrə tədbirlərin hazırlanması;
- canlı obyektlərə təsir edən vasitələrinin tədqiq edilməsi;
- yaşıl aləmə təsir edən istehsalat tullantılarının təsirinin öyrənilməsi.

Ekoloq bilməlidir:

- təbiəti mühafizə haqqında qanunvericiliyin əsaslarını;
- genetikanın əsaslarını, insan və bitki fiziologiyasını;
- hidrologiya və toxumçuluğu;
- ekoloji işlər üzrə dünya təcrübəsini.

Ekoloq bacarmalıdır:

- ekoloji maarifləndirmə işlərinin aparılmasını;
- təbiəti qorumağın müxtəlif metodlarından istifadə etməyi;
- canlı aləmə mənfi təsir edən vasitələrin aradan qaldırılmasına nail olmağı;
- insan və canlı aləm arasında ekoloji tarazlığın yaradılması üzrə müxtəlif vasitələrdən istifadə etməyi və s.

Ekoloq yiyələnəməlidir:

- ekoloji biliklərə;
- ekoloji bilikləri tətbiq edə bilmək bacarıqlarına;
- ekoloji tərbiyə, maarifləndirmə işlərinin müxtəlif forma və metodlarına;
- ekoloji tarazlığın qorunması üzrə qlobal təcrübələrə;
- yaşıllıqları qorumaq və artırmağın kompleks həlli yollarına və s.

Ekoloqun zəruri peşə keyfiyyətləri:

- analitik təfəkkür;
- müşahidəçilik;
- təbiətə vurğunluq;
- təşkilatçılıq və daxili intizam;
- vətəndaşlıq qeyrəti;
- yaddaşın uzunmüddətliliyi.

İxtisas tələbləri:

– Universitetlərin biologiya, ekologiya və ya texnologiya fakültələrini bitirmək.

Tibbi əks göstərici:

- dəri və ya allergik xəstəliklər;
- hərəkət–dayaq aparatının funksiyalarının pozulması;
- fiziki zəiflik.

Əziz dostlar, biz burada peşə və ixtisasların yalnız bir neçəsinin haqqında əsas məlumatları verə bildik. Xatırladaq ki, mövcud peşə və ixtisasların hamısında belə xüsusiyyətlər vardır və onları bilməklə siz seçdiyiniz sahə üzrə daha mükəmməl məlumatlara yiyələnmiş olarsınız.

VI. Əmək bazarının tələbi

*İnsanı kamilliyə çatdırmaq məqsədini
güdən sənət dünya sənətlərinin ən
şərəfli olmalıdır.*

N.Tusi

Çox tez–tez dəyişən bir sosial mühitdə yaşayırıq. Cəmiyyət yeniləşdikcə, həyat inkişaf etdikcə əmək bazarının tələbi və tələbatı da dəyişilir, yeniləşir. Yeni istehsal sahələrinin yaranması və yeni texnologiyalarının tətbiqi əmək bazarında bir çox yeni peşə və ixtisaslara tələbatı gücləndirmişdir. İndi elə əmək sahələri yaranmışdır ki, yaxın keçmişimizdə nəinki onların məzmunu və əmək şəraiti haqqında əsaslı məlumata malik deyildik, heç bəzilərinin adını da eşitməmişdik. Respublika iqtisadiyyatının bir sıra önəmli sahələrinə xarici şirkətlərin, iş adamlarının maraq göstərməsi, onlara sərmayə qoyması, yeni neft və qaz yataqlarının istismarı, qeyri neft sektorunda yeni iş yerlərinin yaranması kimi məsələlər bir sıra peşə və ixtisaslara əsaslı tələbat yaratmışdır. Başlıca məsələ əmək bazarının bu tələbinə cavab verə bilən rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanmasından ibarətdir. Hazırda əmək bazarında elə bir şərait yaranmışdır ki, burada bilik və bacarıq diplomdan önə keçir. Yəni, hər hansı bir

işə qəbul üçün tək cə diplomun olması kifayət deyildir. Əsas meyar kimi bilik, bacarıq və qabiliyyət götürülür ki, bu da gələcək karyerasını qurmaq istəyən hər bir gəncdən seçdiyi peşə və ixtisasa daha dərinlən yiyələnməyi, ona yaradıcılıqla yanaşmağı tələb edir.

Bəs konkret olaraq respublikamızın əmək bazarının bu gün hansı peşə və ixtisaslara tələbatı vardır?

Belə bir həqiqət vardır ki, “Kim olmalı?”, “Hansı peşəni seçməli?” – suallarına cavab axtaran yeniyetmə və yuxarı sinif şagirdləri hər şeydən əvvəl əmək bazarına hansı peşələrin lazım olduğuna və harada daha çox əmək haqqı verildiyinə diqqət yetirirlər ki, buna da təbii baxmaq lazımdır.

Hazırda respublikamızın ali məktəblərində 149, orta ixtisas məktəblərində 135, ilk peşə – ixtisas məktəblərində (texniki–peşə məktəblərində və peşə liseylərində) isə 50 – dən artıq peşə və ixtisaslar üzrə mütəxəssislər hazırlanır. Bunlardan əlavə hər il yüzlərlə məzun xarici ölkələrdə təhsil almağa yollanırlar ki, bunların da əksəriyyəti müəyyən ixtisaslar üzrə təhsilini başa vurduqdan sonra respublikamıza qayıdırlar. Ölkə iqtisadiyyatının bir çox sahələrinin inkişafı, infrastrukturaların dəyişməsi, qeyri – neft sektoruna diqqətin arması kimi amillər bazarın peşə tələbinə yeni mahiyyət və məzmun verir. Buradan da qarşıdakı illərin düzgün proqnozlaşdırılması, bir neçə ildən sonra respublikamızın iqtisadiyyatı üçün daha vacib olacaq peşə və ixtisaslar haqqında məlumat və biliklərin olmasına əsaslı zərurət yaranır.

Son illər respublikamızda turizmin inkişafı, bu sahəyə diqqətin artırılması buna müvafiq bir sıra peşə və ixtisaslar, məsələn, **mehmanxana işi, turizm üzrə menecer, marketing xidməti, sinxron tərcüməçi**; xarici ölkələrlə siyasi, mədəni və iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi **diplomat, beynəlxalq münasibətlər, hüquq, bank işi**; iqtisadiyyatın bu və digər sahələri üzrə iqtisadçı və inkişaf etməkdə olan bir sıra yeni sahələr üzrə peşə və ixtisaslara tələbat özünü göstərir. Tikintinin sürətli inkişafı, adamların daha rahat, komfort şəraitdə yaşaması mara-

ğının güclənməsi **interner dizayneri, tikinti və dizayner xidməti**; xarici ölkələrlə ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ticarət dövriyyəsinin arması **satış üzrə menecer**; internet və kompyuter şəbəkəsinin genişlənməsi **proqramçı**; reklam şirkətlərinin fəal fəaliyyəti **reklam üzrə menecer**; kiçik və orta sahibkarlığın güclənməsi **mühəndis–texnoloq**; təhsilimizdə geniş islahatlar, Avropa təhsil məkanına inteqrasiyanın sürətləndirilməsi **təhsil menecerləri** kimi peşə və ixtisaslara nəinki yaxın gələcəkdə, həmçinin hazırda mühüm tələbat özünü göstərir. Göründüyü kimi, hazırda əmək bazarının əsas tələbi diplomlu mütəxəssislərdir. Müəyyən xarici dil üzrə sertifikatın olması isə zəruridir. Lakin bir məsələni də yaddan çıxarmayın ki, hazırda işəgötürənlər daha çox təcrübəli, səriştəli və gənc işçilərə üstünlük verirlər. Bu, xüsusən banklara aiddir. Hərtərəfli əməliyyatların aparıldığı digər sahələr kimi, bütün banklar da işəgötürənlərin təcrübəli və səriştəli olmasını tələb edirlər. Gənqlərin təcrübəli, səriştəli olmaları üçün isə vaxt məhdudiyyəti olduğundan onu qazanmalarının əsas ağırlığı təhsil illərinə düşür. Buna görə də təhsil illərində nəinki nəzəri bilikləri öyrənmək, həm də əməli bacarıq və vərdislər qazanmaq zərurəti vardır.

VII. Peşə seçiminin modeli

Əgər həyat şəraitimiz hər hansı bir peşəni seçməyə imkan verirsə, o zaman bizə daha çox ləyaqət qazandıran peşəni seçməliyik. Həqiqiliyinə tam inandığımız peşəni seçməliyik.

K.Marks

Əgər belə bir standart model olsaydı, peşə seçən yeniyetmə və gənqlərin işi bir qədər asan və bir qədər də çərçivəyə salınmış olardı ki, bu da seçimin azadlığına və sərbəstliyinə müəyyən xələl gətirərdi. Lakin burada elə məsələlər var ki, onları hökmən nəzərə almaq, onlara əməl etmək lazımdır ki, seçilən peşə, ixtisas seçənin ürəyincə, cəmiyyətin tələbinə müvafiq və insanın

həyat və tələbatını təmin edəcək səviyyədə olsun. Bunun üçün aşağıdakı nəticələrin gözlənilməsi məsləhətdir:

I. Seçilən peşə nüfuzlu olmalıdır. Bütün peşələr nüfuzludur – desək, heç də səhv etmərik. Peşəni nüfuzlu edən də, nüfuzunu aşağı salan da insandır, həmin peşənin sahibidir –desək, onda da heç səhv etmərik. Əlbəttə ki, burada söhbət insanlığa, xeyirxahlığa, insanı yaxşı əməllərə sövq edən peşələrdən gedir.

Belə bir müdrik kəlamı heç vaxt yaddan çıxarmaq olmaz: “Adamı vəzifə böyüdüb şərəfli edə bilməz, bəlkə adamına görə vəzifə böyük və şərəfli hesab edilir”(Əbdürrəhman Cami). Bu, həqiqətən də belədir. Götürək ən sadə, adi görünən çəkməçi peşəsini. Yəqin ki, bu adı siz də eşitmiş, bu şəxsi televiziya ekranlarında görmüsünüz: Cəkməçi Əli. Öz sənətini sevən, onun həqiqi mənada fanatı olan mahir usta Əli. Hətta ölməz şairimiz B.Vahabzadə onun sənətkarlığına heyran olaraq ona şeir də həsr etmişdir. Yaxud saat təmiri ustası – tanınmış saatsaz Hacı. Onu da yəqin ki, dəfələrlə televiziya ekranlarında görmüş, sənəti, sənətkarlığı haqqında verilişlərə baxmış, özünün söhbətlərini eşitmişsiniz. Təmir edilə bilməyən bütün növ saatları təmir edən, onlara ikinci həyat verən və ən başlıcası peşəsini, sənətini sevən və bu sevgi ilə onun incəliklərinə yiyələnən əsl sənətkar. Öz peşəsini kamil bilməsi, sənətinə vurğunluğu, eyni zamanda şəxsiyyəti ilə sənətkarlığının bir-birini tamamlaması usta Hacının bir çox görkəmli şəxsiyyətlərlə dostluğuna da səbəb olmuşdur. Onu nəinki bizim respublikamızda, onun hüdudlarından kənar da çox məşhurlar tanıyırlar.

Nümunə göstərdiyim bu sadə peşə adamları yalnız öz zəhmətsevərlikləri, seçdikləri peşənin, sənətin incəliklərinə yiyələnmələri, ona ürəklərinin istisini verə bilmələri sayəsində bu hörməti, bu nüfuzu qazanmışlar.

Belə nümunələrin sayını artırmaq da olardı. Amma bunlar da kifayətdir ki, peşə nüfuzundan danışanda peşənin özünün deyil, onun sahibinin ona nüfuz qazandıra bilməsini yaddan çıxarmayasınız.

II. Əməkhaqqı münasib olmalıdır. Seçəcəyiniz peşə və ixtisas sahəsində əməkhaqqının nə qədər olacağına da diqqət yetirilməlidir. Axı ailənizizin maddi tələbatlarının necə olacağı da bu seçimə təsirsiz qalmır. Ona görə də buna nəzər yetirmək lazım gələcəkdir. Düzdür, son illər buna əhəmiyyət verilməsi nəzərə çarpacaq dərəcədə özünü göstərir. Lakin yaddan çıxarmayın ki, öz işinin ustası, yüksək ixtisas sahibləri olan şəxslərin əməkhaqqı məsələsində problemləri xeyli aşağıdır. Azad rəqabət, tələblərlə ayaqlaşmaq, yüksək əməkhaqqı qazanmağa əhəmiyyətli dərəcədə yol açır.

III. Peşə maraqlı olmalı, sahibini özünə cəlb etməlidir. Peşə, ixtisas maraqlı olmalı, yeknəsəq, cansıxıcı olmamalıdır. Əslində bu maraqlılıq peşə seçənin özünün həmin peşəyə marağının səviyyəsi ilə bağlıdır. Əgər seçim üçün maraq güclüdirsə, dərin və davamlıdırsa fəaliyyət prosesi də maraqlı, zövq oxşayan olacaqdır. Böyük şairimiz M.Şəhriyar demişkən:

*Sevdiyın sənəti intixab etsən,
Yorulduım deməzsən nə qədər getsən.
Könül verdiyin iş ucaldar sənı,
Könül vermədiyın qocaldar sənı.*

IV. Əmək şəraiti yaxşı, ürəkaçan olmalıdır. Əmək şəraitinin ürəkaçan olmasına da fikir verilməlidir. Bunu da yaddan çıxarmayaq ki, bu şəraiti yaradan da biz özümüzük. İşimiz gözəl bəzədilmiz kabinetlə bağlı olsa da, mənzərəli təbiət qoynun da olsa da, komfort şəraitdə olsa belə, bu şəraitə laqeyd yanaşsaq, səliqə–sahmana, təmizliyə və gözəlliyə biganə qalsaq, işimiz və fəaliyyətimiz heç də ürəkaçan olmayacaqdır. Hətta səsli–küylü əmək şəraitində belə lazımi işləri görsək, hamını buna cəlb etsək burada da yüksək əmək şəraiti, zövqlü iş prosesinə nail ola bilərik.

V. Valideynlərin arzu və marağı nəzərə alınmalıdır. Yaddan çıxarmayın ki, seçiminizdə valideynlərin arzu, marağını da nəzərə almaq lazım gəlir. Əgər bu arzu və maraq sizin niyyət

və arzularınızla, bacarıq və qabiliyyətiizlə üst-üstə düşürsə demək seçim əladır. Əksinə hallar varsa, yəni təkid, məcburetmə, yalnız öz arzu və maraqlarını reallaşdırmaq cəhdləri varsa, onda məsləhətləşmələrə, düzgün qərar qəbul etmək üçün reallıqlarla hesablaşmağa çalışmaq lazımdır. Çünki indi atılan səhv addımı sonradan düzəltmək olduqca çətin olacaqdır.

VI. Seçim bazarın tələblərinə uyğun olmalıdır. Peşə, sənət seçimində əmək bazarının tələbatının nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Düzdür, bəzən peşə maraqları o qdər güclü olur ki, burada bazarın tələbləri nəzərə alınmır. Peşənin, ixtisasın cazibədarlığı bu tələbləri nəzərə almağa imkan vermir. Bu, özlüyündə yaxşı hal olsa da, əmək bazarının tələbləri də öz diktəsini edir.

Hazırda ölkəmizdə gedən iqtisadi inkişaf əmək bazarında bir çox peşə və ixtisaslara tələbatı artırır. Sənayenin, kənd təsərrüfatının və digər sahələrin durmadan artan inkişaf səviyyəsi, İKT–nin həyatımızın bir çox sahələrinə nüfuz etməsi, neft və qeyri–neft sektorunda yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi, hərbi sənayenin inkişafı və digər bir sıra sahələrdə yeni peşə və ixtisaslara tələbatı artırır. Buna görə də əmək bazarının hazırkı və perspektiv tələbatlarına diqqət yetirmək, gələcəyi nəzərə almaq, işsizlik, başqa sahələrdə işləmək məcburiyyəti ilə üzləşməmək üçün bu tələbatları nəzərə almaq lazımdır. Üstəlik, yaxşı mütəxəssisə həmişə, hər yerdə ehtiyac olduğunu, işlə təmin oluna biləcəyini də unutmaq olmaz. Əsas odur ki, seçiminiz düzgün olsun.

VII. Seçiminiz gələcək karyera üçün təminatlı olmalıdır. Yəqin ki, belə bir məşhur deyimi bilirsiniz: “General olmaq istəməyən əsgər yaxşı əsgər deyildir.” Bəli, əgər siz, yəni böyük həyatın astanasında olan gənclər peşə seçmək haqqında düşünərkən onun gələcək perspektivləri, böyük uğurlar, yüksək hədəflər haqqında da düşünürsünüzsə bunu alqışlamaq lazımdır. Bu, uğura aparan yoldur. 1977–1981–ci illərdə ABŞ–ın 39–cu prezidenti olmuş Cimmi Karter hələ uşaq ikən doğulduğu Corciya ştatının Pleynz şəhərində küçədə gəzərkən adamlara

deyirmiş: “Mənə yaxşı baxın, məni tanıyın, mən Amerikanın prezidenti olacağam!” Uşaq arzusudur, deyilmi? Amma oldu da! Atalar əbəs yerə deməmişlər ki, niyyətin hara, mənzilin də ora.

“Müəllim şagirdlərə seçəcəkləri peşə ilə bağlı bir inşə yazdırmağı tapşırırdı. Şagirdlərdən biri bütün gecəni yatmayıb at fermasına sahib olmaq arzusu ilə bağlı 7 səhifəlik bir inşə yazdı. Ora 200 hektarlıq bir ərazinin xəritəsini də çəkdi... 200 hektarlıq sahədə tikib yaşayacağı 100 kv.m – lik evin planını da çəkdi. Ertəsi gün müəllimə verdiyi 7 səhifəlik bir yazı tam ürəyinin səsi idi... İki gün sonra inşə geri qaytarıldı. Orada qırmızı qələmlə qiymət yerinə iri bir “0” və “Dərstdən sonra yanıma gəl” tapşırığı vardı.

– Niyə “sıfır” aldım? – deyə soruşdu müəllimdən.

– Bu sən yaşda bir uşaq üçün real olmayan bir xəyaldır... Pulun yox, kasıb bir ailədənsən. At təsərrüfatı üçün çoxlu pul lazımdır. Bunları həyata keçirmək mümkün deyildir. Əgər öhdəsindən gələcəyin bir işi yazsan, yazına yenidən baxaram.

Uşaq evə qayıtdı və uzun–uzadı düşündü. Sonra onları atasına danışdı. Atasını dedi:

– Oğlum, bu barədə qərarı özün verməlisən Bu, sənənin gələcək həyatın üçün olduqca mühümdür.

Uşaq bir həftə düşündükdən sonra heç bir dəyişiklik etmədən yazını müəllimə apardı:

– Müəllim, siz verdiyiniz qiyməti dəyişməyin, mən də xəyallarımı...

Həmin şagird sonralar 200 hektarlıq ərazidə tikdiyi 1000 kv. metrlik evində yaşayır və böyük at ilxısına sahiblik edir. Vaxtilə yazdığı inşasını da evində çərçivədən asılı halda qoruyub saxlayır.

Əhvalatın ən maraqlı cəhəti də odur ki, həmin müəllim bir gün 30 şagirdi də götürüb həmin təsərrüfatın ərazisində düşərgə salır. Ayrılıq günü keçmiş şagirdinə: – Bax, – deyir, – mən sənənin müəllimin olarkən uşaqların xəyallarını toplayırdım. O vaxt

şagirdlərimdən xeyli xəyal qopardım. Allahdan sən xəyalından vaz keçməyərək qədər inadkar oldun.”⁵

Əhsən, belə inada!...

VIII. Çalış səhv etmə

*Kimin nəyə qabiliyyəti varsa, onunla məşğul
olsa, tez nəticə verər, böyük sənətkar olar,
əks təqdirdə zəhmət hədəf gedər, ömür puç olar.*

N.Tusi

Həyatda elə bir adam tapmaq olmaz ki, o nədəsə səhv etməmiş olsun. Lakin elə məsələlər vardır ki, onda edilən səhv çox acı nəticələrə və insanı bütün ömrü boyu narahat edən problemə çevrilir. Bu, ən çox seçim olan məsələlərlə bağlıdır. Buna görə də seçimlə bağlı olan məsələlərdə çox diqqətli olmaq, düzgün seçimə nail olmaq lazımdır. B.Qarsiani yazırdı ki, seçmək, özü də ən yaxşısını seçmək qabiliyyətin ikiqat üstünlüyüdür. Seçimə qabiliyyəti Allahın adama verdiyi ən gözəl vergilərdən biridir.

İnsan ömrü boyu bir neçə dəfə mühüm seçimlər qarşısında qalır: dost seçimi, peşə – sənət seçimi, həyat yoldaşı seçimi və s. Həyat əhəmiyyətli bu seçimlər içərisində **peşə seçimi** də olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, insanın gələcək həyatında, inkişafında bir çox uğurlar (həmçinin uğursuzluqlar) məhz onunla bağlıdır.

Həyatda öz yerini tapa bilməmək, özünü uğursuzluqda qınamaq, yaşayış tərzindən narazı qalmaq kimi bir sıra hallar çox vaxt peşə seçimində səhvə yol verməkdən başlayır. Bəs necə etmək ki, səhvlər olmasın, yerimiz səhv düşməsin. Burada görkəmli şairimiz **Qabilin** “**Səhv düşəndə yerimiz**” şerini xatırlamamaq olmur:

⁵ Əbdürrəhman Dönər. Yeniyetməlik dövrünün yol xəritəsi. Xəzər nəşriyyatı, 2009, səh. 80.

Duman dağı dolanar,
Qiyamət olar.
Duman yola sallanar,
Müsibət olar.
Müsibət oluruq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Ümman gəmissi çayda
Oturar, üzmez!
Çay gəmissi dağ boyda
Dalğaya dözməz!
Dözümsüz oluruq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Muğan həsrət yağışa,
Buludlar xəsis...
Yağış tökür Talışa,
Hey–hey gərəksiz...
Gərəksiz oluruq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Küt bıçaq parıldayıb,
Xırçılı salıb.
Qılınc qında pas atıb
Qında korşalıb...
Heyf... korşalırıq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Ağ biləklər, gül əllər
Tarlada qabar.
Bir qeyrətsiz yekəpər
Qızılgül satar.
Qeyrətsiz oluruq biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Tarın pərdələrini
Düzənə qurban!
Yerdəyiş et birini,
Xaric vurarsan.
Xaric səslənirik biz,
Səhv düşəndə yerimiz.

Bəli, gərəksiz olmamaq, korşalmamaq, xaric səslənməmək üçün yerimizi düzgün təyin etməli, düzgün seçim etməliyik. Bu isə heç də asan deyildir. Bunun üçün bir sıra məsələləri dəqiq nəzərə almaq lazımdır.

Gəlin elə maraqlardan başlayaq. Yəqin ki, hələ uşaq vaxtlarında hansısa bir sənət sahibi olmaq maraqlarınız olub. Və yəqin ki, bunlar bir neçə dəfə də dəyişilib. Daha cəlbedici sahə gördükcə, biliyin, dünyagörüşün artdıqca maraq dairən də artıb, genişlənib, yeniləşib. İndi isə həyat yolunu müəyyənləşdirərək konkret addım atmalısan...

Maraq – insanın müəyyən obyektə və ya fəaliyyət sahəsinə müsbət emosional münasibətilə bağlı olan fəal idrakı istiqamətlənməsidir. Maraq insanın hər hansı fəaliyyəti məsələn, kitab oxumaq, musiqi, idman, peşə, təsviri sənət və s.-lə bağlı fəaliyyətini həyata keçirməkdə böyük rol oynayır. O, insanın arzu olunan fəaliyyət sahəsinə aid biliklərini artırmasına, dünyagörüşünü genişləndirməyə, idrakı fəallığa stimullaşdırır. Maraq insanın öz istəyi, zövqü əsasında formalaşsa da onun yaranmasına bir çox amillər – məsələn, ailə, dostlar, yoldaşlar, sosial mühit, şəxsin özünün istedadı və s. təsir göstərir.

Lakin, unutmaq olmaz ki, maraqlar bu amillərin təsiri ilə dəyişə də bilər, buna görə də nə peşə seçimini, nə də başqa seçimləri təkcə maraqla, onun gücünə həll etmək mümkün deyildir. Digər amillərin rolu daha böyükdür. Bacarıq və qabiliyyətləri nəzərdən keçirək.

Bacarıq – biliyin tətbiq olunmasıdır. Psixoloji ədəbiyyatlarda deyildiyi kimi, bacarıq işlənmiş biliklərdir. İnsan nə qədər çox biliklərə malik olsa da, onu tətbiq etməyi, ondan istifadə

etməyi bacarmasa bu biliklər yarımçıq olacaqdır. Ona görə də insanların bacarıqlara malik olması, biliyini praktik şəkildə tətbiq etməsi əsas şərtlərdən biridir.

Lakin biliklərin bacarığa çevrilməsi heç də mexaniki bir proses deyildir. Bacarıqların formalaşması şəxsiyyətin hər hansı əşya və proseslər haqqında malik olduğu bilikləri səmərəli şəkildə tətbiq etməklə müəyyən əməliyyatları sistemlə yerinə yetirməsidir. Buna görə də onun malik olduğu biliklərinin müəyyən bir sahədə bacarıqlara çevrilməsi üçün şəxsiyyətin bir sıra vacib əməliyyatlara yiyələnməsi vacib hesab olunur. Belə bir sadə məsələyə diqqət edək: Fərz edək ki, məktəbin həyətəni sahəsində bir neçə ağacı calaq etmək tapşırılmışdır. Bunun üçün öncə bu ağaclar üçün calağın hansı növündən istifadənin faydalı olduğunu bilmək, sonra bu ağaca hansı ağacı calamaqla daha məhsuldar nəticə ala bilmək biliyini yada salmaq, daha sonra calağın hansı metodla, yolla və hansı ardıcılıqla aparılmasını müəyyənləşdirmək lazımdır. Bundan sonra calaq vurma əməliyyatları yerinə yetirilir ki, bu da bacarıqdır, yəni biliyin bacarıqlara çevrilməsi əməliyyatlarıdır.

Qabiliyyət – insanın elə özünəməxsus fərdi psixoloji xüsusiyyətidir ki, bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmə prosesində müvəffəqiyyət məhz ondan asılı olaraq əldə edilir. Hər bir şəxsin öz qabiliyyətləri haqqında müəyyən biliklərə malik olması, onun nəzərə alınması qədər vacibdir. Bu olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoj – psixoloji ədəbiyyatlarda qabiliyyətlər aşağıdakı kimi təsnif edilir:

1. Bədii – linqvistik qabiliyyətlər: yaxşı inkişaf etmiş nitq; zəngin lüğət ehtiyatı; ədəbiyyatın öyrənilməsinə və dillərin mənimsənilməsinə, insanın daxili aləminə maraq; başqasının dərdinə şərik olmaq bacarığı; müşahidəçilik və s.

2. Riyazi qabiliyyətlər. Bu, təfəkkürün riyazi metodlarının mənimsənilməsidir. Riyaziyata maraq; məntiqi düşünmə bacarıqları; riyazi materialları təhlil etmə və ümumiləşdirmə bacarıqları.

rığı; riyazi bilikləri tez mənimsəmə (müəllimin izahını tez başa düşmə, riyazi materialları tez və uzun müddət yadda saxlama).

3. Texniki qabiliyyətlər. Bu, texnikanı mənimsəmək və texniki elmlərdən baş çıxarmaqdır: texnikaya və texniki yaradıcılığa maraq; maşınlarla və proqramla idarə edilən dəzgahlarda işləməyə meyl göstərmək; qrafik materialı (çertyoj, sxem, cədvəl və s.) yaxşı başa düşmək; məkan təsəvvürünün inkişafı; riyaziyyat, fizika, kimya fənlərini müvəffəqiyyətlə mənimsəmək; texniki ədəbiyyata maraq.

4. Pedaqoji qabiliyyətlər. Bu, təlim – tərbiyə məqsədilə başqa adamlara təsir etmək qabiliyyətləridir: pedaqoji fəaliyyətə maraq; uşaqlara məhəbbət; uşaq kollektivini təşkil etmək bacarığı; kiçik yaşlı uşaqlarla işləmək meyli; uşaqlara rəhbərlik etmək; nitqin aydınlığı və inandırıcılığı; tələbkərlik; vicdanlılıq.

5. Təşkilatçılıq. Bu və ya digər işi və adamları öz ətrafında təşkil edə bilmək qabiliyyəti: başqa adamlarla asanlıqla əlaqə yarada bilməyi bacarmaq; müxtəlif uşaq təşkilatlarında fəallıq göstərmək meyli; öz yaşlılarının psixologiyasını dərinləndirən bilmək; müxtəlif situasiyalarda tez istiqamət müəyyənləşdirə bilmək; adamların fərdi keyfiyyətlərinə görə işləri onların arasında bölüşdürə bilmək bacarığı; məsuliyyəti bütünlüklə öz üzərinə götürə bilməyə hazır olmaq.

6. İncəsənət qabiliyyətləri: yüksək emosionallıq, yaradıcı təxəyyül, obrazlı təfəkkür; gələcək musiqiçilər üçün: musiqini düzgün qavrama qabiliyyəti; ritm hissiyatı, musiqi yaddaşı. Gələcək rəssam üçün: aydın görmə qavrayışı; obrazlı yaddaş, formanı, rəngi, məkanı, perspektivi hiss etmək. Gələcək aktyorlar üçün: qabiliyyətlər, təsirli mimika, ahəngdarlıq ⁶.

Harvard Universitetinin təhsil professoru H.Qardner XX əsrin 80 - ci illərində insanlarda qabiliyyətlərin çoxşaxəli olduğunu göstərərək bunları aşağıdakı yeddi qrup üzrə sistemləşdirmişdir:

⁶ Французова Л.Я. Человек и профессия. Горький: Волго-Вятское изд-во, 1989, s.94

Verbal – linqvistlik qabiliyyət (Sözlü – fizioloji qabiliyyət).

Məntiqi – riyazi qabiliyyət.

Vizual – fəza qabiliyyəti (Müşahidə qabiliyyəti).

Bədən – kinestetik qabiliyyət (Fizioloji qabiliyyət).

Musiqi – ritmik qabiliyyət.

Şəxsiyyətlərarası qabiliyyət (Sosial qabiliyyət).

Şəxsiyyətdaxili qabiliyyət (Praktik qabiliyyət) ⁷.

Sonralar H.Qardner təbiət, mənəvi və digər qabiliyyətlərin də olduğunu bildirmişdir. Bu qrupların hər birinə daxil olan ayrı – ayrı xüsusiyyətləri qeyd edən müəllif göstərir ki, heç bir qabiliyyət təcrid olunmuş formada mövcud deyildir. O, qarşılıqlı asılılıq şəklində fəaliyyət göstərir. Onun fikrincə, hər bir şəxs ruhlandırıldıqda, dəstək və düzgün təlimat aldıqda, bu qabiliyyətləri lazımi səviyyədə inkişaf etdirə bilər. Qardner sübut etməyə çalışır ki, hər bir şəxs bu yeddi qabiliyyətin təkrarolunmaz kombinasiyasına malikdir: bəzi insanlarda bütün qabiliyyətlər çox yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olur. Çox az insanlarda qabiliyyətlərin hamısı aşağı səviyyədə olur. Əksər insanlar isə orta səviyyədə yerləşərək onların az sayda qabiliyyətləri yaxşı, çox qabiliyyətləri orta, bir - iki qabiliyyəti isə zəif inkişaf etmiş olur.

Qardner təbiətə dair irəli sürdüyü qabiliyyətləri də daxil etməklə onların xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi xarakterizə edir:

1. Verbal – linqvistlik qabiliyyət (Sözlü – fizioloji qabiliyyət)

- sözlərin sırasını və mənasını anlama;
- izah etmə, öyrənmə və öyrətmə;
- sözlə güldürmə;
- bir işin gedişində başqalarını inandırma (inandırıcı şəkildə yazma və ya danışma);
- xatırlama və yada salma;

⁷ Подопрігора В. Профессия и здоровье //Педагогика, 1999, № 6, s. 120 – 122.

• dillə bağlı daha ətraflı təhlil aparma (dilin özü ilə bağlı araşdırmalar aparma).

2. Məntiqi – riyazi qabiliyyət

- konkret əşya və ya modelləri tanıma;
- ümumiləşdirici nəticə çıxarma;
- ümumidən xüsusiyyə nəticə çıxara bilmə;
- əlaqələri və bağlantıları dərk etmə;
- qarışıq hesablama aparma;
- elmi düşünmə və araşdırma aparma.

3. Vizual – fəza qabiliyyəti (Müşahidə (təsviri) qabiliyyəti).

- təsviri təxəyyül;
- təsvirləri xəyalda canlandırma bilmə;
- boşluqda yolunu tapa bilmə;
- həndəsi təsvir–rəsm çəkmə bilmə;
- fəzadakı cismlər arasındakı əlaqələri dərk edə bilmə;
- fərqli baxışlar içindən doğru olanı tapma;
- əşyalardan zühhində istifadə etmə.

4. Bədən – kinestetik qabiliyyət (Fizioloji qabiliyyət)

• bədənin hərəkət və istəklərinə nəzarət;

• öncədən proqramlanmış fiziki hərəkətlər;

• fərqiində olmaq – hiss etmək və bunu bütün hüceyrələrə yaymaq;

- beyin və bədənin əlaqəsi;
- təqlid qabiliyyətləri;
- formalaşmış fizioloji funksiyalar.

5. Musiqi – ritmik qabiliyyət

• musiqi və ritmi bəyənəmə, dəyərləndirmə;

• musiqidə şərti işarələri, notları dərk etmə;

• səsləri və titrəyişləri duyma;

• səs, ritm, musiqi, ton və titrəyişləri tanıya bilmə, eşitdiyini təkrar ifa edə bilmə;

• səs tonu və ritmlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini dəyərləndirə bilmə.

6. Şəxsiyyətlərarası qabiliyyət (Sosial qabiliyyət)

- təsiredici, sözlü və sözsüz rabitə;
- başqalarının ruhi–mənəvi hallarına, hisslərinə, xarakterlərinə, hisslərinə və motivlərinə qarşı həssaslıq;
- qrupla birlikdə çalışma;
- qarşıdakını yaxşı dinləyə və fikirlərini anlaya bilmə;
- özünü başqasının yerinə qoymağı bacarma;
- əməkdaşlıq və onu mühafizə etməyi bacarma.

7. Şəxsiyyətdaxili qabiliyyət (Praktik qabiliyyət)

- düşüncələri qiymətləndirə bilmə;
- diqqəti cəmləşdirə bilmə;
- düşünmə haqqında düşünə bilmə;
- fərqli duyğuları hiss etmə və onları ifadə edə bilmə;
- öz şəxsiyyətinin bütün xüsusiyyətini görə bilmə;
- daha konkret düşünmə və onlardan nəticə çıxarma.

8. Təbiətə aid qabiliyyətlər

- təbiətlə paylaşma;
- canlı aləmə qayğı, onlarla təsirli münasibətdə olma;
- təbiətin bitki örtüyünə qarşı həssaslıq;
- növləri tanıya və siniflərə ayıra bilmə;
- nəşə yetişdirmə və ya bəsləmə;
- təbiətlə özü arasındakı qarşılıqlı təsiri dərk etmə.

Qardnerin qeyd etdiyi kimi, qabiliyyətsiz insan yoxdur. Sadəcə olaraq bu qabiliyyətləri duymaq, görmək və üzə çıxarmağa çalışmaq lazımdır.

Professor Ə. Əlizadə yazır: “Qabiliyyət və istedad şəxsi məsələ deyil, milli sərvətdir. Onu göz bəbəyi kimi qorumaq, xalqa qaytarmaq valideynin də, tərbiyəçinin də, müəllimin də ən şərəfli missiyasıdır”⁸.

Motiv. Motiv insanı fəaliyyətə təhrik edən, onu müəyyən bir işi görməyə sövq edən qüvvədir, stimuldur. Motivlər peşə seçimində də mühüm qüvvə kimi özünü göstərir. Şagirdlərə –

⁸ Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uzaqlar. Psixopedaqoji məsələlər: esselər və etüdlər. Bakı: Ozan, 1998, s. 22.

“Bu peşəni, ixtisası nə üçün seçmişən, və ya seçirsən?” – sualı ilə müraciət etdikdə bu motivlərin nələrə ibarət olması üzə çıxır. Və burada peşə seçən şəxs özü də onu bu peşəni seçməyə təhrik edən motivlərin xarakterik xüsusiyyətlərini ayırd etmək imkanı əldə edir, onun müsbət və ya zərərli motivlər olduğunu anlayır ki, bu da seçim ərəfəsində olduqca əhəmiyyətlidir. Əgər motivlər güclüdirsə, həm də müsbətdirsə, seçimi uğurlu hesab etmək olar. Yox, əgər motivlər mənfidirsə, necə deyərlər, zərərin yarısından qayıtmaq da xeyirlidir. Düşünməyə dəyər.

Əziz dostlar, aşağıda seçim motivinizin xarakterini müəyyənləşdirmək üçün sizə bir test nümunəsi təqdim edirik. Seçdiyiniz peşə və ixtisası nə üçün seçdiyinizi və sizin seçiminizə bunlardan hansı ölçülərin uyğun gəldiyini qiymətləndirin. Sonda hansı motivlərin sizin seçiminizi istiqamətləndirdiyini görəcəksiniz.

№	Təhrik edən motivlər	Qiymət	Motivasiyanın növləri
1	2	3	4
1.	Müxtəlif insanlarla ünsiyyətdə olmağa imkan verir		F
2.	Validənlərimin xoşuna gəlir		–
3.	Cəmiyyətdə fəal mövqə tutmaq imkanı yaradır		S
4.	Şəhərdə yaşamağa imkan verir		+
5.	Qabiliyyət və bacarıqlarıma uyğun gəlir		F
6.	Xaricdə oxumaq və yaşamaq imkanı verir.		–
7.	Cəmiyyətin xeyrinə fəaliyyət göstərməyə imkan verir		S
8.	Əqli və fiziki inkişafı təmin edir		F
9.	Yüksək əməkhaqqı ilə təmin olunmağa imkan verir		+
10.	Bu sahədə işləməyə yüksək marağın olması		F
11.	Nüfuzlu peşədir		–

1	2	3	4
12.	Peşə ustalığını yüksəltmək imkanı vardır		S
13.	Yaxın qohumlarım məsləhət görmüşlər		–
14.	Bacarıqlarımı rəhbər vəzifələrdə reallaşdırmağa imkan verir		C
15.	Cəlbəedici peşədir (ixtisasdır)		F
16.	Sevdiyim fənlərə yaxındır		+
17.	İşdə tezliklə yaxşı nəticələr əldə etməyə imkan verir		S
18.	Dostlarım seçmişlər		–
19.	İşdən kənarında ixtisas bacarıqlarından istifadəyə imkan verir		+
20.	Yüksək yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxarmağa imkan verir		F
21.	Bu sahədə yüksək cavabdehlik vardır		S
22.	Avadanlıq və vəsaitlərdən qənaətlə istifadəyə imkan verir		–
23.	Validəymlərimin peşəsini davam etdirmək arzusu		+
24.	Vətənə və xalqa daha çox xeyir vermək imkanının olması		S
25.	Yaşayış yerinə yaxında işləməyə imkan verir		+

Cədvəllə tanışlıq zamanı qiymət sütununda motivləri 5 bal sistemi ilə qiymətləndirirsiniz .

5 – cox güclü təsir edir; 4 – güclü; 3 – orta; 2 – zəif; 1– heç bir təsiri yoxdur. Bundan sonra isə 4–cü sütundakı hərflərə baxırsınız: “F”– fərdi əhəmiyyətli daxili motivlər; “S” –sosial əhəmiyyətli daxili motivlər; “+” – xarici müsbət motivlər; “–” – xarici mənfi motivlərdir.

Toplanan yüksək rəqəm üstünlük təşkil edən motivin növünü göstərir.

IX. Peşə özünütəhsili

*Elmdir cümlə sənətin dəyəri,
Elmsiz sənətin nədir səməri?
A.Səhhət*

“**Özünütəhsil**” – insanın və ya şəxsiyyətin məqsədyönlü şəkildə şəxsi təhsillə məşğul olması, özünün bilik, bacarıq və vərdişlərini artırmaq, genişləndirmək və dərinləşdirmək məqsədilə öz üzərində çalışması, təhsilalma prosesində həm obyekt, həm də subyekt kimi çıxış etməsidir. Özünütəhsil təhsilalma prosesinin davamlı və etibarlı forması kimi insanın şəxsi həyatında mühüm rol oynayır. Məhz bu fəaliyyət növü müəyyən bir sahədə adamların bilik, bacarıq və vərdişlərinin inkişafına, qazanılmışların daha da mükəmməlləşdirilməsinə, təkmilləşməsinə və genişlənməsinə yol açır. Böyük Azərbaycan mütəfəkkiri A.Bakıxanov “Nəsihətlər” adlı əsərində yazırdı: “Elm və kamal təhsilinə hər şeydən çox çalış, çünki hər şey onların köməyi ilə əldə edilir”⁹.

Özünütəhsil həyatın bütün çağlarında, təhsilin bütün mərhələlərində zəruridir. İstər orta məktəbdə, istərsə də ondan sonrakı dövrlərdə özünütəhsil bilik xəzinəsinə yiyələnməkdə vacib amillərdən biri kimi özünü göstərir. Bu cəhətdən özünütəhsilin aşağıdakı bir–biri ilə sıx bağlı olan üç mərhələsini qeyd etmək olar:

1. Orta məktəb illərində şəxsi özünütəhsil. Bu, orta təhsil pilləsində hər bir şagirdin öz bilik, bacarıq və vərdişlərini daha da dərinləşdirmək və seçəcəyi peşə, iştisas növü sahəsində biliyini daha da artırmaq, dünyas görüşünü genişləndirmək məqsədini güdür. Orta təhsil illərində şəxsi özünütəhsil insanın gələcək inkişafına, şəxsi karyerasına sahib olmağa, qarşıya qoyduğu məqsədin reallaşdırılmasına əsaslı zəmin yaratdığından buna xüsusi əhəmiyyət vermək, şəxsi tələbatlar zəminində ona diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

⁹ Bakıxanov A. Nəsihətlər. Bakı: Yazıçı, 1982, s.8.

2. Orta təhsildən sonrakı dövrdə – texniki-peşə liseylərində, kolleclərdə, ali məktəblərdə peşə-ixtisas təhsili pilləsində şəxsi özünütəhsil. Əgər orta məktəb dövründə şəxsi özünütəhsil gələcək peşə və ixtisas növünü seçməklə daha çox əlaqələnsə, artıq bu pillədə o, xüsusi məzmun daşıyır, seçilmiş sahə üzrə həyata keçirilir ki, bununla da peşə, ixtisas sahibinin daha dərin və hərtərəfli hazırlanmasına səbəb olur.

3. Peşə ixtisas fəaliyyəti zamanı şəxsi özünütəhsil. Bunsuz yaxşı mütəxəssis kimi formalaşmaq mümkün deyildir. Elmi-texniki tərəqqi fasiləsiz inkişaf etdiyindən, informasiya texnologiyaları sürətlə yeniləşdiyindən və tərəqqi, sürət, yenilik, kəşf insanların həyat, məişət və fəaliyyət strukturlarında özünü qabarıq şəkildə göstərdiyindən hər bir mütəxəssis aldığı təhsillə, yiyələndiyi bacarıq və vərdislərlə kifayətlənməməklə, öz üzərində müntəzəm işləməklə sahibi olduğu peşə və ixtisasın sirlərinə yiyələnmə bilərlər. Bu bir qədər sonranın, yəni siz müəyyən peşə sahəsinə yiyələndikdən sonranın işi olduğundan birinci – sizinlə bilavasitə bağlı olan mərhələyə qayıdaq.

Peşə özünütəhsili kompleks bir problemdir və hədəfə çatmağın həlledici amillərindən biridir. Burada ilk növbədə hədəfin düzgün seçilməsi və ona çatmaq üçün konkret fəaliyyət proqramının olması vacibdir. Bu proqram seçilmiş peşə üzrə şəxsi özünütəhsil planının hazırlanmasından başlanır ki, bu da aşağıdakı bir sıra kompleks əməliyyatların həyata keçirilməsini tələb edir:

1. Seçilmiş peşə sahəsi üzrə fənlər blokunu dərinləşdirilmiş proqramlarla öyrənmək.

2. Seçilmiş peşəyə aid əlavə ədəbiyyatlar müəyyənləşdirmək və onlarla tanışlıq.

3. Müəyyənləşdirilmiş peşə və ixtisas sahəsi üzrə mütəxəssislərdən məsləhətlər almaq.

4. Gələcək əmək sahəsi ilə tanış olmaq, oradakı əmək proseslərini müşahidə etmək.

5. Seçilmiş peşə və ixtisasın mütəxəssisə verdiyi tələblərlə tanış olmaq və özünütərbiyə ilə məşğul olmaq.

Görkəmli rus pedaqoqu K.D.Uşinski yazırdı: “Hər hansı biliyin əldə edilməsi üçün sərflənən əmək onun verəcəyi fayda ilə ölçülüb biçilməlidir”¹⁰. Bu baxımdan peşə özünü təhsilə məhz faydanı düşünərək, yəni seçilmiş, yaxud seçiləcək peşə və ixtisas üçün fayda verə biləcək biliklər almaq məqsədilə aparılmalıdır. Nəyi oxumaq və oxuduğundan nəyi isə öyrənmək daha önəmli olduğundan bir məsələni də yaddan çıxarmaq olmaz: “Sənə böyük mənəbə, məqam gərəksə, çalış elmə, fəzilətə çatasan” (Ə.Cami).

Elmə, biliyə yiyələnmək həmişə lazım və hər zaman gərəklidir. Alınan bilik həmişə öz bəhrəsini verir. Hələ heç kim öyrəndiyi elm, aldığı bilik haqqında deməmişdir ki “bunu mən nəhaq öyrəndim”. Böyük peyğəmbərimiz Məhəmməd (s.ə.s) buyurmuşdur: “Elm öyrənin, çünki elm sahibini yaxşını pisdən seçməyə qadir edir. Behiştin yolunu hamarlayır. Çöldə dostumuz, tənhalıqda munusimizdir. Köməksizlikdə yoldaşımız, xoşbəxtliyə tərəf yol göstərənimiz, dostlar arasında zinətımız və düşmənlər arasında silahımız hesab olunur.”¹¹

Elmə yiyələnmək, bilik almaq insanı zənginləşdirir. Var, dövlət insanı zəngin göstərə bilər. Ancaq onun elmi, biliyi və xeyirxah əməli yoxdursa, bu var - dövlət başqalarında həsəd hissi doğurmaqdan başqa bir şey olmayacaqdır. Əsl zənginlik insanın elmində, insanlar arasında mövqeyində və xoş əməllərində özünü göstərir.

Elm, bilik insanı müyyən mənəbə çatdırır. Onu müəyyən peşə ixtisas sahibi etməklə yanaşı, hikmətli edir, onun qəlbini ciləndirir. Böyü şairimiz və mütəfəkkirimiz M.Füzulu “Rindü Zahid” əsərində yazırdı: “Elm ruhani ləzzətlərin zəncirini hərəkətə gətirəndir və Allahı tanımaq sirlərinə vasitədir. Elm elə bir dəryadır ki, ondan həqiqəti tanımaq gövhəri hasil olar.”¹²

¹⁰ Uşinski K.D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri . Bakı: 1953, s. 296

¹¹ Məhəmməd peyğəmbər. Kəlamlar. Bakı: Gənclik, 1990, s. 43.

¹² Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri., 5-ci cild. Bakı: Elm, 1985, s. 23.

Seçiləcək peşə və ixtisas üzrə özünütəhsillə məşğul olmaq məqsədə çatmağın əsas vasitəsi olduğundan onun müntəzəmliyi daim diqqət məzrkəzində olmalıdır.

X. Peşə özünütərbiyəsi

*Ağıllı tərbiyə, hünər, nəzakət.
Ağıla nur verər, ürəyə qüvvət
N.Gəncəvi.*

Peşə özünütəhsili peşə özünütərbiyəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Özünütərbiyə ilə məşğul olmadan aparılan özünütəhsil sadəcə olaraq hər hansı peşə və ya ixtisas haqqında dərin biliklər almaqdan ibarət olardı. Bu işə seçilən peşə və ixtisas üzrə tələbat və maraqları reallaşdırmaq, hədəfə çatmaq motivlərini dərinləşdirmək üçün kifayətləndirici sayıla bilməz. Bu baxımdan peşə özünütəhsili ilə yanaşı, peşə özünütərbiyəsinə də onunla paralel baxmaq lazımdır.

Özünütərbiyə – özünü inkişafa, müsbət keyfiyyətlərin kamilləşməsi və mənfi keyfiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəldilən dərk olunmuş fəaliyyət olduğundan peşə seçmə prosesində də bu, olduqca əhəmiyyətlidir. Peşə özünütərbiyəsi hər bir şəxsin seçdiyi peşə və ixtisas sahəsinin tələblərinə özünü hazırlamaq, peşə borcunu, peşə etikasını, peşə məsuliyyətini dərk etmək və bununla yanaşı, cavabdehlik, diqqətlilik, ləyaqət hissi kimi keyfiyyətlərin tərbiyəsinə çalışmaqdır.

Peşə özünütərbiyəsi zamanı hər bir şəxs ilk növbədə seçdiyi peşə sahəsində özünün müsbət və mənfi keyfiyyətlərinin nələrdən ibarət olduğunu bilməli, müsbət keyfiyyətlərin daha da inkişaf etdirilməsinə çalışmalı və seçdiyi peşənin tələblərinə cavab verə bilməyən mənfi keyfiyyətlərin tədricən aradan qaldırılması istiqamətində sistemli iş aparmalıdır. Bunun üçün özünütərbiyənin özünümüəşahidə, özünütəhlil, özünütənqid, özü-nütəlqin, özünüməcburetmə, özünüqiymətləndirmə və s. kimi mərhələlərindən istifadə etmək faydalıdır. Məhz bu zaman insan öz imkan və keyfiyyətlərini, nələrə malik olduğunu, qüvvətli və

zəif cəhətlərini dərindən dərk edir və özünü tərbiyə ilə məşğul olur.

Özünü tərbiyə olmadan insan özündə olan müsbət və mənfi cəhətləri qiymətləndirə bilmədiyi kimi, peşə özünü tərbiyəsi ilə də məşğul olmasa seçmək istədiyi peşə sahəsində özündə olan çatışmazlıqları görüb onları aradan qaldıra bilməz. Özünü tərbiyə insanı kamilləşdirdiyi kimi, peşə özünü tərbiyəsi də şəxsi seçmək istədiyi peşə sahəsində mənəvi cəhətdən kamilləşdirir, onda özünə inamı artırır.

Peşə özünü tərbiyəsi seçilmiş və ya seçilmək ərafəsində olan peşələrin spesifik xüsusiyyətlərini daha da yaxından öyrənməyə, hətta özünü ona hazırlamağa geniş imkan yaradır. Məsələn, pedaqoji və aktyorluq peşələri üzrə olan sahələri seçənlər üçün nitq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, söz ehtiyatına malik olmaq, hüquq mühafizə sahəsini seçənlər üçün çeviklikə, analitik təfəkkürə yiyələnmək, iqtisadçı olmaq istəyənlər üçün riyazi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi və s. bu baxımdan faydalıdır.

Özünü tərbiyə vasitəsilə özündə görmək istədiyi keyfiyyətləri inkişaf etdirmək sahəsində bir sıra tarixi faktlar vardır ki, bu faktlar bu gün də gənclik üçün ən yaxşı nümunələrdir. Məsələn, Antik dövrün məşhur natiqi Demosfen, görkəmli rus sərkərdəsi Suvorov və onlarla belə insanlar heç də uşaq vaxtlarında yüksək qabiliyyətlərə malik olmamışlar. Onlar məhz səbrlə, inadkarlıqla, dözümlü göstərməklə öz üzərlərində çalışaraq istədikləri zirvəyə yüksələ bilmişlər. Demosfenin fiziki cəhətdən müəyyən qüsurları olmuşdur. O, danışanda çiyinlərini çəkərmiş. Dilində də nöqsanı var imiş. Buna baxmayaraq o, natiqlik etmək, xalq qarşısında çıxış etmək istəyir. İlk cəhdində danışarkən çiyinlərini çəkməsi və dilindəki qüsurlar onun nitqinin gülüslə qarşılmasına səbəb olur. Lakin bu uğursuzluq onu fikrindən və inadından döndərə bilmir. Demosfen çiyinlərinin üstündən iti qılınc asaraq oturmuşdur ki, danışarkən çiyinlərini yuxarı çəkəndə qılınc onu yaralasin və bu nöqsanı aradan qaldırsın, ağzına kiçik dəniz daşları yığaraq dağlara qalxmış və

belə vəziyyətdə danışaraq dilindəki qüsuru aradan qaldırmağa çalışmışdır. Dənizin uğultusu fonunda səsini qaldıraraq nitq söyləmişdir... Və günlərlə, aylarla edilən bu məşqlər, onun öz üzərində inadla, yorulmadan, usanmadan işləməsi öz bəhrəsini vermişdir. O, fiziki qüsurlarını aradan qaldırmış, nitqini gözəlləşdirmiş və dövrünün ən məşhur natiqi olmuşdur. Özünütərbiyə insandan məqsədə çatmaq üçün yorulmadan öz üzərində işləməyi tələb edir. Aydın məqsədə malik olmaq, hədəfə çatmaq üçün iradi güc göstərə bilmək, hərəkət və davranışını düzgün qiymətləndirmək, nöqsanları aradan qaldırmaq üçün səylə çalışmaq, hər günün sonunda bu gün nə etdiyi haqqında özünə hesabat vermək, hədəfə doğru hər gün irəliləyə can atma və s. kimi fəaliyyət bu cəhətdən zəruri amillərdir. Əlbəttə, gündəlik görülməli işlərin planlaşdırılması həm özünə nəzarət baxımından, həm də hərəkət və davranışda dəqiqlik baxımından olduqca faydalıdır.

Rus elmi pedaqogikasının banisi K.D.Uşinskinin gənclik illərində özü üçün tərtib etdiyi gündəlik proqram gənclərin özünütərbiyəsi üçün örnək ola biləcək proqram kimi olduqca maraqlıdır. Proqram konkret on bənddən ibarətdir:

1. Tam, heç olmasa zahiri sakitlik,
2. Söz və davranışda düzgünlük.
3. İşə düşünərək görmək.
4. Qətiyyət.
5. Ehtiyac olmadıqda özüm haqqında bir söz belə danışmamaq.
6. Düşüncəsiz vaxt keçirməmək, təsadüfi deyil, istədiyi işi icra etmək.
7. Pul ehtirasa görə deyil, yalnız həyat üçün zəruri və xoş olan şeylərə xərcləmək.
8. Hər axşam öz davranışlarım barədə vicdanla hesabat vermək.
9. Olmuş, olan və olacaq iş ilə bir dəfə də lovğalanmamaq.

10. Bu jurnalı heç kəsə göstərməmək¹³.

Peşə özünütərbiyəsi üçün hər bir gənc belə proqram hazırlaya bilər. Bu proqramda seçmək istədiyi və ya seçməyə qətiləşdirdiyi peşə və ixtisas üzrə görməli olacağı işləri planlaşdırmaq və həmin istiqamətdə hədəfə doğru irəliləmək olduqca məhsuldar nəticələrə gətirib çıxarar. Başlıca məsələ nəzərdə tutulan işləri vaxtlı-vaxtında, yerli-yerində həyat keçirməkdən ibarətdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, seçdiyiniz peşə və ixtisas sahəsi ilə hər gün özünütəhsil və özünütərbiyə ilə məşğul olmaq sizi həmin sahəyə yaxınlaşdıracaq və ona yiyələnmək imkanlarınızı daha da artıracaqdır. Peşə özünütəhsili ilə peşə özünütərbiyəsi birləşərək sizdə iradə və xarakterin möhkəmlənməsinə səbəb olacaqdır.

XI. Valideyn məsləhəti

*Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as,
Ata nəsihəti faydasız olmaz.
N.Gəncəvi.*

Əziz dostlar! Hər bir ailənin – ata, ananın siz övladların həyatda xoşbəxt olmağınız və firavan yaşamağınız üçün nə qədər əzab-əziyyət çəkdiyi, fədakarlıqlar etdiklərini bilirsiniz. Sizin maddi ehtiyaclarınızın ödənilməsi üçün hər bir şeyə hazır olduqlarını, necə deyərlər, özlərindən kəsib sizə verdiklərini yəqin ki, hər biriniz aydın dərk edirsiniz. Bu, valideynlik borcunun bir tərəfi - maddi məsələlərlə bağlı, yaşayışla, həyatla bağlı hissəsidir. Valideynlərin sizə bunlardan da artıq, bunlardan üstün, qiyməti heç bir şeylə ölçülə bilməyən verdiyi elə şeylər var ki, məhz bunlar sizi bir insan, bir şəxsiyyət, bir vətəndaş kimi cəmiyyətə təqdim edir, sosial mühitə çıxarır. Bu, ata – anadan aldığı mənəvi qida, tərbiyə, sənəyin şəxsiyyət kimi kimliyini müəyyən edən mənəvi keyfiyyətlərindir. Bunlar sənəyin

¹³ Ушинский К.Д. Соб. соч. М.Л., Изд-во АПН, 1952, т.11, с.27.

sadə uşaq gözlərinlə gördüyün, sadə uşaq qəlbinlə duyduğun və damla-damla, zərrə-zərrə qəlbinə hopmuş, səni püxtələşdirmiş bu keyfiyyətlərin əsası məhz ailə mühitindən qidalanmışdır. Maddi həyatımız üçün ata və anaya nə qədər borcluyuqsa, mənəvi həyatımız üçün də ilk müəllimlərimiz olan ata və anaya ondan qat-qat artıq borcluyuq.

Əbəs yerə deyildir ki, tərbiyədən, mənəviyyatdan danışanda ailənin və məktəbin adları birinci çəkilir. Bunların hər ikisi həyati biliklərin, mənəvi dəyərlərin aşılındığı məbəddir, ocaqdır. Bu məbədlərdən alınan hər bir şeyin, bu ocaqdan götürülən hər bir nemətin qədrini bilmək lazımdır...

Ailə yeniyetmə və gənclərin peşə, sənət, ixtisas seçimləriündə də böyük rol oynayır. Nəzərə alsaq ki, hər bir ailə, hər bir valideyn öz övladlarına xoş gələcək naminə müəyyən peşə və ixtisaslar seçməyi məsləhət görürlər, onlara müəyyən mənada haqq qazandırmaq olar. Lakin heç nəyin fərqinə varmadan, övladlarının arzu, maraq və qabiliyyətlərini hesaba almadan nəyi isə qəbul etdirmək istəyi çox zaman uğursuzluqla nəticələnir ki, burada valideynlərin təkidi öz acı nəticələrini göstərir: peşə könülsüz seçilir, maraqla peşə sahəsi uyğun gəlmir, qabiliyyətlə fəaliyyət sahəsi uyğunsuzluq təşkil edir, peşə və ya fəaliyyət sahəsinin dəyişdirilməsi zərurəti yaranır.

Təcrübə göstərir ki, Azərbaycan şəraitində başqa sahələrdə olduğu kimi, peşə seçimində də ailə nüfuzu, valideyn məsləhəti önəmli yer tutduğundan hər üç məktəblidən biri, bəzi hallarda isə iki nəfərdən biri məhz ailənin istəyi ilə peşə seçməli olurlar. Bu istək, bu təsir şagirdlərin arzu, niyyət və bacarıqlarına, malik olduqları qabiliyyətlərə müvafiq olduqda çox gözəl bəhrəsini verir...

Gəncliyin valideyn sözünə, valideyn məsləhətinə həmişə ehtiyacı vardır. Hətta yaşa dolduqdan sonra belə valideynlərdən məsləhət almaq istəyi insanları tərk etmir. Xalq hikmətindən çıxmış, əsrlərin sınağından keçib gələn aşağıdakı mənzərəyə nəzər yetirək:

Övladlarının ataları haqqında düşüncələri:

5–10 yaşında: *Atam hər şeyi bilir və çox güclüdür;*

10–15 yaşında: *Atam çox şeyi bilir və həm də güclüdür;*

15–20 yaşında: *Mən də atam qədər bilirəm və onun qədər güclüyəm;*

20–25 yaşında: *Bu bir həqiqətdir ki, atam sən deyən elə də çox şeyi bilmir;*

25–35 yaşında: *Mən atamdan çox bilirəm, amma onun da fikrini bilsəm pis olmaz;*

35–45 yaşında: *Hər halda atam da bəzi şeyləri məndən yaxşı bilir;*

45–55 yaşında: *Atam hər şeyi bilir;*

55–60 yaşında: *Ah, kaş atam sağ olaydı, hər şeyi bildiyini özünə deyə biləydim.*

Bəli, əziz dostlar, belə bir etirafın çox gec edilməsi təbii olsa da, təəssüf hissi heç bir fayda verməsə də həqiqət belədir. Ancaq ata–ana kimi məsləhət yerini heç vaxt unutmayın. Unutmayın ki, səhvləriniz də az olsun.

Peşə seçimi ərəfəsində yeniyetmə və gənclərin valideynlərdən məsləhət almaları olduqca vacib məsələdir. Görün onlar sizin seçiminizə nə deyirlər, hansı münasibət bəsləyirlər. Onların məsləhəti ilə sizin seçiminiz nə dərəcədə bir–birinə müvafiqdir, uyğunsuzluq varsa nədədir? Kimin seçimi daha perspektivli və önəmlidir? İrəli sürülən variantlar sizin seçimişizdən hansı cəhətlərinə görə üstündür? Seçiminizdə israrlısınızmı və nəyə görə? və s. və i.a.

Sizin peşələrlə ilkin tanışlığınızın əsası ailədən başlayır. Siz ailə mühitində öz valideynlərinizin peşəsi, onların işinin xüsusiyyətləri haqqında tez-tez söhbətlərin şahidi olur və onların işinin məzmunundan xəbərdar olursunuz. Hətta bəzən uşaqlar bəzi sənətlərlə, sənətkarlıqla elə öz evlərindəcə tanış ola bilirlər. Həyatı faktlar göstərir ki, ailədə valideynlərin peşəsi, sənəti ilə yaxından tanışlıq uşaq şəxsiyyətinə elə güclü təsir göstərir ki, bunlar peşə seçimində əsas amilə çevirilir. Müəyyən peşə, sənət və ixtisaslar sahəsində yaranan ailə ənənələri də məhz bu amillə

səciyyələnir. Bu gün respublikamızda minlərlə, on minlərlə sənətkar, peşə və ixtisas sahibi vardır ki, onlar öz peşə və ixtisaslarını məhz ailə ənənələrinin, ailə mühitinin təsiri ilə seçmişlər. Uşaqların ailədə tez-tez ata və anasının, yaxın adamlarının öz peşələri, işlərinin xüsusiyyətləri haqqında söhbətlərinin şahidi olması onların gələcək həyat yollarının müəyyənləşməsinə öz təsirini göstərir. Bununla yanaşı, övladlarının peşə, ixtisas seçimində valideynlər bu gün də öz həlledici rollarında qalırlar. Bu da müəyyən dərəcədə xalqımızın milli xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Övladına mükəmməl təhsil vermək, onu layiqli bir sənət, peşə sahibi etmək Şərqin, o cümlədən Azərbaycan xalqının ən qədim və ən gözəl adət–ənənələrindən biri kimi qalmaqdadır. Hər bir valideynin bunu öz valideynlik borcu kimi dərk etməsi bu gün də ata–anaları düşündürür, narahat edir və bu işlə məşğul olmağa vadar edir. Valideynləriniz sizin nəinki bu gününüz, eyni zamanda gələcəyiniz, gələcək həyatınız üçün narahat olur, öz valideynlik börcünü yerinə yetirməyə çalışırlar. Onların sizin peşə seçiminizdə təsiri və rolunun mühüm olması da bu borcdan, bu məsuliyyətdən irəli gəlir. Buna görə də valideynlə məsləhətləşmək, qərarınızın düzgün olması üçün onların fikrindən faydalanmaq həmişə və hər zaman vacibdir. Necə ki, atalar deyib: “Məsləhətli don gen olar.”

Lakin bu da istisna deyildir ki, valideynlər bəzən övladlarının seçiminə müsbət yanaşmırlar. Çox vaxt bu seçimdə onların səhv etdiklərini deyir, bəzən də səhv edəcəklərindən ehtiyat edirlər. Əksər hallarda isə valideynlər övladlarını necə görmək istəyirlərsə, bu istəklərini də həyata keçirmək üçün onların seçimini özləri yerinə yetirməyə çalışırlar. Bu baxımdan da valideynlər seçim zamanı övladlarının istəklərinə baxmayaraq özlərinin qərarını həyata keçirməyə çalışırlar. Nəticədə də səhvlərə yol verilir ki, bunu da sonradan düzəltmək çox çətin olur. Bu baxımdan seçiminizdə onları inandıрмаğa çalışın.

Müəllimlərlə də məsləhətləşin. Onlar sizin bacarıq və qabiliyyətləriniz haqqında daha çox məlumata malikdirlər.

XII. Müəllimlərlə məsləhətləşin

Müəllimlik... sözü ona görə xoşa gələn, könlü yatan və ürək oxşayandır ki, o, azdırıcı yox, yol göstərici, çaşdırıcı yox, öyrədicidir.

Şəms Təbrizi

Peşə seçmək ərafəsində müəllimlərin məsləhəti olduqca vaciddir. Bəzən nə gəncin özü, nə də onun valideynləri bacarıq və qabiliyyətləri müəyyənləşdirməkdə səhvlərə yol verirlər. Uşağın nəyə qabil olduqlarını və ya hansı sahədə bacarıqlarının zəif olduğunu düzgün qiymətləndirə bilmir və bunun nəticəsində də verilən qərarlarda səhvlər özünü göstərir. Belə səhvləri gəncin özünün də, valideynlərin də qərarlarında tez–tez müşahidə etmək mümkündür. Bunu təbii də hesab etmək olar. Çünki qabiliyyət və bacarıqların müəyyənləşdirilməsi bir o qədər də asan deyildir. Burada məktəb psixoloqunun və fənn müəllimlərinin söylədikləri fikirlərə, gəldikləri qənaətlərə daha çox ehtiyac vardır. Çünki bunların əsasında elmi biliklər, ixtisaslı araşdırmalar, təsdiq olunmuş fikirlər dayanır. Elə buna görə də şagirdlərin və onların valideynlərinin seçim ərafəsində məktəb psixoloqları, fənn müəllimləri, sinif rəhbərləri ilə məsləhətləşmələri, onlardan məsləhət almaları olduqca önəmli yer tutur. Bu danılmaz faktdır ki, hər hansı bir elm, peşə, ixtisas sahəsinə yeniyetmə və gənclərin bacarıq və qabiliyyətlərinin səviyyəsi haqqında müəllimlər, bu istiqamətdə işlər aparan məktəb psixoloqları başqalarından daha çox məlumatlı olurlar. Buna görə də onların da məsləhətlərindən faydalanmaq zəruridir.

Təcrübə göstərir ki, həyatın astandasında dayanan, yol ayrıcında qalan gənclərin yaşlı nəslin sözünə, məsləhətinə böyük ehtiyacları vardır. Bu baxımdan aşağıdakı hallarda müəllimlərdən məsləhət almağı faydalı hesab edirik:

- › bacarıq və qabiliyyəti düzgün nüəyyənləşdirə bilmədikdə;
- › hansı peşəni seçmək?– sualı qarşısında tərəddüd etdikdə;
- › özünün seçimi ilə valideynlərin seçimi uyğun gəlmədikdə;

› seçmək istədiyi peşə və əmək sahəsi haqqında daha çox məlumat əldə etmək istədikdə;

› qarşıya çıxan ziddiyyətli fikirlərə münasibət bildirməkdə çətinlik çəkdikdə və s.

Hər bir fənn müəllimi dərslər dediyi şagirdlərin qüvvətli və zəif cəhətlərini, maraq səviyyəsini, fənlərə olan münasibətini daha yaxşı bilir. Onlar şagirdlərin peşə maraqları, maraqlarla bacarıqlarının uyğunluq səviyyəsini gündəlik müşahidə etdiklərindən bu sahədə də geniş məlumatla malik olurlar. Buna görə də gələcək planlarınız, peşə seçiminiz haqqında onlardan məsləhət almaqda çəkinməyin. Çünki müəllimlər seçimə təsadüfi deyil, elmi yanaşmanı daha yaxşı bilirlər. Bəzən sizin peşə və ixtisasın xarici parlaqlığına, yaxşı səsənməsinə və ya bu sahənin daha nüfuzlu olmasına baxaraq etdiyiniz seçim nə xarakterinizlə, nə bacarığınızla, nə də imkanlarınızla uyğun olmur. Burada müəllim sözü, müəllim məsləhəti lazım gəlir. Onlar bu işdə sizin ən yaxın məsləhətçiləriniz ola bilər. Yadda saxlayın ki, müəllimlərin verdiyi məsləhətlər sizin peşə planlarınızın daha da mükəmməl olması üçün lazımdır. Lakin bir məsələni də unutmayın ki, seçim sizindir, son sözü də siz deməlisiniz. Burada müəllim məsləhətçi, yol göstərən və bələdçidir. Atalar demişkən: “Böyüklə də məsləhətləş, kiçiklə də məsləhətləş, lakin öz aqlını unutma”.

Məktəb psixoloqlarının peşəyönümü sahəsində imkanları daha böyükdür. Onların malik olduqları metodikalar, istifadə etdikləri müəyyən diaqnostik metod və vasitələr sizin seçiminizin düzgünlüyü haqqında daha elmi, daha məzmunlu məlumatlar vermək imkanındadır. Buna görə də onların məsləhətlərinə də laqeyd qalmayın. Psixoloqların sizinlə apardıqları psixodiaqnostik işlərin nəticələri ilə maraqlanın. Çalışın onların da məsləhətlərindən faydalanın.

Sınıf rəhbərləri sizin ən yaxın məsləhətçinizdir. O sizinlə bir neçə ildir ünsiyyətdədir. Sizin dərslərdən kənar vaxtlarda nəyə malik olduğunuzu, qabiliyyəti və bacarıqlarınızın nələrdən ibarət olduğunu onlar daha yaxşı bilirlər. Buna görə də onun da fikrini

bilmək olduqca zəruridir. Peşə planınızla onu tanış edin, gələcək planlarınızı onunla bölüşün və məsləhətini dinləyin...

Belə. Peşə planınız hazır, valideynlərin də, müəlim, sinif rəhbəri və məktəb psixoloqunun da məsləhətlərini bilirsiniz. Artıq seçim etmək olar! Ancaq bundan əvvəl bacarıq və qabiliyyətlərinizi götür–qoy edin. Bunun üçün öz daxilinizə nəzər yetirin və bəzi testlərdən istifadə etməyə çalışın.

XIII. Peşəyönümü və bacarıqların qiymətləndirilməsi

Əsl bilik–bildiyin şeyi bildiyini, bilmədiyini şeyi isə bilmədiyini bilməkdir.

Konfutsi

İndi əsas məsələlərdən biri özünün bacarıq və qabiliyyətlərinin səviyyəsini müəyyən etmək və onları qiymətləndirməkdir. Lakin bu heç də asan məsələ deyildir. Bəzən nəinki peşə, ixtisas seçmək ərafəsində olan yeniyetmə və gənc, hətta onların valideyn və müəllimləri belə uşaqların bacarıq və qabiliyyətlərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Bəzən də sonradan düzəldilməsi çətin olan səhvlərə yol verirlər. Buna görə də hər kəsin bacarıq və qabiliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi peşə seçiminin əsas mərhələlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir. Azərbaycanın və bütün Şərqi böyük əxlaq nəzəriyyəçisi Nəsirəddin Tusi ilə bağlı belə bir ibrətamiz rəvayətə diqqət yetirək:

İsti bir yay günündə N.Tusi bir neçə atlı ilə Marağaya gedirmiş. Yolda bərk susayırlar. Uzaqdan yaşıl bir vadi görünür. Orada hökmən su olduğunu düşünərək atları ora sürürlər. Çox keçmədən böyük bir qarpız bostanına rast gəlirlər. Onları çox nuranı olan qoca bostançı qarşılayr. N.Tusi bostançıya sərincəmək istədiklərini bildirir və onlara qarpız verməsini xahiş edir. Qoca bostançı onları hörmətlə qarşılayır və atlardan düşüb dincəl-mələrini, xahiş edir. Özü isə bostandan bir neçə qarpız

seçib gətirir və hörmətli qonaqların ağsaqqalı və böyüyü olan Tusinin qarşısına qoyaraq deyir:

– Hörmətli qonaq, bu sarı qarpızdır, bir o qədər də şirin deyildir, ancaq susuzluğu tez yatırır. Bu birisi tünd qırmızı qarpızdır və çox şirindir. Bu isə çəhrayı qarpızdır. Bu birisi də qırmızı qarpızdır...

N.Tusi qocaya diqqətlə baxır və qarpızları bir–bir kəsir. Qoca necə demişdirsə qarpızlar elə də çıxır.

Tusi qocanı bostana gətirir və bir neçə qarpız göstərərək onların necə qarpız olduqlarını bostançıdan soruşur. Bostançı onların rənginin və dadının necə olduğunu söylədikcə Tusi onları bir–bir kəsir və bostançının dediklərinin hamısının doğru çıxdı-ğını görür. Tusi bundan sonra üzünü bostançıya tutaraq deyir:

– Qoca, başın yaxşı başdır, heyf ki, qarpıza işləmişdir...

N.Tusi bir müddətdən sonra öz sevimli peşəsindən ayrılmaq istəməyən həmin qocanı böyük bir xahişlə Marağa rəsədxanasına gətirir. Onun məsləhəti ilə ayrı–ayrı kəndlərdən, şəhərlərdən qabiliyyətli uşaqları seçərək Marağa rəsədxanasına toplayır və onların təlim – tərbiyəsi ilə məşğul olur. Bunların içərisindən sonralar bir çox dünya şöhrətli alimlər çıxır.

Müasir dövrdə bacarıq və qabiliyyətlərin müəyyənləşdirilməsi üçün xeyli metodlar və vasitələr mövcuddur. Bunların ən etibarlılarından biri sınaqlarda özünü doğrultmuş testlərdən istifadə etməkdir. Aşağıdakı test nümunələrini bu baxımdan səmərəli hesab edirik.

Test 1. Şəxsiyyətin yönümnün diaqnostikası (Smekal – Kuçer metodikası)¹⁴. Bu tədqiqatın təyini insanın: 1) şəxsi (özünə); 2) işgüzar (məsələyə) və 3) kollektivçilik (qarşılıqlı təsirlərə) yönümnün müəyyən edilməsidir.

Bu metodika insanların işi və ya iştirakı ilə bağlı ehtimal edilən situasiyalarda sınaqdan keçirilənin sözlü reaksiyalarına

¹⁴ Реан А.А., Бордовская Н.В., Разум С.И. Психология и педагогика. СПб.: Питер, 2005, s. 409 - 414.

əsaslanır. Sınaqdan keçirilənin cavabları onun hansı rəğbət-ləndirmə növlərinə üstünlük verməsindən asılıdır. Sınaq əslində sınaqdan keçirilənin əsas həyat mövqeyini öyrənməyə imkan verir. Bunun üçün aşağıdakı sualları cavablandırmaq zəruridir:

1. Həyatda Sizi ən çox razı salan:

- A. İşimə verilən qiymət.
- B. İşə yaxşı yerinə yetirdiyimi dərk etmək.
- C. Dostlar arasında olduğumu dərk etmək.

2. Mən futbol oynasaydım, olmaq istərdim:

- A. Məşqçi.
- B. Tanınmış oyunçu.
- C. Komandanın kapitanı.

3. Ən yaxşı müəllimlər:

- A. Fərdi yanaşmaya malik olanlardır.
- B. Öz fənnini sevən və ona maraq oyadanlardır.
- C. Kollektivdə heç kimin qorxmadığı atmosferi yaradanlardır.

4. Şagirdlərin gözündə ən pis müəllimlər:

- A. Bəzi insanlardan xoşlarının gəlmədiyini gizlətməyənlərdir.
- B. Hamıya yarış ruhunu formalaşdıralandırlar.
- C. «Tədris etdikləri fənn onları sanki maraqlandırmır» təəs-süratını yaradanlardır.

5. Mən şadam:

- A. Dostlarım başqalarına kömək etdikdə.
- B. Dostlarım həmişə sədaqətli və etibarlı olduqda.
- C. Dostlarım geniş maraq dairəsinə malik olduqda.

6. Ən yaxşı dostlar:

- A. Qarşılıqlı münasibətlərimizin yarandığı insanlardır.
- B. Məndən çox bacaranlardır.
- C. Etibar etdiyimiz insanlardır.

7. Mən məşhur olmaq istərdim:

- A. Həyatda uğur əldə etmiş insan kimi.
- B. Güclü məhəbbətlə sevən insan kimi.
- C. Mehribanlığı ilə fərqlənən insan kimi.

8. Seçmək iqtidarında olsaydım, olmaq istərdim:

- A. Elmi işçi.
- B. Şöbə müdiri.
- C. Təcrübəli təyyarəçi.

9. Uşaqlıqda mənim xoşum gəlirdi:

- A. Dostlarımla oynamaqdan.
- B. İşimdə uğur qazanmaqdan.
- C. Məni tərifləməkdən.

10. Mənim ən xoşlamadığım:

A. Üzərimə qoyulan məsələnin həlli yolunda maneə ilə rastlaşmağım.

- B. Kollektivdə yoldaşlıq münasibətinin pozulması.
- C. Rəhbərin məni tənqid etməsi.

11. Məktəbin əsas rolu:

- A. Şagirdləri ixtisas üzrə işləməyə hazırlamaqdır.
- B. Fərdin qabiliyyət və müstəqilliyini inkişaf etdirməkdir.
- C. Şagirdlərdə birgəyaşayış üçün lazımi olan keyfiyyətləri tərbiyə etməkdir.

12. Mənim xoşuma gəlməyən kollektivlər:

- A. Qeyri – demokratik sistemi olan.
- B. Ümumi kütlədə insanın öz fərdiliyinin itirdiyi.
- C. Öz təşəbbüsünü göstərmək imkanını verməyən.

13. Mənim vaxtım çox olsaydı, onu həsr edərdim:

- A. Dostlarımla ünsiyyətə.
- B. Sevdiyim işə və özünütəhsilə.
- C. Qayğısız istirahətə.

14. Mənə elə gəlir ki, mən maksimum nailiyyətlərə qadir oluram:

- A. Səmimi insanlarla işlədikdə.
- B. İşdən razı qaldıqda.
- C. Səylərim kifayət qədər mükafatlandırıldıqda.

15. Mənə xoşdur:

- A. Dostlarımla vaxt keçirməyim.
- B. Ətraflıkların məni yüksək qiymətləndirməsi.
- C. Yerinə yetirdiyim işdən razı qalmağım.

16. Mənim haqqımda qəzetlərdə yazsaydılar, istərdim ki:

- A. Mənim yerinə yetirdiyim işi qeyd etsinlər.
- B. Yerinə yetirdiyim işə görə məni tərifləsinlər.
- C. Mənim şuraya və ya komitəyə seçilməyim haqqında məlumat versinlər.

17. Mən daha yaxşı oxuyardım, əgər müəllim:

- A. Mənə fərdi yanaşma tətbiq etsəydi.
- B. Daha maraqlı işə məni təhrik etsəydi.
- C. Araşdırılan məsələlər üzrə diskussiya yaratsaydı.

18. Ən pis şey:

- A. Şəxsi ləyaqətin alçaldılmasıdır.
- B. Mühüm məsələnin həllində uğursuzluqdur.
- C. Dostları itirməkdir.

19. Mənim ən yüksək qiymətləndirdiyim:

- A. Şəxsi uğur.
- B. Ümumi iş.
- C. Praktiki nəticələrdir.

20. Çox az sayda insanlar:

- A. Yerinə yetirdiyi işə həqiqətən sevinir.
- B. Kollektivdə məmnuniyyətlə çalışır.
- C. İş sözün əsl mənasında yaxşı yerinə yetirirlər.

21. Mənim xoşuma gəlmir:

- A. Mübahisələr.
- B. Yeni olan hər bir şeydən imtina etmə.
- C. Özlərini digərlərindən yüksəkdə qoyan insanlar.

22. Mən istərdim:

- A. Ətrafdakılar məni özünə dost hesab etsinlər.
- B. Ümumi işdə başqalarına kömək etmək.
- C. Başqalarında fərəh hissi doğurmaq.

23. Rəhbərliyi mən sevirəm:

- A. Tələbkar olduqda.
- B. Nüfuzu olduqda.
- C. Ona çıxış asan olduqda.

24. İşdə mən istərdim ki:

- A. Qərarlar kollektiv şəkildə qəbul olunsun.
- B. Problemin üzərində müstəqil çalışmaq mümkün olsun.
- C. Müdir mənim üstünlüklərimi təsdiq etsin.

25. Mən oxumaq istərdim:

- A. İnsanlarla birgəyaşayış incəsənəti haqqında kitab.
- B. Tanınmış insanın həyatı haqqında kitab.
- C. «Özün et» tipli kitab.

26. Məndə musiqi qabiliyyətləri olsaydı:

- A. Dirijor olmaq istərdim.
- B. Solist olmaq istərdim.
- C. Bəstəkar olmaq istərdim.

27. Boş vaxtımda məmnuniyyətlə:

- A. Detektivə baxardım.
- B. Dostlarımla ünsiyyət saxlayardım.
- C. Maraq göstərdiyim şeylərlə məşğul olardım.

28. Maliyyə uğuru bərabər olmaq şərtilə mən:

- A. Maraqlı müsabiqə fikirləşərdim.
- B. Müsabiqədə qalib gələrdim.
- C. Müsabiqəni təşkil edib ona rəhbərlik edərdim.

29. Mənim üçün çox vacibdir:

- A. Nə etmək istədiyimi bilmək.
- B. Məqsədə necə çatmalı olduğunu bilmək.
- C. Başqalarını öz məqsədinə nail olmağa cəlb etmək.

30. İnsan özünü elə aparmalıdır ki:

- A. Başqaları ondan razı qalsınlar.
- B. İlk növbədə öz vəzifəsini yerinə yetirsin.
- C. Onu işinə görə tənqid etmək lazım gəlməsin.

Aşağıdakı göstərişlərə əməl edilməlidir:

Anketin “hə” bəndinə Siz A, B, C ilə işarələnən 3 cavab verə bilərsiniz. Hər bənddə verilən cavablardan Sizin fikrinizi daha yaxşı ifadə edən və ya həqiqətə daha yaxın (uyğun) olan cavabı seçin. Cavabınızın hərfini sizə aşağıda təqdim edilən «Cavablar vərəqəsi»ndə «Daha çox» sətirində sualın nömrəsi ilə üzbəüz yerdə yazın. Sonra elə həmin suala verilən cavablardan ən əlverişsiz variantı seçin. «Müvafiq hərfi sualın qarşısında,

lakin «Daha az» sütununda yazın. Hər bir sual üçün yalnız iki hərfdən istifadə edin, qalan cavabı isə heç yerdə yazmayın. Suallar ətrafında çox fikirləşməyin. Adətən birinci seçim ən dəqiq seçim olur. Vaxtaşırı cavabları düzgün, lazımı sətirlərə yazıb-yazmadığınızı, hərfləri yerində qoyub-qoymadığınızı yoxlayın. Əgər səhv aşkar etmişsinizsə, onda onu düzəldin, lakin onu elə edin ki, o aydın görünsün.

Cavablar vərəqi (Forma 1)

No№i	Dah a çox	Dah a az	No№i	Dah a çox	Dah a az	No№i	Dah a çox	Dah a az	No№i	Dah a çox	Dah a az
1			9			16			24		
2			10			17			25		
3			11			18			26		
4			12			19			27		
5			13			20			28		
6			14			21			29		
7			15			22			30		
8						23					

«Cavablar vərəqi» ilə tanışlıqdan sonra öz fikirlərinizi sərbəst ifadə edin və verilən tapşırıqlar üzərində işləyin.

Sorğu vərəqələrindəki tapşırıqları yerinə yetirdikdən sonra aşağıdakı açar üzrə nəticələri təhlil edin.

Sorğu anketi açarı

Yönümlülük									
ÖY(özünə yönümlük)			QT(qarşılıqlı təsirlərə)			MY(məsələyə yönümlük)			
1			2			3			
1A	11B	21 C	1 C	11 C	21 A	1 B	11 A	21 B	
2B	12B	22 C	2 C	12 A	22 A	2 A	12 C	22 B	
3A	13C	23 B	3 C	13 A	23 C	3 B	13 B	23 A	

4A	14C	24 C	4 B	14 A	24 A	4 C	14 B	24 B
5B	15A	25 B	5 A	15 C	25 A	5 C	15 B	25 C
6C	16B	26 B	6 A	16 C	26 A	6 B	16 A	26 C
7A	17A	27 A	7 C	17 C	27 B	7 B	17 B	27 C
8C	18A	28 B	8 B	18 C	28 C	8 A	18 B	28 A
9C	19A	29 A	9 A	19 B	29 C	9 B	19 C	29 B
10C	20C	30 C	10 B	20 B	30 A	10 A	20 A	30 B

Açarda göstərilən hərf «Daha çox» rubrikasına daxil edilərsə, onda sınaqdan keçirilən yönəlişliyin bu növü üzrə «+» (müsbət) işarə qoyulur. Əgər o «Daha az» indeksi altında yerləşirsə, onda ona «-» (mənfi) işarəsi qoyulur. Sonra «+» və «-»-lərin miqdarı hesablanır və hansı açarın istifadə olunmasından asılı olaraq aşağıdakı cədvəlin müvafiq ÖY, QT və MY sütunlarında yazılır.

Yekun cədvəli

	ÖY	QT	MY
Müsbətlərin sayı «+»			
Mənfilərin sayı «-»			
Cəmi			
+ 30			

«-» - lərin də sayı belə hesablanır. Müsbətlərin sayı ilə mənfilərin sayı cəmlənir (işarələri nəzərə alaraq). Alınmış nəticəni yekun cədvəlində «Cəm» sətrinə yazırlar. Nəhayət, alınmış rəqəmə 30 əlavə edilir (Yenə də işarələr nəzərə alınmaqla).

Nümunəyə diqqət yetirək. Əgər müsbətlərin sayı «özünə-yönəlişlik»də 8, «qarşılıqlı təsir»də 10, «məsələyə yönümdə»də 12, mənfilərin sayı «özünəyönüm»də 11, «qarşılıqlı təsir»də 11, «məsələyə yönümdə»də 8 – dirsə, onda yekun cədvəlini aşağıdakı kimi hesablamaq lazım gəlir (Cədvəl 3.2.3). Bu göstərici yönümün ifadəlik səviyyəsini səciyyələndirir. Yönəlişliyin bu üç növü üzrə bütün bunların ümumi cəmi 90-na bərabər olmalıdır.

Yekun cədvəli (Nümunə)

	ÖY	QT	MY
Müsbətlərin sayı «+»	+ 8	+ 10	+ 12
Mənfilərin sayı «-»	- 11	-11	- 8
Cəmi	-3	- 1	+ 4
+ 30	+ 27	+ 29	+ 34

Bəs bu sütunlar nəyi bildirir?

Birinci sütun şəxsi (özünə) yönəlişlik (**ÖY**) adlanır. Şəxsi (özünə) yönəlişlik (**ÖY**) öz rifah motivlərinin, şəxsi birinciliyə can atmağın üstünlük təşkil etməsi ilə bağlıdır. Belə şəxs daha çox öz hissləri ilə maraqlanır və ətrafdakı insanların tələbatlarına reaksiya vermir. İş o, ilk növbədə öz iddialarını təmin etmək imkanı kimi qiymətləndirir.

İkinci sütun kollektiv yönəlişlik və ya qarşılıqlı təsirlər (**QT**) adlanır. Kollektiv yönəlişlik və ya qarşılıqlı təsirlər (**QT**) yönəlişində insanın hərəkətləri ünsiyyətdə olan tələbatı şərtləndirir. Belə insan birgə fəaliyyətə çox böyük maraq göstərir.

Üçüncü sütun işgüzar yönəlişlik (məsələyə yönəlişlik – **MY**) adlanır. İşgüzar yönəlişlik (məsələyə yönəlişlik – **MY**) fəaliyyətin özünün doğurduğu motivlərin üstünlük təşkil etməsini əks etdirir. Adətən belə insan kollektivlə əməkdaşlıq etməyə can atır və qrupun məhsuldarlığının artmasına nail olur. Odur ki, o, qoyulmuş məsələnin həlli üçün faydalı hesab etdiyi nöqtəyi – nəzəri sübut etməyə çalışır.

Yuxarıdakı nümunədən görünür ki, respondentin ən çox topladığı bal (34) «Məsələyə yönəlişlik» motivlərinin üstünlük təşkil etdiyi qrupa müvafiqdir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, bu şəxs kollektiv işə daha çox üstünlük verir və qarşıya qoyulan problemin həlli üçün özünün baxışlarını üstün tutur. Bu işə həmin şagirdin peşə təmayülü haqqında məlumatlar əldə etməyə geniş imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sadalanan yönümlülüyin hər üç növü sərbəst şəkildə deyil, bir – biri ilə uzlaşaraq mövcud olur.

Odur ki, diaqnostika nəticəsində şəxsiyyətin yeganə deyil, üstünlük təşkil edən yönümündən danışmaq daha düzgün hesab edilməlidir.

Test 2. “Maraqlar xəritəsi”¹⁵. Bu test tapşırığı sizin başlıca, aparıcı marağınızı müəyyənləşdirməyə imkan verəcəkdir. Sizə bir xeyli suallar təqdim olunur. Sualların hamısını cavablandırmağa çalışın.

Əgər soruşulan məsələ ayrı ayrılıqda sizin lap çox xoşunuza gəlirsə onda cavablar vərəqində həmin sualın nömrəsi qarşısında iki müsbət (++), sizə əgər elə-belə xoş gəlirsə bir müsbət (+), əgər bilmirsinizsə və ya tərəddüd edirsinizsə – sıfır (0), xoş gəlmirsə bir mənfi (–), heç xoş gəlmirsə – iki mənfi (– –) işarəsi qoyursunuz.

1. Bitki və heyvanların həyatı ilə tanışlıq.
2. Coğrafiya dərsi, coğrafiya dərsliyini oxumaq.
3. Geoloji ekspedisiyalara aid elmi – kütləvi və bədii ədəbiyyatlar oxumaq.
4. İnsan anatomiyası və fiziologiyası dərsləri və dərsliyi.
5. Evdarlıq dərsləri və ya evdarlıq üzrə ev tapşırıqları.
6. Görkəmli fiziklərin həyat və fəaliyyəti, fiziki kəşflər haqqında elmi – kütləvi kitablar oxumaq.
7. Görkəmli kimyaçıların həyat və fəaliyyəti və kimya sahəsində kəşflər haqqında elmi – kütləvi kitablar oxumaq.
8. Texniki jurnallar oxumaq.
9. Elektronika və radiotexnika sahəsində elmi–kütləvi məqalələr oxumaq.
10. Müxtəlif metallarla və onların xassələri ilə tanışlıq.
11. Müxtəlif ağac növləri və onlardan praktik istifadə ilə tanışlıq.
12. İnşaat sahəsində müvəffəqiyyətlərlə tanışlıq.
13. Müxtəlif növ avtomobil sürücüləri haqqında kitablar oxumaq və filmlərə baxmaq.

¹⁵ Селевко Г.К. Найди свой путь. М.: 2008, s. 64 -72.

14. Kosmonavtlar və pilotlar haqqında kitablar oxumaq, filmlərə baxmaq.
15. Hərbi texnika ilə tanışlıq.
16. Tarixi şəxsiyyətlər və tarixi hadisələr haqqında kitablar oxumaq.
17. Azərbaycan və xarici ölkə klassiklərinin əsərlərini oxumaq.
18. Qəzet və jurnal məqalələrini, oçerkləri oxumaq və müzakirə etmək.
19. Məktəbdə və sinifdə cərəyan edən gündəlik iş və hadisələri müzakirə etmək.
20. Məktəb həyatı (müəllimlər, sinif rəhbərləri və s.) haqqında olan kitabları oxumaq.
21. İctimai asayiş qoruyanlar haqqında kitablar oxumaq, filmlərə və televiziya verilişlərinə baxmaq.
22. Yaşadığınız və oxuduğunuz yerdə otağın və əşyaların qaydada olmasına xidmət etmək.
23. “Əyləncəli riyaziyyat” tipində olan əsərlər oxumaq.
24. İqtisadi coğrafiya öyrənmək.
25. Xarici dil öyrənmək.
26. Görkəmli rəssamların həyatı və təsviri incəsənətin inkişaf tarixi ilə tanışlıq.
27. Görkəmli ekran və kino ustalarının həyatı ilə tanışlıq və aktyorlarla görüşmək, onların fotoşəkillərinin kolleksiyasını toplamaq.
28. Görkəmli musiqi xadimlərinin həyatı ilə və musiqi incəsənətinin nəzəri məsələləri ilə tanışlıq.
29. Görkəmli idmançılar haqqında, idman jurnallarını, qəzetlərini oxumaq.
30. Biologiyanı, botanika və zoologiyanı oxumaq.
31. Müxtəlif ölkələrin coğrafi kəşfləri.
32. Görkəmli geoloqların həyatı və fəaliyyəti haqqında oxumaq.
33. Tibb sahəsində həkimlər və insanların xəstəliklərlə necə mübarizə aparmaları haqqında oxumaq.

34. Yüngül sənaye müəssisələrinin işi ilə maraqlanmaq.
35. . “Əyləncəli fizika” tipində olan əsərlər oxumaq.
36. Təbiətdə kimyəvi hadisələri müşahidə etmək, kimyəvi reaksiyaların aparılmasını müşahidə etmək və kimya üzrə təcrübə toplamaq.
37. Müasir yeni texniki nailiyyətlərlə tanış olmaq (televiziya baxmaq, qəzet və jurnallar oxumaq).
38. Radiotexniki dərəkədə iştirak etmək və elektrikin işini müşahidə etmək.
39. Metal emalı üçün olan müxtəlif ölçü alətləri ilə tanışlıq və onlarla işləmək.
40. Ağacdən hazırlanmış məhsulları müşahidə etmək və yeni növ mebellərə baxmaq.
41. İnşaatçılarla görüşmək, onların işini müşahidə etmək.
42. Nəqliyyat daşınmaları və avtoservis haqqında kütləvi kitablar oxumaq.
43. Dənizçilər haqqında kitablar oxumaq, filmlərə baxmaq.
44. Hərbi mövzuda kitablar oxumaq, filmlərə baxmaq, müharibələr tarixilə və böyük vuruşlarla tanış olmaq.
45. Ölkəmizdə və xaricdə baş verən siyasi hadisələri müzakirə etmək.
46. Ədəbi–tənqidi məqalələr oxumaq.
47. Radioya qulaq asmaq, televiziya verilişlərinə və tele-yeniliklərə baxmaq.
48. Şəhərdə, respublikada və xaricdə baş verən hadisələri öyrənmək.
49. Tədris tapşırıqlarını yerinə yetirməkdə yoldaşlarına kömək etmək.
50. Yoldaşlarının və tanışlarının və ya ədəbi qəhrəmanların hərəkətlərini vicdanla, düzgün mühakimə etmək.
51. Gəzinti zamanı hamının ərzaqla, su ilə təmin edilməsində iştirak etmək.
52. Riyazi kəşflər və görkəmli riyaziyyatçıların həyat və fəaliyyəti haqqında elmi–kütləvi ədəbiyyatlar oxumaq.

53. Yaşadığınız regionun, şəhərin və ya kəndin iqtisadiyyatı və təsərrüfatı ilə maraqlanmaq.
54. Xarici dildə bədii ədəbiyyat oxumaq.
55. Qəzetinin redaksiya heyətinin üzvü olmaq və qəzetin bədii tərtibatında iştirak etmək.
56. Dram teatra, gənc tamaşaçıları teatrına, kukla teatrına getmək.
57. Xalq musiqisi, opera və ya simfonik musiqiyə qulaq asmaq.
58. İdman yarışlarına getmək, idman televiziya verilişlərinə baxmaq.
59. Biologiya dərnişində iştirak etmək.
60. Coğrafiya dərnişində məşğul olmaq.
61. Geoloji minereallar toplamaq, torpağın geoloji obyektlərinin təsvirini tərtib etmək.
62. İnsan orqanizminin funksiyalarını, baş verə biləcək xəstəliklərin səbəblərini və onların müalicə yollarını öyrənmək.
63. Evdə yemək hazırlamaq və kulinariya dərnişinə getmək.
64. Fizika üzrə təcrübə aparmaq.
65. Reaktivlərdən istifadə etmək, qarışıqlar hazırlamaq.
66. Müxtəlif mexanizmlərdən (məsələn, ütü, saat və s.) baş çıxarmaq və onları təmir etmək.
67. Dəqiq ölçü cihazlarından istifadə edə bilmək; müxtəlif hesablar hazırlamaq.
68. Metaldan müxtəlif əşyalar və detallar hazırlamaq.
69. Ağacdən müxtəlif əşyalar və detallar hazırlamaq və ya ağacdən incəsənət əsərləri yaratmaq.
70. İnşaat eskizləri cizmaq və ya müxtəlif tikinti çertyojları yaratmaq.
71. Gənc avtomobilçilər dərnişinə getmək.
72. Avioklubda, aviasiya dərnişində və ya paraşütçülər bölməsində iştirak etmək.
73. Güllə atıcılığı bölməsində və ya dərnişində məşğul olmaq.

74. Müxtəlif xalqların və dövlətlərin təşəkkül və inkişaf tarixini öyrənmək.
75. Ədəbiyyat üzrə sinif və məktəb tapşırıqları yazmaq.
76. Başqa adamların həyatını, davranışını və hərəkətlərini müşahidə etmək.
77. İctimai işləri yerinə yetirmək, onları təşkil etmək, hər hansı bir işdə yoldaşları birləşdirmək.
78. Kiçik uşaqlarla vaxt keçirmək, onlara kitab oxumaq, nə isə danışmaq, bu və ya digər işlərdə onlara kömək etmək.
79. Uşaqlar və həmyaşıdlar arasında intizam yaratmaq.
80. Saticıların, ofisantların və aşbazların işini müşahidə etmək.
81. Riyaziyyat dərəcəyində məşğul olmaq.
82. Sənaye müəssisələrində planlaşdırma və hesabatlar üzrə yenilikləri öyrənmək, istehsalatın inkişafı məsələlərini öyrənmək.
83. Xarici dil lüğətləri ilə işləmək, az bildiyi danışığ dillərini tanıya bilmək.
84. Muzeylərə və incəsənət sərgilərinə getmək.
85. Tamaşaçılar qarşısında səhnədə çıxış etmək.
86. Musiqi alətlərində çalmaq.
87. İdman oyunları oynamaq.
88. Bitkilərin və heyvanların inkişafını müşahidə etmək, müşahidə nəticələrini qeyd etmək.
89. Müstəqil surətdə coğrafi xəritə, plan çəkmək, müxtəlif coğrafi materiallar toplamaq.
90. Geoloji muzey üçün eksponatlar, mineralların kolleksiyasını toplamaq.
91. Həkimin, tibb bacısının və əczaçının işi ilə tanış olmaq.
92. Tikişçilik dərəcəsinə getmək, özü və ailə üzvləri üçün nə isə tikmək.
93. Fizika dərəcəyində və ya fizika üzrə fakültativ məşğələlərdə iştirak etmək.
94. Kimya dərəcəyində və ya kimya üzrə fakültativ məşğələlərdə iştirak etmək.

95. Hər hansı bir texniki dərnekədə məşğul olmaq.
96. Elektrik cihazlarının quruluşu ilə tanışlıq, onları yığmaq və işlərinə nəzarət etmək.
97. Məktəb emalatxanasında əmək təlimi dərsləri
98. “Bacarıqlı əllər” dərneyində iştirak etmək.
99. İnşaat meydançalarında olmaq, inşaat işlərini müşahidə etmək.
100. Nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların yol hərəkəti qaydalarına necə riayət etdiklərini müşahidə etmək.
101. Yaxtaçıların, axvalanqistlərin və xilasedicilərin bölmələrində iştirak etmək.
102. Hərbi oyunlarda iştirak etmək.
103. Şəhərin abidələri ilə tanış olmaq, tarixi muzeylərə getmək.
104. Ədəbiyyat dərneyində məşğul olmaq, ədəbiyyat və ya xarici dil üzrə fakültativ məşğələdə iştirak etmək.
105. Şəxsi gündəlik yazmaq.
106. Sinifdə beynəlxalq vəziyyətə dair məlumatla çıxış etmək.
107. Kiçik uşaqlara himayəlik etmək, uşaq evlərinə getmək.
108. İnsanların gizlətmək istədikləri hərəkət və davranışlarının səbəblərini aydınlaşdırmaq.
109. Maqazində alıcılara onlara lazım olan şeyləri almaqda kömək etmək.
110. Riyaziyyat üzrə çətin tapşırıqları həll etmək.
111. Özünün pul gəlir və çıxarının dəqiq hesabatını aparmaq.
112. Xarici dil dərneyində məşğul olmaq və ya bu sahədə fakültativ məşğələlərə getmək.
113. İncəsənət dərneyində məşğul olmaq.
114. Bədii özfəaliyyət baxışlarında iştirak etmək.
115. Xorda və ya musiqi dərneyində iştirak etmək.
116. Hər hansı bir idman bölməsində iştirak etmək.
117. Biologiya olimpiadalarında iştirak etmək və ya bitki və canlıların sərğisini təşkil etmək.

118. Coğrafi ekspedisiyalarda iştirak etmək.
119. Geoloji ekspedisiyalarda iştirak etmək.
120. Xəstələri müşahidə və onlara qulluq etmək, onlara kömək göstərmək, vəziyyətlərini yüngülləşdirmək.
121. Kulinariya və konditer işlərinin sərgisində iştirak etmək və belə sərgilərə getmək.
122. Fizika olimpiadalarında iştirak etmək.
123. Kimya üzrə çətin tapşırıqları həll etmək, kimya olimpiadalarında iştirak etmək.
124. Texniki çertyojları başa düşmək və çertyojlar tərtib etmək.
125. Mürəkkəb radiosxemlərdən baş çıxarmaq.
126. Sənaye müəssisələrinə ekskursiyalara getmək, dəzgahların növləri ilə tanış olmaq, onların işini və təmirini müşahidə etmək.
127. Ağacdən öz əllərimlə nə isə düzəltmək.
128. İnşaat işlərində gücçatan işləri qəbul etmək.
129. Avtomobillərin və digər nəqliyyat vasitələrinin təmirində və onlara xidmətdə güc çatan işləri qəbul etmək.
130. Təyyarədə uçmaq, itisürətli təyyarələri idarə etmək.
131. Müəyyən olunmuş ciddi rejimdə yaşamaq, gündəlik məsələləri ciddi yerinə yetirmək.
132. Tarix dərnəyində iştirak etmək, tarixi mövzularda materiallar toplamaq, çıxışlar etmək.
133. Ədəbi mənbələr üzərində işləmək, oxunmuş materiallar üzrə gündəlik yazmaq.
134. Disputlarda və oxucu konfranslarında iştirak etmək.
135. Sınıf iclası və məktəb yığıncağı hazırlamaq və keçirmək.
136. Çətin tərbiyə olunanlar üzərində hamilik etmək, uşaq və gənclərin tərbiyəsinin bu və ya digər məsələsini onlarla müzakirə etmək.
137. Polislərin işlərində onlara kömək etmək, polisin gənc dostları dərnəyinə üzv olmaq.
138. Müxtəlif insanlarla müntəzəm ünsiyyət saxlamaq.

139. Riyaziyyat olimpiadalarında iştirak etmək.
140. Malların qiyməti ilə maraqlanmaq, qiymətləndirmə, əməkhaqqı və əməyin təşkili məsələlərini dərk etməyə çalışmaq.
141. Dostlarla xarici dildə danışmaq.
142. Təsviri incəsənətlə məşğul olmaq.
143. Teatr dərnəyinə getmək.
144. Teatr baxış müsabiqələrində iştirak etmək.
145. İdman yarışlarında iştirak etmək.
146. Bağda və ya bostanda bitkilər yetişdirmək, heyvanlara təlim öyrətmək, onlara qulluq etmək.
147. Yeri topoqrafik şəklini çəkmək.
148. Uzunmüddətli çətin yürüzlərdə iştirak etmək, bu müddətdə verilmiş proqram üzrə çətin tapşırıqları yerinə yetirmək.
149. Aptekdə, poliklinikada və ya xəstəxanada işləmək.
150. Yeyinti və ya yüngül sənaye müəssisələrində işləmək.
151. Fizika üzrə çətin tapşırıqları yerinə yetirmək.
152. Kimya istehsalatında işləmək.
153. Texniki yaradıcılıq sərgilərində iştirak etmək.
154. Elektroenergetika və ya radioelektronika sahəsində işləmək.
155. Dəzgahlarda işləmək, müxtəlif detallar və məhsullar hazırlamaq.
156. Çertyojlar üzrə model işlər və ya kəsmə dəzgahlarında işləri yerinə yetirmək.
157. İnşaat briqadasında işləmək.
158. Sərnişinləri və ya yükləri daşımaq, küçə hərəkəti qaydalarına nəzarət etmək.
159. Tufanlı havada açıq dənizdə və ya böyük çayda işləmək.
160. Komandır və ya hərbi mühəndis olmaq.
161. Doğma vətənin tarixi yerləri üzrə yürüzlərdə olmaq.
162. Hekayələr yazmaq, şerlər və nəğmələr qoşmaq.
163. Dövrü mətbuatda və ya divar qəzetlərində məqalələr və oçerklər yazmaq.
164. Əmək desantı zamanı briqadaya rəhbərlik etmək.

165. Uşaqlarla oyunlar və bayramlar təşkil etmək.
166. Hüquq müəssisələrində (prokurorluqda, məhkəmədə, hüquq məsləhətxanalarında, notariusda, vəkil və s.) işləmək
167. İnsanlara müxtəlif böyük və kiçik xidmətlər göstərmək.
168. Müntəzəm riyazi biliklər tələb edən işləri yerinə yetirmək.
169. İqtisadiyyatda planlaşdırma, maliyyələşdirmə və s. sahələrdə işləmək.
170. Xarici dil üzrə müsabiqələrdə və olimpiadalarda iştirak etməklərdə
171. Tətbiqi incəsənət sərğilərində iştirak etmək.
172. Səhnədə oynamaq və ya kinoya çəkilmək.
173. Musiqiçi, musiqi rejissoru və ya musiqi müəllimi olmaq.
174. İdman müəllimi və ya məşqçi işləmək.

Fərdi cavablar vərəqi

№	Fəaliyyət sahəsinə maraqlar	Sualların № – si	Sayı	
			+	–
1	Biologiya, kənd təsərrüfatı	1 30 59 88 117 146		
2	Coğrafiya	2 31 60 89 118 147		
3	Geologiya, faydalı qazıntıların çıxarılması	3 32 61 90 119 148		
4	Səhiyyə, tibb	4 33 62 91 120 149		
5	Yüngül və yeyinti sənayesi	5 34 63 92 121 150		
6	Fizika	6 35 64 93 122 151		
7	Kimya	7 36 65 94 123 152		
8	Texnika	8 37 66 95 124 153		
9	Rabitə, elektro – radio texnika	9 38 67 96 125 154		
10	Metal emalı	10 39 68 97 126 155		

11	Ağac emalı	11	40	69	98	127	156		
12	İnşaat	12	41	70	99	128	157		
13	Nəqliyyat	13	42	71	100	129	158		
14	Aviasiya və dəniz işi	14	43	72	101	130	159		
15	Hərbi ixtisaslar	15	44	73	102	131	160		
16	Tarix, cəmiyyət	16	45	74	103	132	161		
17	Ədəbiyyat, filologiya	17	46	75	104	133	162		
18	Jurnalistika	18	47	76	105	134	163		
19	İctimai fəaliyyət, idarə-etmə, sosial xidmət	19	48	77	106	135	164		
20	Pedaqogika, təhsil	20	49	78	107	136	165		
21	Hüquq, hüquqşünaslıq	21	50	79	108	137	166		
22	Xidmət dairəsi, təchizat, iaşə	22	51	80	109	138	167		
23	Riyaziyyat, informatika	23	52	81	110	139	168		
24	İqtisadiyyat, menecment	24	53	82	111	140	169		
25	Xarici dil	25	54	83	112	141	170		
26	Təsviri incəsənət	26	55	84	113	142	171		
27	Ekran incəsənəti	27	56	85	114	143	172		
28	Musiqi	28	57	86	115	144	173		
29	Bədən tərbiyəsi, idman	29	58	87	116	145	174		

Cavablar vərəqində hər bir sətir bu və ya digər fəaliyyət sahəsinə uyğun gəlir. Aşağıdakı cədvəldə maraqların ifadə dərəcələri öz əksini tapır.

Maraqların ifadə dərəcələri qiyməti

Toplanan müsbət və mənfilərin sayı	Maraqların ifadə olunma dərəcələri
+ 8 – dən +12 – yədək	həmin sahəyə aydın ifadə olunan maraq

+ 5 – dən + 7 – yədək	ifadə edilmiş maraq
+1 – dən + 4 – ədək	zəif ifadə olunan maraq
– 5 – dən – 1 – ədək	marağın inkar edilməsi
– 12– dən – 6 – yədək	inkarın yüksək səviyyəsi

Cədvəldən göründüyü kimi, iki müsbətin sayı 8 və daha çox olduğu halda marağın aydın ifadə olunması özünü göstərir. Məsələn, iki müsbətlə işarə etdiyiniz cavablarınız 4, 33, 62, 91, 120 və 149 rəqəmlərini ifadə edirsə, deməli sizin marağınız səhiyyə, tibb sahəsinədir. Lakin, ola bilər ki, 6 deyil, daha çox sualı iki müsbətlə işarə edəsiniz. Bu cavablarınız əvvəlkilərlə müəyyən qədər uyğun gəlirsə onda sadəcə olaraq seçimi dəqiqləşdirmək lazım gələcəkdir. Məsələn, həm də 1, 30, 59, 88, 117 və 146 rəqəmlərini işarə etmisinizsə tərəddüd etmədən bunların birini seçmək olar. Yox, əgər iki müsbətlə işarələnmiş cavablar bir və ya iki şaquli sütunda verilən suallarla üst-üstə düşmürsə, yəni ayrı-ayrı sütundakı rəqəmləri ifadə edirsə, deməli peşə marağınız hələ dəqiq deyildir. Seçim etmək üçün özünüzün biliyinizi, bacarığınızı, qabiliyyətinizi bir daha götür-qoy etməli, marağınızı dəqiqləşdirməyə və dərinləşdirməyə çalışmalısınız. Belə də ola bilər ki, siz iki müsbətlə iki müxtəlif sütunlarda verilən sualları cavablandırarsınız. Bu onu göstərir ki, sizdə daha bir peşə, ixtisas sahəsinə güclü maraq vardır. Həmin sahə ilə də maraqlanmaq faydalı olar.

Qeyd edək ki, müxtəlif psixoloji ədəbiyyatlarda və peşə-yönümü sahəsində aparılan tədqiqatlarda eyni metodika üzrə hazırlanmış, lakin sualların xarakteri və sayı müxtəlif olan digər “Maraqlar xəritəsi” də vardır. Maraqların istiqamətini bunların hər biri ilə müəyyənləşdirmək mümkün olduğundan bu tipli digər testlərdən də istifadə etmək olar. Bununla da özünüzün peşə maraqlarınız, onların dərinliyi, davamlılığı, marağınızla bacarıq və qabiliyyətlərinizin uyğunluq səviyyəsi, peşə motivlərinizin xarakteri kimi məsələlərə aydınlıq gətirə bilərsiniz. Nəzərdən qaçırmayın ki, çox şey sizdən, sizin səy və bacarığınızdan,

çalışqanlığınızdan və seçim eməkdə yanılmamağınızdan asılıdır.
Seçiminiz düzgün, yolunuz açıq olsun!

Məsləhət görülmən ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 1997.
2. Ağayev Ə. Həyatın astanasında. Bakı: Maarif, 1983.
3. Axundov S. Mənəvi tərbiyə və peşə oriyentasiyası. Bakı: Gənclik, 1980.
4. Bayramov Ə. Gənclik və özünütərbiyə haqqında söhbətlər. Bakı: Gənclik, 1969.
5. Əbdürrəhman Dönər. Yeniyetməlik dövrünün yol xəritəsi. Bakı: Xəzər nəşriyyatı, 2009.
6. Qaralov Z., Hüseynov Ə. Bütün peşələr yaxşıdır, istədiyini seçə bilərsən. Bakı: Maarif, 1979.
7. İlyasov M. Peşəyönümünün əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2011.
8. Quliyeva K. R. Yuxarı sinif şagirdlərinin müəllimlik peşəsinə istiqamətləndirilməsi. Bakı: Nurlan, 2003.
9. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanun, 2009.
10. Uşaq Hüquqları Konvensiyası. Bakı: Təhsil, 1998.
11. Баррет Д., Вилямс Д. Проверь свои способности. Перевод с английского языка. Ростов н/Д: Феникс, 2006.
12. Климов Е.А. Путь к профессии. Л.: Лениздат, 1974.
13. Тутубалина Н.В. Твоя будущая профессия: сборник тестов по профессиональной ориентации. Ростов н /Д «Феникс», 2006.
14. Психологические тесты. Москва: «Лист», 1996.
15. Селевко Г.К., Соловьева О.Ю. Найди свой путь: учебное пособие для предпрофильного обучения. - 2-е изд., М: ООО «ИМЦ Арсенал образования», 2008.

MÜNDƏRİCAT

Gənclərin həyat hazırlığına layiqli töhfə.....	3
Giriş.....	9
1. Peşə özünütəyini.....	12
2. Özünü dərk et.....	13
3. Özünü sına.....	21
4. Peşələr aləmi.....	33
5. Peşə və ixtisas tələbləri.....	38
6. Əmək bazarının tələbi.....	49
7. Peşə seçiminin modeli.....	51
8. Çalış səhv etmə.....	56
9. Peşə özünütəhsili.....	66
10. Peşə özünütərbiyəsi.....	68
11. Valideyn məsləhəti.....	72
12. Müəllimlərlə məsləhətləşin	75
13. Peşəyönümü və bacarıqların qiymətləndirilməsi.....	78
Məsləhət görülən ədəbiyyat.....	98